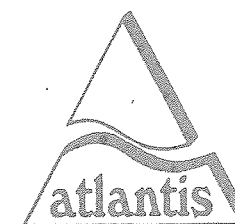

Dr. Tóth Lajos

**TÖRTÉNELEMTANÍTÁSUNK ALAPPILLÉREI
(TANTERVEI ÉS TANKÖNYVEI)
EGY ÖSSZEHAISONLÍTÓ TANULMÁNY
TÜKRÉBEN**

Nemzeti azonosságtudatunk alapkövei

Újvidék, 2003

ISMERETTERJESZTŐ FÜZETEK

Megjelenik az
Oktatási Minisztérium Határon Túli Magyarok Főosztálya
anyagi támogatásával

A sorozatot az Újvidéki Diáksegélyező Egyesület és a Vajdasági Magyar
Tankönyvtanács képviselőjében szerkeszti:
dr. Ribár Béla (tel.: 063 8394 628) és Muhi Béla (tel.: 021/27-424)

Szakvéleményezők:

Dr. Csehák Kálmán
Dr. Gaál György
Dr. Hegedűs Antal

Kiadó: ATLANTIS, Újvidék
Nyomda: VERZAL, Újvidék

CIP — A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad - Újvidék

373.3:[371.214::93/94
373.5:[371.214::93/94

TÓTH, Lajos

Történelemtanításunk alappillérei (tantervei és tankönyvei) egy
összehasonlító tanulmány tükrében : nemzeti azonosságtudatunk
alapkövei / Tóth Lajos. - Újvidék : Atlantis, 2003 (Újvidék :
Verzal). 99 p. ; 30 cm. - (Ismeretterjesztő Füzetek)

Példányszám 150.

a) Osnovne škole - Nastavni plan i program - Istorija
b) Srednje škole - Nastavni plan i program - Istorija

COBISS.SR-ID 186694151

Dr. Tóth Lajos

TÖRTÉNELEMTANÍTÁSUNK ALAPPILLÉREI (TANTERVEI ÉS TANKÖNYVEI) EGY ÖSSZEHAISONLÍTÓ TANULMÁNY TÜKRÉBEN

Nemzeti azonosságtudatunk alapkövei

Újvidék, 2003

Ajánlás az olvasónak

Egy átfogóbb és két kiegészítő tanulmányomat ajánlom fel jövődő olvasóimnak. Elsősorban pedagógusainknak, a tudomány művelőinek, a vajdasági magyar értelmiségnek és a nemzeti múlt megismerését igénylő minden honfitársamnak. Szeretnék hozzájárulni ahhoz, hogy olvasóimban felébresszem és elmélyítsem a történelem iránti érdeklődést, és szellemi töprengésre készítsek minél több olvasót, a sorsunkat alakító történelmi események és folyamatok mérlegelésénél. A szakemberek és a tudományos dolgozók körében elvszerű, építőjellegű vitákat, nézetegyeztetéseket kívánok megindítani. Az e tájakon, több évszázadon keresztül együtt élő, sokszor egymásra utalt, avagy egymással viaskodó népek kapcsolatainak tárgyilagos feltárása céljából még sok a tisztázásra váró kérdés. A történelem és a történelemtanítás csak akkor válhat népeink tanítómesterévé, ha mentesül a hamisításoktól, ferdítésektől, a napi politika és a különböző romboló hatású ideológiák béklyóitól. Az ilyen soknemzetiségű közösségekben, mint a mienk, az egymás múltjának és nemzeti értékeinek kölcsönös megismerése – különösen a felnövekvő nemzedékek részéről – vezethet el bennünket a kölcsönös megbecsüléshez és a békés együttélés tartós megalapozásához. Hogy fennmaradhasson, minden itt élő népnek, így a vajdasági magyarságnak is, szüksége van nemzeti azonosságtudatának kialakítására, amely mentes minden kizárólagosságtól, öntömjenezéstől.

Olvasóim közül bizonyosan sokan igyekeznek majd egybevetni, ill. összefüggésbe hozni a múlt keserű vagy pozitív tapasztalatait jelenlegi gondjainkkal, törekvéseinkkel, és akkor a kérdések, a dilemmák egész sora merülhet fel bennük. Például:

- milyen politikára, politikusokra és vezető szerepet betöltő közéleti személyiségekre van szükségünk ahhoz, hogy valóban a haladás, a fejlődés útjaira lépjünk, és kisebbségi helyzetünk távlatokban is teljesen elfogadhatóan rendeződjék;*
- miképpen valósulhat meg, hogy a magyarság – és természetesen a velünk együtt élő más népek is – a szellemi, erkölcsi és gazdasági fejlődés szempontjából egyaránt emelkedő nemzetté váljék, és hogyan segítheti ezt elő múltunk alaposabb ismerete és a hatékonyabb nevelőhatású történelemtanítás stb.*

Hiszem, hogy az ilyen nagy horderejű kérdések mellett olvasóimban a kisebb „hatósugarú” kérdések egész sora is felmerül. Lesz mit megvitatni a családi körben, az iskolában és a különböző fórumokon.

A szerző

Előszó

Ennek az egyéves kutatási témának az elvállalására elsősorban a hazai történelemtanításban évtizedek óta felgyülemlett, nem eléggé tisztázott, megoldatlan problémák halmaza szolgált indítékul és ösztönzésül. Ugyanakkor szem előtt tartottam a történelemtanítás rendkívül nagy szerepét a tanulók tudatának – mindenekelőtt nemzeti és erkölcsi tudatának – és világnézetének formálásában, kialakításában. Ezért elemző munkámban főleg a következő szempontok és kritériumok vezéreltek:

- milyen lehetőségeket tartalmaznak a tanulmányommal felölelt tantervek és tankönyvek a nemzeti önismeret és önbecsülés megalapozására és kibontakoztatására a tanulóknál;
- nálunk, az érvényben lévő tantervek és a használatban lévő történelemtankönyvek milyen mértékben teszik lehetővé a vajdasági magyarság sorsát és fejlődését meghatározó tényezők feltárását a múlt és a jelen ismeretében;
- hogyan világítják meg tankönyveink az itteni magyarság és a velünk együtt élő délszlávok és más nemzetek (nemzetiségek) egymás közötti viszonyainak, kapcsolatainak és együttélésének alakulását a történelem folyamán, és mennyiben teszik lehetővé egymás múltjának és nemzeti értékeinek kölcsönös megismerését s megbecsülését; és
- milyen mértékben járulnak hozzá a magyarországi tanulóknál az anyaországi tantervek és tankönyvek a Kárpát-medencében élő, „határon túli” magyarság helyzetének és sorsának, valamint a szomszédos népek történelmének a magyar múlthoz kapcsolódó megismeréséhez.

A vajdasági magyar tannyelvű oktatásban rendelkezésre álló és az anyaországi tankönyvkínálat egy részének komparatív elemzésével feltárhatóvá váltak a közöttük lévő tartalmi és szerkezeti azonosságok és különbségek. Egyben a felszínre kerültek az egyes osztályok (évfolyamok) tanterveinek és a történelemtanításhoz kapcsolódó iskolai kiadványok bizonyos fogyatékoságai, hiányosságai a tudományos hitelesség elvének érvényesítésében és a pedagógiai követelmények megvalósításában. Mindez hasznos tapasztalatcserévé válhat, és hozzájárulhat tanterveink és tankönyveink (és más forrásanyag, valamint a tudás rögzítését, rendszerezését, a képességek, készségek, jártasságok fejlesztését szolgáló kiadványok) tökéletesítéséhez. Ezáltal elősegítheti a történelemtanítás hatékonyságának növelését oktatási és nevelési szempontból egyaránt.

Ezekből a törekvésekből kiindulva és azoktól áthatva láttam elsőként hozzá a vajdasági és egyúttal a magyarországi tantervek elemzéséhez.

I. rész

A vajdasági (szerbiai) és a magyarországi általános iskolai és gimnáziumi történelemtanítás tanterveinek és tankönyveinek összehasonlító elemzése és értékelése

(Készült az Arany János Közalapítvány támogatásával)

I. A TÖRTÉNELEMTANÍTÁS TANTERVEI VAJDASÁGBAN

1. A történelemtanítás általános iskolai tantervei Vajdaságban

Vajdaságban, ill. Szerbiában nagy hagyománya van a *központi tantervi irányításnak*, ami a mai napig érvényes meghatározója a tantervi műfajtipusnak. Eszerint az általános és középiskolai tanterveket az oktatásirányítás központjában, a Köztársasági Tanügyi Minisztériumban hagyják jóvá. Ez tehát egy minden iskola és pedagógus számára *kötelezően előírt dokumentum*, amely alig nyújt lehetőséget az előírt tananyag korrekciójára, kiegészítésére. Tananyag-központú tantervekről van szó, melyek tantárgyanként tartalmazzák az oktató-nevelő feladatokat, a témakörökre felosztott tananyagot és a tantervi magyarázatokat, utasításokat.

Mi az 1991 és 2002 közötti időszakban érvényes tanterveket elemeztük meghatározott szempontok szerint. A hangsúlyt a magyar történelem felölelésére és a délszláv–magyar kapcsolatok múltbeli alakulására helyeztük. Alapvető forrásmunkaként a Szerbia Hivatalos és Tanügyi Közlönyében megjelent erre vonatkozó szabályzatok és azok kiegészítései szolgáltak 1991-től 2002-ig.

Vajdaságban (Szerbiában) a történelemtanítás az általános iskolákban a 3. osztálytól kezdődik a *természet és társadalom* elnevezésű tantárgy, és a 4. osztályban folytatódik a *társadalmi ismeretek* tantárgy keretei között.

A 3. osztályos tananyag *A szülőföld és Szerbia a múltban* témakörben felöleli a múlt jelentős személyiségeit, őseink letelepedését e tájakon, a török hódításokat és rabságot, az első világháborút, az első Jugoszlávia megalakulását és a második világháborút, tehát 13–14 évszázados időszakot.

A 4. osztályos tananyag a „régmúlt” témakörben magában foglalja a szlávok letelepedését, a szerb államok kialakulását a korai középkorban, népeink idegen uralom alatti sanyargatását, az első és második szerb felkelést s a szerb állam kialakulását.

A „múlt” témakörében a balkáni háborúkat, az első világháborút, Szerbia megszállását az első világháború alatt, Szerbia felszabadítását és a Szerb–Horvát–Szlovén állam megalakulását tartalmazza.

A *második világháború* témakör Jugoszlávia megtámadását, a megszállók terrorját, a megszállókkal szembeni ellenállást, Jugoszlávia és Európa felszabadulását tartalmazza.

A negyedik osztályos tananyag lényegében a harmadik osztálynak előírt tartalmak kibővített változatát tartalmazza.

Ezzel a tananyaggal s általában a történelemtanítás bevonásával az általános iskola 3. és 4. osztályába, a kételyek és kifogások egész sora merül fel, amelyek közül a következőket emeljük ki:

- ezek a tantervi előírások és követelmények nem felelnek meg a tanulók fejlettségi fokának: ebben a korban még nem alakul ki kellő mértékben a tanulók időfogalma és időérzékelése,
- a tantervi túlszűfolttság megnehezíti vagy lehetetlenné teszi számukra a lényeges és érdekes mozzanatok megérését és befogadását,
- ezek a tananyagrészek nem tartalmazzák a nemzetiségek múltjának egyetlenegy elemét sem.

Összehasonlításképpen felidézzük a *Vajdaság általános iskoláiban az 1975/76-os tanévtől érvényes tantervek idevágó részeit:*

Természeti és társadalmi ismeretek – 3. osztály

A *Környezetünk múltja és fejlődésének távlatai* témakör tartalmazza: az évtized, évszázad fogalmának tisztázását, a lakóhellyel kapcsolatos maradványok és adatok feltárását, az iskola környékének a közeli múlthoz kötődő eseményeit, ismertebb személyiségeit.

A másik témakör az ünnepeket és nevezetes dátumokat öleli fel, a felkelés napjával bezárólag.

Társadalmi ismeretek – 4. osztály

A *Népeink múltjából* c. témakör népeink és nemzetiségeink harcát a törökök ellen s az első és második világháborúban, valamint népeink és nemzetiségeink részvételét a Népfelszabadító Harcokban tartalmazza.

Bár ez a tananyag sem volt tökéletes és teljesen elfogadható, megállapítható, hogy ezek a tartalmi elemek közelebb álltak a tanulók érdeklődési köréhez, jobban megfeleltek fejlettségi fokuknak, és felölelték az itt élő nemzetiségek múltjának egyes vonásait is.

Összehasonlítás

A *magyarországi alapfokú nevelés-oktatás kerettantervei* az általános iskola első négy osztályára kevés történelmi anyagot tartalmaznak. A környezetismeret 4. évfolyamos tananyagában az „országismeret” témakörében található részek: hazánk természeti szépségei, kulturális emlékei, településtípusok. Majd: népcsoportok, kisebbségek hazánkban. Magyarok a határon túl. Híres magyarok, hírük a világban. A lakóhely nevezetes szülöttei.

Valamivel jelentősebb mértékben került be a múlt az 1–4. évfolyam számára írt, a *magyar nyelv és irodalom kerettervébe, a társadalmi ismeretek témakörében.*

3. évfolyam:

A magyar nemzet nagy történelmi eseményei – honfoglalás és államalapítás, Mátyás kora, a török idők. Nemzeti jelképeink, emlékhelyeink.

4. évfolyam:

A magyar nemzet nagy történelmi eseményei: Rákóczi kora és alakja, a XIX. és XX. század nagy államférfiai, művészei, tudósai, felfedezői, utazói.

Történelem – 6. osztály (74 óra)

Operatív (működési) feladatok:

A tanulók ismerjék meg és sajátítsák el:

- a hűbéri állam kialakulásának jellegzetességeit a délszlávoknál és szomszédaiknál,
- a vallás szerepét a középkorban, és a középkori kultúra sajátosságait,
- a történelmi térképek használatát, az időrendi és szinkronologikus táblázatok elkészítését.

A középkor

TÉMAKÖRÖK	TARTALMAK
Európa a korai középkorban (5+3 óra)	1–2. Népvándorlások és államalapítások Nyugat-Európában a korai középkorban – a hűbéri állam kialakulása, germán államok a Római Birodalom területén. 3–4. Bizánc az V–XII. századig. 5. Iszlám világ a középkorban.

A délszlávok és szomszédaik a korai középkorban (8+4 óra)	1. A szlávok és betelepülésük a Balkán-félszigetre – a társadalmi rétegződés kezdete. 2. A délszlávok viszonyulása szomszédaikhoz (avarok, frankok, bizánciak) és az őslakossághoz. A bolgárok és a magyarok letelepülése és államalapítása. 3. A karantániai szlávok, fejedelemségük, a német uralom: betelepítés (gyarmatosítás) és germanizáció. 4. A horvátok a korai középkorban, államalapítás, majd államközösség Magyarországgal. 5. A macedóniai szlávok a korai középkorban (Bizánc és a bolgár állam között). 6–7. Szerbek a VII–XII. századig – Bizánc és Bulgária között. Önállóság – Duklja, Bosznia, Raška. 8. A délszlávok megkeresztelkedése – Cirill és Metód s tanítványaik; műveltségük.
Európa a késői középkorban (5+3 óra)	1–2. A középkori városok kialakulása és fejlődése – gazdasági fejlődés. 3–4. A fejlett hűbérrendszer rendi monarchiái – a nemesség és a mind befolyásosabb polgárság. 5. Társadalmi ellentétek a hűbérrendszerben, vallási szekták, parasztlázadások.
A délszlávok és szomszédaik a késői középkorban (15+8 óra)	1. Szerbia a XII. század közepétől a XIII. század elejéig – az állam és az egyház önállósulása. 2. A szerb állam felemelkedése a XIII. században és a XIV. század elején; gazdasági fejlődés, bizánci területek elfoglalása – Stefan Dečanski. 3. A szerb császárság Dušan terjeszkedése, a császárság kikiáltása, a patriarchátus önállósulása, Dušan törvényei. 4. A szerb császárság vége, a központi hatalom gyengülése – szétesés. 5. A magyar állam és a délszlávok – államalapítások, etnikai összetűzések, a hűbéri rendszer terjedése. 6–7. A középkori boszniai állam kialakulása és fejlődése – harcok a magyarokkal; a boszniai egyház, a királyság. 8. A középkori Dubrovnik – város-köztársaság; jelentősége a délszlávok gazdasági és kulturális fejlődésében. 9. Horvátország államszövetségben Magyarországgal – helyzete. Dalmácia Magyarország és Velence között. A horvát hűbérurak erősödése. 10. A szlovének a német hűbérurak hatalma alatt – a Habsburgok megerősödése, a társadalmi és etnikai viszonyok. 11. Bolgárok a középkorban – viszonyulásuk a délszlávokhoz. 12. Albánok a középkorban – Bizánc, az Anjouk és a szerbek uralma alatt. 13. Havasalföld és Moldávia a középkorban – államok alapítása, a Magyarországhoz és a délszlávokhoz való viszony. 14. A délszláv országok gazdaságai a fejlett feudalizmusban, új gazdálkodási ágak. Fejlettségi különbségek. 15. Az állami és társadalmi berendezkedés a délszláv földeken a fejlett feudalizmus korában: a földbirtokosok és a parasztok (függőségi viszonya), a polgárság; az államberendezés és az egyház.
A középkori kultúra (4+2 óra)	1–2. A középkori kultúra (művelődés) általános sajátosságai: – a kultúra vallási és osztályjellege, a kultúra területei, hatásai (nyugat-európai, bizánci, iszlám), iskolák és egyetemek, a művészetek és az irodalom általános jellege. 3–4. A délszlávok középkori kultúrája – irodalmuk, emlékműveik, művészetük (építészet, szobrászat, festészet).

Délszlávok az oszmán-török hódítások alatt (7+4 óra)	1. Az oszmán-török első hódításai a Balkánon: az oszmán állam társadalmi és állami berendezkedése. Bizánc szétesése; Szerbia és Bulgária tehetetlensége. A maricai ütközet. 2. A Morava-melléki Szerbia szerepe a török elleni harcban: – Lazar Hrebeljanović szerepe a törökellenes szövetség létrehozásában, a kosovói csata. 3. A szerb despotaság – Stefan Lazarević fejedelem és despota. Viszonya az Oszmán Birodalomhoz és Magyarországhoz. Djuradj Branković – a despotaság bukása. 4. Bosznia gyengülése és bukása – Magyarország és Törökország között, a főurak elhatalmasodása, Hercegovina önállósulása. Bosznia és Hercegovina török uralom alá kerül. 5. Zeta (Crna Gora) a Balašićok és a Cernojevićek alatt – terjeszkedés, majd bukás – török uralom. 6. A szerbek vándorlása a XIV. és a XV. században – vándorlásuk (és letelepedésük) Magyarországon, a szerb despoták és szerepük a törökök elleni harcban. 7. A törökök betörése Horvátország és Magyarország területére (a krbavai csata), a mohácsi csata.
--	--

Történelem – 7. osztály (74 óra)

Operatív (működési) feladatok:

A tanulók ismerjék meg és sajátítsák el:

- az újkor történelmi és szociológiai időszakosítását,
- a nagy horderejű világtörténelmi események (az 1848-as forradalom) erjesztő szerepét az emberi társadalom fejlődésében,
- délszlávok és szomszédai fejlődésének jellegzetességeit az ipari kapitalizmus korában,
- népeink és nemzetiségeink nemzeti felszabadulásért vívott harcának lényegét, formáit, fontosabb mozzanatait és kulcsfontosságú eseményeit,
- a társadalmi és politikai harc lényegét és formáit a kapitalizmusban,
- az erre a korra vonatkozó történelmi térképek felhasználását, szótárak készítését stb.

TÉMAKÖRÖK	TARTALMAK
Európa a XV. század végétől a XVIII. század végéig (5+3 óra)	1. Nagy földrajzi felfedezések. 2. A kapitalista gazdálkodás fejlődése a feudális társadalomban. 3. A humanizmus és reneszánsz. 4. Az abszolút monarchia, mint a hanyatló feudalizmus államformája. 5. Franciaország mint az abszolút monarchia mintapéldája.
A délszláv népek és szomszédai idegen uralom alatt a XVI. századtól a XVIII. századig (13+7 óra)	1. A török társadalom és állam a XVI. századtól a XVIII. század végéig (a kényszer-islamizáció). 2–3. A leigázott balkáni lakosság az Oszmán Birodalomban, – a szerbek vándorlása Magyarországra. 4. A peći patriarkátus szerepe a szerb nép történelmében. 5–6. A balkáni népek ellenállási formái a török hatalommal szemben (hajdukok, uszkokok; felkelések). 7. Szláv államok a Habsburg uralom alatt a XVI. századtól a XVIII. századig. 8–9. Horvátország a XVI. századtól a XVIII. századig (a Határörvidék; a szerbek helyzete; Matija Gubec parasztlázadása, a Zrínyiek és Frangepánok összeesküvése).

	10. Dubrovnik és a velencei Dalmácia a XVI. századtól a XVIII. századig, a reneszánsz műveltség. 11–13. A szerbek Magyarországon a XVII. század végétől a XVIII. század végéig. Magyarország felszabadulása a török uralom alól; a szerbek első és második bevándorlása. Helyzetük a Habsburg Monarchiában.
A világ a XVIII. század végén és a XIX. század elején (8+4 óra)	1. Gazdasági változások Nyugat-Európában a XVIII. század végén. 2. A függetlenségi háború és az Amerikai Egyesült Államok megalakulása. 3–4. A nagy francia polgári forradalom és jelentősége. 5–6. Európa és Franciaország. Napóleon háborúi (1794–1815). 7–8. A szocialista és munkásmozgalom a XIX. század első felében. A korai (utópisztikus) szocializmus. Marx és Engels tanításai (a Kommunista Kiáltvány).
A délszlávok és a szomszédai nemzeti mozgalmak a XIX. század első felében (14+7 óra)	1–3. Az első szerb felkelés. Az Oszmán Birodalomban uralkodó állapotok. 4–5. A második szerb felkelés és az önkormányzat elnyerése – a szerb nemzeti állam kialakulásának alapja – Miloš Obrenović. 6–7. A Crna Gora-i állam fejlődése. 8. Bosznia és Hercegovina a török uralom alatt a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. 9. A macedónok nemzeti ébredésének kezdetei. 10–11. A Habsburg-Monarchia (Ausztria) a XVIII. század végén és a XIX. század elején – a német nemesség és polgárság túlsúlya; az abszolutizmus bevezetése. A magyarok helyzete a Monarchia magyar területein; a szlávok, románok, olaszok alárendelt helyzete a Monarchiában. 12. A szerbek Magyarországon a XIX. század első felében: gazdasági és társadalmi helyzetük a határörvidéken és a vármegyékben, a vallási (felekezeti) – tanügyi autonómia, kulturális fejlődés – iskolaügy és a Matica Srpska; a magyarországi szerbek szerepe a szerb nemzeti műveltség fejlődésében. 13. A szlovének nemzeti újjászületése. 14. Az illír mozgalom: Horvátország helyzete a Habsburg-Monarchiában, társadalmi-gazdasági változások; Viszony Bécshez és Pesthez. Az illír mozgalom délszláv jellege és jelentősége a horvát nemzeti mozgalomban.
Az 1848/49. évi forradalom Európában és a délszlávoknál (4+2 óra)	1–2. Az 1848/49. évi forradalom Nyugat-Európában. Forradalom a Habsburg Monarchiában és a nemzetek közötti összecsapások. 3. A szlovének és horvátok az 1848/49-es forradalomban. 4. Vajdaság 1848/49-ben – a szerbek helyzete Magyarországon a forradalom előtt; a májusi nemzetgyűlés – a Szerb Vajdaság kikiáltása. Harcok 1848–49 folyamán, a szerbiai önkéntesek részvétele. Vajdaság nemzetiségei a forradalomban. A forradalom jelentősége népeink számára.
A tananyag évi rendszerezésére 5 tanóra.	

Történelem – 8. osztály (68 óra – heti 2 óra)

Operatív (működési) feladatok:

A tanulók ismerjék meg és sajátítsák el:

- a fasiszta mozgalmak és rendszerek létrejöttének okozóit (kútforrásait) és totalitárius belső és külső hódítópolitikájuk következményeit,
- a Királyi Jugoszláviában élő népeink és nemzetiségeink gazdasági, politikai és kulturális fejlődésének alapvető sajátosságait,

- a második világháború fontosabb mozzanatait,
- az alapvető tényeket a Népfelszabadító Háborúról és forradalomról Jugoszláviában, annak jellegéről és hozzájárulásáról a fasiszmus feletti győzelemhez,
- a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság kialakulását és fejlődését a háború utáni időszakban.

Ezáltal a tanulók elmélyíthetik történelmi ismereteiket és általános műveltségüket, ami lehetővé teszi számukra korunk társadalmi folyamatainak megértését.

TÉMAKÖRÖK	TARTALMAK
A világ a XIX. század második felében és a XX. század első felében (3+1 óra)	1. A tőkés gazdaság további fejlődése a XIX. század második felében és a XX. század elején – a gazdaságban és a társadalomban bekövetkezett változások (politikai harcok). 2. A nemzetközi munkásmozgalom a XIX. század végén és a XX. század elején (az I. Internacionálé, a II. Internacionálé, a párizsi kommun). 3. Nemzetközi viszonyok a XIX. század végén és a XX. század elején: Németország és Olaszország egyesülése; a gyarmatok felosztása.
A délszlávok és szomszédai a XIX. század végén és a XX. század elején (15+7 óra)	1. Szerbia 1858 és 1878 között: Mihajlo Obrenović uralma, a városok megszerzése, az 1876 és 1878 közötti felszabadító harcok. Svetozar Marković tevékenysége. 2. Szerbia 1878 és 1903 között: az önállóság megszerzése, gazdasági fejlődés; a királyság kikiáltása. Az 1888-as alkotmány. Milan és Aleksandar Obrenović abszolutisztikus és osztrákbarát politikája elleni küzdelem. 3. Szerbia 1903 és 1914 között: a májusi fordulat, a parlamentarizmus és a polgári demokrácia bevezetése. Vármháború. 4. Crna Gora a XIX. század második felében és a XX. század elején. Gazdasági fejlődés. 5. Macedónia, Kosovó és Sandžak a török uralom alatt. 6. A balkán háborúk. Történelmi jelentőségük. 7. Az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségi kérdései a XIX. század végén és a XX. század elején. Az osztrák–magyar kiegyezés; az elnyomott népek helyzete és harca; a szlovákok, románok és ruszinok helyzete Magyarországon. 8. A szerbek Magyarországon a XIX. század második felében és a XX. század elején: a Szerb Autonómia megszüntetése. A vajdasági szerbek nemzeti mozgalma – Svetozar Miletic: népi-egyházi autonómia. Más nemzetiségek helyzete a magyar kormány elmagyarosító politikája alatt. 9. A szlovének a XIX. század végén és a XX. század elején. 10. Horvátország az osztrák–magyar kiegyezés után: horvát–magyar kiegyezés, a magyar kormány nyomása (Khuen-Hédervár), a szerbek helyzete és harca a nemzeti sajátosságaik elismeréséért – nemzeti mozgalom 1903. A horvát–szerb koalíció. A Horvát Parasztpárt. 11. Bosznia és Hercegovina az osztrák elnyomás alatt – nemzetiségi politikája, a szerbek és a mohamedánok mozgalma a vallási és a tanügyi autonómiáért. Az „Ifjú Bosznia”. 12. A bolgárok és románok a XIX. században és a XX. század elején; Románia fejlődése. 13. Az albánok nemzeti mozgalma a XIX. században és a XX. század elején; az albán állam kialakulása. 14. A délszláv eszme megjelenése és fejlődése a XIX. században és a XX. század elején – a délszlávok nemzeti mozgalmak közötti együttműködés első formái; az eszme beérése a XIX. század végén és a XX. század elején. 15. A szocialista és munkásmozgalom fejlődése a délszláv földeken a XIX. század végén és a XX. század elején.

Az első világháború és a forradalom Oroszországban (5+2 óra)	1–2. Az első világháború (1914–1918): a szembenálló tömbök, a legfontosabb frontok; a háború vége és jellege, új országok kialakulása Európában, a Népszövetség. 3–4. Szerbia és Crna Gora az első világháborúban és a délszlávok egyesülési törekvése. Népeink az Osztrák–Magyar Monarchiában a háború alatt. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulása 5. Az oroszországi forradalom, a februári és az októberi forradalom; a polgárháború. Az októberi forradalom hatása Európában (Németországban, Magyarországon).
A világ az első és a második világháború között (3+1 óra)	1–2. Az első világháború utáni állapotok a világon: változások a nemzetközi viszonyokban, a Népszövetség; a Komintern, problémák a Szovjetunióban Sztálin uralkodása alatt. 3. A gazdasági válság és a fasiszmus megjelenése és győzelme Olaszországban és Németországban. A spanyol polgárháború. A Népfront politikája.
Jugoszlávia a két világháború között (4+2 óra)	1–2. A SZHSZ Királyság 1918-tól 1929-ig: A Vid-napi (Vidovdani) alkotmány; gazdasági-társadalmi fejlődés, problémák, pártközi harcok 1919 és 1929 között. A nemzeti(-ségi) kérdés. 3–4. Jugoszlávia 1929 és 1941 között: a január 6-i diktatúra, az 1931-es alkotmány. Sándor király külpolitikája; meggyilkolása; a Helytartótanács – Milan Stojadinović kormánya. A Cvetković–Maček egyezmény – a Horvát bánóság.
A második világháború, a Népfelszabadító Háború és szocialista forradalom Jugoszláviában (8+4 óra)	1. A második világháború előkészítése és kezdete: Lengyelország megtámadása, fasiszta hódítások 1940-ben. A háromhatalmi egyezmény „kibővítése” – március 25. és 27. Jugoszláviában, az áprilisi háború. Jugoszlávia megszállása és feldarabolása. A Független Horvát állam létrehozása – genocidum, a szerbek, zsidók és románok felett. Németország támadása a Szovjetunió ellen. Antifasiszta koalíció kialakulása. 2. Jugoszlávia népeinek fegyveres felkelései 1941-ben. Felszabadított területek. Draža Mihajlović szerepe. 3. Népfelszabadító Háború 1942-ben (hadihelyzet a keleti fronton és Afrikában). 4. A Népfelszabadító Háború 1943-ban. Olaszország kapitulációja. 5. A néphatalom létrejötte a népfelszabadító háborúban. Az AVNOJ és Tito szerepe a NH-ban. 6. A Népfelszabadító Háború és forradalom 1944-ben. Szerbia, Macedónia, Kosovó, Vajdaság és Crna Gora felszabadítása. 7. Jugoszlávia felszabadításának záróhadműveletei, a jugoszláv kormány megalakítása. Németország kapitulációja. 8. A Jugoszláv Népfelszabadító Háború és forradalom jellege és sajátosságai, hozzájárulása a fasiszmus feletti győzelemhez.
A világ a második világháború után (3+1 óra)	1. Ellentétek a nagyhatalmak között és a tömbpolitika; az ellentétek okai: a békeszerződések; a hidegháború. Az Atlanti Szövetség és a Varsói Szerződés. 2. A gyarmattrendszer összeomlása és az elnemkötelezettség politikája – Jugoszlávia szerepe. 3. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) a világbékéért folyó harcban. Jugoszlávia és az elnemkötelezettség viszonya az ENSZ-hez: erőfeszítések a világbékéért.
Jugoszlávia a második világháború után (4+2 óra)	1. Jugoszlávia 1945 és 1948 között: a köztársaság kikiáltása, alkotmánya. A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság külpolitikája. Az újjáépítés, az agrárreform és a kolonizáció (betelepítés), a tervgazdálkodás, az államosítás, a felvásárlás és a parasztság sanyargatása és elnyomása.

	2. Jugoszlávia ellenállása a Szovjetunióval szemben és harc a fejlődés független útjáért: Sztálin hegemonisztikus politikája. Az Informbíró határozatai, az Informbíró-pártiak elleni megtorló intézkedések. A kapcsolatok normalizálása a szocialista országok között. 3. Öngazgatás Jugoszláviában: az 1953-as alkotmánytörvény; új alkotmányok 1963, 1974. Gazdasági fölemelkedés az 50-es és a 60-as években. Josip Broz Tito kultusza. Szerbia felbomlasztása, a döntéshozatal megbénítása szövetségi szinten. 4. A jugoszláv társadalom időszerű problémái: gazdasági, társadalmi és politikai válság okozói; a nacionalizmus és a Köztársaság egységének helyreállítása. Politikai és gazdasági stabilizáció – a piacgazdaságra és a politikai pluralizmusra épülő reformok.
A tananyag évi rendszerezésére 3 óra.	

Kiegészítő tartalmak a nemzetiségek történetéből – a magyar tannyelvű iskolák számára

TÉMAKÖRÖK	TARTALMAK
6. osztály (3 tanítási egység)	
Magyarok a korai és a késői középkorban	A honfoglalás. Viszonyunk a Pannon-alföld lakóihoz és a szomszédaikhoz. A kereszténység felvétele, a feudális társadalmi viszonyok és állam kialakulása. Terjeszkedés a XI. században. Harc Bizánccal és a Velencei Köztársasággal. A délszlávokhoz való viszony; a szlovákok, románok és ruszinok helyzete. A rendi állam létrehozása, a királyi hatalom erősödése a XIV. és a XV. században, valamint gyengülése a XV. és a XVI. század elején. Parasztlázadás 1514-ben.
7. osztály (6 tanítási egység)	
Magyarok a XVI. századtól a XVIII. századig	Magyarország török és Habsburg uralom alatt a XVI. és XVII. században. Ellenállás a bécsi udvar abszolútizmusával szemben. Magyarország felszabadulása a török uralom alól. A bécsi udvar központosító politikája a XVIII. században és az azzal szemben tanúsított ellenállás (felkelések, a nemesség ellenállása)
Magyarok a Habsburg Monarchiában a XVIII. században és a XIX. század elején	Magyarország alárendelt helyzete a Habsburg Monarchiában. A tőkés gazdaság és a polgárság kialakulása. A magyar nemesség és polgárság által megindított nemzeti mozgalom az autonómiáért és a függetlenségért. A magyar nemesség hegemonisztikus törekvései a nemzeti kisebbségekkel (horvátok, szerbek, szlovákok, románok és ruszinok) szemben.
A magyarok az Osztrák–Magyar Monarchiában a XIX. század végén és a XX. század elején	Az osztrák–magyar kiegyezés. A német nemesség és polgárság és a magyar nemesség és polgárság hegemoniája az elnyomott népek felett (a szlávok és románok felett). A magyarok által lakott területek felgyorsuló gazdasági fejlődése. Gyarmatosító politika a szlovákokkal, szerbekkel és románokkal szemben. Politikai harcok a XIX. században és a XX. század elején.
8. osztály (3 tanítási egység)	
A magyarok az első és a második világháború között	Az ellenforradalom győzelme Magyarországon. Horthy diktatúrája. A munkásság helyzetének rosszabbodása. Az uralkodó osztályok irredenta politikája.
A magyarok a második világháború alatt	Magyarország a fasiszta hatalmak oldalán. Elnyomó politika a Jugoszláviától és Romániától bekebelezett területeken. Az ellenállási mozgalom. Magyarország felszabadítása. A vajdasági magyarok részvétele Jugoszlávia felszabadító harcában.

Tanterv-kiigazítások

Az 1994. évi tanterv-kiigazítások nem hoztak magukkal lényegesebb változtatásokat, javításokat. A magyar tannyelvű oktatásra vonatkozólag a **7. osztályos tananyagban** került sor némi korrekcióra. Az előző 6 tanítási egységnyi órakeretet 4+2-re „bontották” fel (négy óra az új anyag feldolgozására és kettő ismétlésre). Tartalmi változások:

TÉMAKÖRÖK	TARTALMAK
Magyarország a XVI.-tól a XVIII. századig	– a török hódoltság időszaka, – Magyarország három részre szakadása, – a habsburgi monarchizmus harca – az Erdélyi Fejedelemség.
A Habsburg önkényuralom bevezetése Magyarországon	– I. Lipót abszolútizmusa és Thököly Imre szabadságharca, – a török kiűzése Magyarországról, – Rákóczi szabadságharca, – a gazdasági élet és a társadalom szerkezete a XVI.-tól a XVIII. századig, – a reformáció és jelentősége.
Magyarország a Habsburg Monarchiában	– Magyarország átszerveződése a szatmári béke után, – a jobbágyság helyzete, – a felvilágosodott abszolútizmus – II. József reformjai, – a nemesség mozgalma és a magyar jakobinusok.
A feudalizmus válsága és bukása Magyarországon	– Magyarország helyzete a napóleoni háborúk alatt, – a reformmozgalom kibontakozása – Széchenyi István, – a magyar államnyelv és nemzeti kisebbségek kérdése, – az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Magyarországon.

A legújabb tantervi változtatások

Szerbia hivatalos és Tanügyi Közlönyének 2001. október 5-i számában jelent meg az általános iskolai tanterv kiegészítésekre és a változásokra vonatkozó rendelet (szabályzat), amelyről – tanulmányom szempontjait figyelembe véve – a következő jelentősebb tartalmi változásokat emelem ki:

TÉMAKÖRÖK	TARTALMAK
7. osztály	
A forradalmi és polgári Európa	Polgári forradalmak – a forradalom fogalma (tájékoztatásul „bemutatni” a hollandiai, angliai és amerikai forradalmat). Az 1848–49-es forradalmak (áttekinteni a francia, olasz, német és Habsburg Monarchiában végbement forradalmakat és azok jelentőségét).
A szerb nép nemzeti mozgalmi a XIX. század első felében (37+30+5 óra)	A belgrádi pasalukban uralkodó állapotok. Az első szerb felkelés (két fázisban. A bukaresti béke kihagyva.). Az alkotmányvédők uralma. Aleksandar Karađorđević fejedelem. A cetinjei érsekség, a Crna Gora-i állam kialakulása. A szerbek Magyarországon a XIX. század első felében. Vajdaság az 1848/49-es forradalomban. A szerbek Dalmáciában és a Boka Kotorskában. Kihagyva: a macedónok, a Habsburg Monarchia, a szlovének, az illír mozgalom és Horvátország helyzete, a horvátok és a szlovének az 1848-as forradalomban.

8. osztály	
A világ a XIX. század második és a XX. század első felében	Az I. és a II. Internacionálé és a párizsi kommun helyett új fogalmak: liberalizmus, demokrácia, nacionalizmus, szocializmus. Balkán és a nagyhatalmak; a magyar–osztrák kiegyezés. A keleti kérdés – a San Stefan-i béke, a berlini kongresszus.
Szerbia a XIX. század végén és a XX. század elején	Kihagyva: Macedónia, Kosovó és Sandžak a török uralom alatt; a szlovének a XIX. század végén és a XX. század elején; az albánok nemzeti mozgalmi ugyanebben az időszakban.
Az első világháború és a forradalom Oroszországban	Nagyjából azonos tartalmak, beleértve Szerbia és Crna Gora részvételét ebben a háborúban (a békekötések kimaradtak).
A világ a két világháború között	Új: A két világháború közötti ideológiai, politikai és államrendszerek Európában (a liberalizmus, nacionalizmus, kommunizmus). A gazdasági, kulturális és társadalmi állapotok.
Jugoszlávia a két világháború között	Tömörebben fogalmazva: ugyanaz. A Cvetković–Maček egyezményt külön nem említi.
A második világháború és következményei	Tömörebben fogalmazva, de ugyanaz (Draž Mihajlović és a csetnikek kihagyva). A fogolytáborok, gyűjtőtáborok és áldozataik, a holocaust, a rombolások, a határváltoztatások, a technológiai változások – totális háború.
A háború után	Felöleli a tömbök kialakulását, de nem tartalmazza az Atlanti Szövetséget, a Varsói Szerződést és az ENSZ-t. Az új Európa kialakulása.
Jugoszlávia a második világháború után	Ugyanaz tömörebben. Csak politikai, gazdasági és társadalmi fejlődés 1948 és 1991 között (alkotmányok, gazdasági válságok és nemzeti ösztönzések) – a jugoszláv kommunizmus jellege (természete). (41+22+5 óra)

Összehasonlítás, észrevételek

A TÖRTÉNELEMTANÍTÁS ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANTERVEI

Általános észrevételek

Az általános iskolai tantervekben osztályonként úgynevezett operatív (működési) feladatokat határoznak meg (az oktató-nevelő feladatok sajátos elnevezéséről van szó), amelyek eléggé általánosak és helyenként elvontak. A nevelési jellegű feladatok bizonyos fokú háttérbe szorítása jellemzi őket. Kevésbé jutnak bennük kifejezésre az itt élő népek (a délszlávok) és a nemzetiségek pozitív kölcsönhatásai valamint az egymás múltjának megismerését és az erre épülő kölcsönös megbecsülést és a tanulók világnézetének és nemzeti önazonosságtudatának kialakítását elősegítő törekvések.

A témakörönként felsorolt tananyagot a túlsúlyosság, a tényanyag nagyméretű halmozása, a maximalista követelmények jellemzik. A délszlávokat általában a szabadság bajnokaiként, illetve mint elnyomottakat tüntetik fel, a magyarokat pedig többször hódítóknak és elnyomóknak. A közös harcukat a különböző hódítók ellen (Bizánc, a törökök, az osztrákok és a németek) pedig nem tartalmazza kellőképpen. Így például az 1848–49-es magyar forradalmat és szabadságharcot főleg csak a vajdasági szerbek részvételeként öleli fel, és jelentőségét is csak „a népeink számára” tartalmazza. Általában hiányosan és töredékesen ölelik fel a magyarság múltját. Ez már az általános iskola 6. osztályának tananyagában is kifejezésre jut: hiányzik belőle a délszlávok kapcsolatfelvétele a magyarokkal a délszláv–török kapcsolatfelvételt megelőzően, valamint a Bizánccal vívott közös harcuk.

A 6. osztályos tananyag sem tartalmazza a magyarok eredetét, őshazáját, vándorlásait és a kalandozások korát, csak a letelepedésüket a Kárpát-medencében és az államalapítást. Ezt csak némileg egészíti ki a horvátok és a magyarok kapcsolatairól beiktatott anyagrészt.

A kiegészítő tartalmakban a nemzetiségek történetéből a 6. osztály számára három tanítási egységet irányoznak elő:

- a honfoglalást, a kereszténység felvételét, az államalapítást;
- a terjeszkedést a XI. században; a viszonyt a délszlávokhoz;
- a királyi hatalom erősödését, majd gyengülését, és az 1514-es parasztlázadást. Ez együtt véve még minimális „engedménynek” is alig tekinthető.

Az 1975/76-os tanévtől Vajdaságban alkalmazott tanterv a magyarság és Vajdaság múltjából jelentősen több anyagrészt tartalmazott:

A honfoglaló magyarok élete, műveltsége, vallása... a Feudális anarchia – Csák Máté... Hunyadi János kormányzósága és harca a főurakkal – a nándorfehérvári diadal... Magyarország társadalmi élete és műveltsége Mátyás idejében... Függetlenségi törekvések Magyarországon a XVI–XVIII. században (Báthory, Bocskai, Zrínyi), a kurucmozgalom... Vajdaság felszabadítása és betelepítése, az etnikai szerkezet megváltoztatása. A szerbek kiváltságos helyzete Magyarország déli részén...

A 7. osztályos tananyagra még kifejezettebben jellemző a tényanyaggal való túlsúlyosság, amit a 2001-es tantervi korrekciók – a 6. osztályos tantervhez hasonlóan – jelentősen csökkentettek.

A kiegészítő tartalmak a magyar történelemből 6 tanítási egységet ölelt fel, amit 1994-ben 4+2-re bontottak fel. Ez tartalmazza Magyarország helyzetét a török és a Habsburg uralom alatt és az ellenállást, továbbá, a magyar nemzeti mozgalmat, a magyar nemesség hegemonista törekvéseit a nemzeti kisebbségekkel szemben; az osztrák–magyar kiegyezést és a nemzetiségekkel szemben alkalmazott gyarmatosító politikát.

Az 1994-es „kiigazítások” tartalmaznak némi javításokat:

- a török hódoltság időszaka,
- Magyarország három részre szakadása,
- az Erdélyi Fejedelemség,
- I. Lipót abszolutizmusa és Thököly Imre szabadságharca,
- a törökök kiűzése Magyarországról,
- a Rákóczi szabadságharc,
- a reformáció és jelentősége,
- a nemesség mozgalmi és a magyar jakobinusok,
- Magyarország helyzete a napóleoni háborúk alatt,
- a reformmozgalom kibontakozása – Széchenyi István,
- a magyar államnyelv és a kisebbségek kérdése,
- az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Magyarországon.

Az 1975/76-os tanévben életbe lépett tanterv, többek között, tartalmazta:

- a nem német ajkúak helyzete a Habsburg Monarchiában,
- a nacionalizmus és a nemzeti kérdés marxista értelmezése,
- a Habsburg önkényuralom a forradalom után,
- az elnyomott népek helyzete; a nemzetiségek kongresszusai,
- a délszlávok kapcsolatai és egyesülési törekvései az első világháború előtt és a haladó magyar közvélemény magatartása,
- az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom, a Magyar Tanácsköztársaság.

A 8. osztályos tananyag több szempontból is hiányos és hézagos. Elsősorban kevés anyagot ölel fel a magyarság történelméről, de ettől is nagyobb fogyatéka, hogy téves ismereteket nyújt, és az egyes történelmi események félrevezető, elferdített megvilágítását, feldolgozását sugallja. Nyomatékosan vonatkozik ez a nemzeti alapon történő elnyomás „tálatására”, különösen az elmúlt másfél évtized egyes sorsdöntő változásainak a tudománytalan beállítására.

A kiegészítő tartalmak a magyar történelemből három tanítási egységet ölel fel:

- Horthy diktatúráját, az uralkodó osztályok irredenta politikáját,
- Magyarország részvételét a második világháborúban,
- Magyarország felszabadítását és a vajdasági magyarok részvételét Jugoszlávia felszabadító harcában.

Az 1975/76-os tanévtől érvényes vajdasági tanterv a következő két témakörben tartalmazott részleteket (időszakokat) a magyar történelemből:

- az ellenforradalmi korszak Magyarországon; a fasizmus előretörése,
- Jugoszlávia a két világháború között – a földreform és a betelepítések Vajdaságban. Vajdaság és a nemzetiségek helyzete különös tekintettel a magyarokra.

Összességképpen megállapíthatjuk, hogy a történelemtanítás általános iskolai tantervei egyrészt didaktikai-módszertani szempontból elavultak, másrészt kevés, és több esetben kétesen beállított tananyagot tartalmaznak a magyarság történelméből. Ezáltal az anyanyelvükön tanuló magyar ajkú diákokat megrövidítik, s esetleg félrevezetik saját nemzeti múltunk alaposabb megismerésében.

2. A történelemtanítás tantervei a gimnáziumok számára Vajdaságban

Hivatalos lap 1991. 05. 21.

2. osztály (74 óra) – a tananyag főbb elemei:

TÉMAKÖRÖK	TARTALMAK
Európa a XI. századtól a XV. századig	– Nyugat-Európa fejlődése (4+2 óra) – a nyugat-európai királyságok (4+2) – Bizánc – a konstantinápolyi patriarkátus (3+2) – a nyugati és keleti szlávok (3+2) – társadalmi mozgalmak Nyugat-Európában (2+1) – a nyugat-európai kultúra (2+1)
A délszláv népek és szomszédai a XII-től a XV. századig	– a szerb állam önállósulása. Dušan császár (7+4 óra) – Magyarország és a délszlávok, a kereszténység felvétele és a feudális állam kialakulása (1 óra) – a boszniai feudális állam, harc Magyarországgal – a feudális viszonyok kialakulása (2+1) – a szlovén területek fejlődése a XII-től a XV. századig (1) – Dubrovnik a középkorban (2+1) – a bolgárok, albánok és románok a XI-től a XV. századig (1) – a délszlávok és szomszédai a török hódítások alatt a XIV. és a XV. században – betörések Horvátországba és Magyarországra – a mohácsi csata (7+4)
Szemináriumra 2 és az évi rendszerezésre 4 óra	

3. osztály – társadalmi-nyelvi ágazat (108 óra)

TÉMAKÖRÖK	TARTALMAK
A világ a XV. század végétől a XVIII. század végéig	– a nagy földrajzi felfedezések, – a humanizmus és reneszánsz Nyugat-Európában, – a reformáció és ellenreformáció. Luther reformja, – az első polgári forradalmak Nyugat-Európában, – az abszolút monarchiák Európában, – a felvilágosodás kora Európában.
(15+8 óra)	

A délszlávok idegen uralom alatt a XVI. századtól a XVIII. századig	A délszlávok a török uralom alatt: az Oszmán Birodalom állami és társadalmi rendszere. A leigázott keresztény lakosság, a peći patriarkátus szerepe. Az elnyomott lakosság ellenállása (hajdukok, uszkokok, felkelések). A művelődési viszonyok. A délszláv népek a Habsburg Monarchiában: Ausztria állami rendszere; népeink helyzete. A szerbek vándorlásai Magyarországra és Horvátországba; helyzetük alakulása ezekben az országokban. A katonai határőrvidék. Matija Gubec parasztlázadása. A horvát és magyar főurak összeesküvése a Habsburgok abszolutizmusa ellen. A délszláv népek a felvilágosodott abszolutizmus rendszerében. Dubrovnik és a Velencei Köztársaság. (8+4 óra)
Az emberiség a XVIII. század végén és a XIX. század elején	– az angliai ipari forradalom és következményei. – a XVIII. század végi forradalmak: függetlenségi harc Észak-Amerikában, a nagy francia polgári forradalom és ezek világtörténelmi jelentősége. – Európa a nagy francia forradalom után. Napóleon hódító háborúi és bukása. A bécsi kongresszus, a Szent Szövetség. – a munkás- és szocialista mozgalmak kezdetei Európában. Marx Károly és Engels Frigyes tanításai. A Kommunista Kiáltvány. (5+3 óra)
A délszláv népek és szomszédai a XIX. század első felében	– általános helyzet az Oszmán Birodalomban. A első szerb felkelés, – a második szerb felkelés, – az 1830-as és az 1833-as hatiserifek – Miloš Obrenović, – gazdasági és társadalmi fejlődés, – a Szreten napi alkotmány – az alkotmányvédők, – Szerbia államiségének megalapozása és kulturális megújítása, – a Crna Gora-i állam kialakulása – I. Péter, II. Péter és Danilo uralkodása, – Bosznia és Hercegovina a XIX. század első felében, – a macedónok nemzeti ébredése, – a bolgárok nemzeti ébredése, – Havasalföld és Moldávia a XVIII. század végén és a XIX. század elején. (7+4 óra)
A délszláv népek és szomszédai nemzeti ébredései a Habsburg Monarchiában a XIX. század első felében. Az 1848/49-es forradalmak	– általános helyzet (állapotok) a Habsburg-Monarchiában, – népeink helyzete, – a szerbek Dél-Magyarországon, – a szlovének nemzeti ébredése. Az illír mozgalom, – az 1848/49-es forradalmak és a délszlávok, – forradalmak Nyugat-Európában, – a vajdasági szerbek, a horvátok és szlovének az 1848/49-es forradalomban, – az 1848/49-es forradalmak jelentősége. (7+4 óra)
Szemináriumokra 2 óra, a tananyag évi rendszerezésére 2 óra.	

4. osztály (96 óra)

TÉMAKÖRÖK	TARTALMAK
A világ a XIX. század második felében és a XX. század elején	– ipari fejlődés az európai országokban és az Amerikai Egyesült Államokban, – felfedezések a tudományban, a technikában; a finansztőke és a monopóliumok térhódítása a világpiacra, – az európai országok; a második császárság Franciaországban. Olaszország és Németország egyesítése, – Oroszország az 1861-es reformok, az 1905-ös forradalom, – polgárháború az Egyesült Államokban; Németország és Olaszország egyesítése, – a nemzetközi viszonyok alakulása, a gyarmatok elosztása, a nagyhatalmi tömbök kialakulása, – munkásmozgalom – a munkásság első nemzetközi tömörülései; a párizsi kommün. (4+2 óra)
A délszlávok és szomszédaik a XIX. század második felében és a XX. század elején	– Miloš és Mihajlo Obrenović, az 1876–1878-as felszabadító háború, – a berlini kongresszus, az önálló királyság kialakulása, – Milan Obrenović; a timoki felkelés; a szerb–bolgár háború, – Aleksandar Obrenović (a májusi fordulat), a polgári parlamentarizmus bevezetése; a vámháború, – Crna Gora, az önállóság elismerése; gazdasági fejlődés, – a délszlávok az Osztrák–Magyar Monarchiában: – az osztrák–magyar kiegyezés, – a szerbek helyzete Dél-Magyarországon 1849-től 1914-ig, – a nemzetiségek a magyar kormány politikájával szemben, – a magyar–horvát kiegyezés; a szerbek helyzete Horvátországban, Khuen-Héderváry uralma, – a szlovének és Bosznia-Hercegovina helyzete az osztrák–magyar uralom alatt. Megszállás majd annexió; az „Ifjú Bosznia”. – a török (oszmán) feudális rendszer Macedóniában, Kosovón és Sandžakon (Raškában), – a bolgárok és románok – Havasalföld–Moldávia, – munkásmozgalom délszláv földeken. (16+8 óra)
Az első világháború	– az antant és a központi hatalmak, – Szerbia és Crna Gora részvétele, – a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrehozása. A versailles-i béke.
Forradalmak Oroszországban	A cári Oroszországban uralkodó állapotok. A februári polgári forradalom. Az októberi szocialista forradalom és hatása más országokban.
A világ a két világháború között	– gazdasági válságok. A polgári demokrácia válsága és a fasizmus terjedése, – a Szovjetunió a két világháború között, – a Népszövetség, a spanyol polgárháború.
Jugoszlávia 1918 és 1941 között	– a SZHSZ Királyság alkotmányos megalapozása, a hatalom megszervezése, – a Vid napi alkotmány. Pártközi harcok, – Aleksandar király uralma és meggyilkolása, – a horvát bánság létrehozása (a Cvetković–Maček egyezmény); a régens-tanács külpolitikája.

A második világháború, a népfelszabadító háború és forradalom Jugoszláviában	– a háború kezdete és előkészületek a NH-ra (március 25.), – az ország megszállása és felosztása, – az 1941-es háborús események (Draža Mihajlović csetnikmozgalma). Az 1942-es Hitler-ellenes koalíció, – az 1943-as hadszíntéri fejlemények. Az AVNOJ 2. ülészaka, – Németország vereségei 1944-ben. A Tito–Šubašić egyezmény, – egyes európai országok felszabadítása. A JNH és a Vörös Hadsereg találkoztása. Az ország nagy részének felszabadítása, – a háború vége – Németország és Japán fegyverletétele, – a második világháború és a JNH jellege és jelentősége. (27+11 óra)
Az emberiség a második világháború után	Az ENSZ szerepe. A gyarmati rendszer felszámolása Ázsiában és Afrikában. A tömbpolitika – az Atlanti Szövetség és a Varsói Szerződés. A reális szocializmus államai és szerepük a háború után.
Jugoszlávia a második világháború után	– Jugoszlávia végleges megalkotása (az Ideiglenes Nemzetgyűlés, választások, a köztársaság kikiáltása), – az 1946-os alkotmány, a földreform és az államosítás, – külpolitika; a Tájékoztató Iroda határozata. Megtorlások a Tájékoztató Iroda híveivel és a rendszer más ellenségeivel szemben. A mezőgazdaság kollektivizálása, – az öngazgatás bevezetése. Gazdasági reformkísérlet, – az elnökkötelezettség jugoszláv politikája, – belső sűrlődások, a nacionalizmus felbukkanása, – Szerbia dezintegrálódása az 1974-es alkotmánnyal (autonómiásdi Vajdaságban és az albán szeparatizmus). A jugoszláv társadalom válsága, intézkedések a válság túlhaladására; megoldás – Szerbia államiségének létrehozása. (8+3 óra)
Szemináriumra 3 és a tananyag évi rendszerezésére 3 óra	

Kiegészítő tartalmak a nemzetiségek történetéből – a magyar tannyelvű gimnáziumok számára

2. osztály (2 tanítási egység)

- harcok Bizánccal és a Velencei Köztársasággal
- a délszlávokhoz való viszonyulás, a szlovákok, ruszinok, románok és más nemzetiségek helyzete
- a rendi társadalom kiépítése és a királyi hatalom erősödése, a XIV. és a XV. században, majd gyengülés a XV. század végén

3. osztály (4 tanítási egység)

TÉMAKÖRÖK	TARTALMAK
A magyarok a XVI.-tól a XVIII. századig	– Magyarország a török és a Habsburg uralom alatt – ellenállás a bécsi udvar abszolútizmusával szemben, – Magyarország felszabadítása a török uralom alól, – a bécsi udvar központossító politikája a XVIII. században – ellenállás e politikával szemben (felkelések, a nemesség ellenállása).

A Habsburg-Monarchia a XVIII. század végén és a XIX. század első felében	– Magyarország alárendelt helyzete a Habsburg-Monarchiában, – a kapitalista gazdálkodás fejlődése és a polgárság kialakulása, – a magyar nemesség és polgárság vezette nemzeti ébredés – harc az autonómiáért és a függetlenségért, – a magyar nemesség és polgárság elnyomó politikája a Magyarországon élő más népek nemzeti mozgalmairól.
--	---

4. osztály (4 tanítási egység)

TÉMAKÖRÖK	TARTALMAK
Az Osztrák–Magyar Monarchia a XIX. század végén és a XX. század elején	– az osztrák–magyar kiegyezés, – a német nemesség és polgárság, valamint a magyar nemesség és polgárság elnyomó politikája az alárendelt népekkel szemben, az elnemzetlenítés politikája, – Magyarország gyorsuló gazdasági fejlődése, – a XIX. század végi és a XX. század eleji politikai harcok.
Magyarország a két világháború között	– az ellenforradalom győzelme. Horthy diktatúrája, – a munkástömegek helyzetének rosszabbodása, a munkásmozgalom, – az uralkodó osztály irredenta politikája.
Magyarország a második világháborúban	– a fasiszta hatalmak oldalán való részvétel a háborúban, – a bekebelezett országrészekeken megvalósuló elnyomó politika, – ellenállási mozgalom, Magyarország felszabadítása.
Magyarok a jugoszláviai NH-ban és forradalomban	– a nemzetiségek részvétele a Népfelszabadító Harcokban, – a „Petőfi Sándor” nevezetű 15. vajdasági brigád.

Összehasonlítás, észrevételek

A történelemtanítás tantervei a gimnáziumokban

Az általános iskolai tantervekre vonatkozó *általános észrevételeink* nagymértékben vonatkoznak a gimnáziumi tantervekre is, amelyeket a magyar tannyelvű tagozatokban alkalmaznak. A tényanyaggal való túlsúlyfoltosság és a különböző egyoldalú, ferde beállítódás jellemző rájuk is. Az I. osztály anyagából itt is hiányzik a délszláv–magyar kapcsolatok kialakulása a délszláv–török kapcsolatfelvételt megelőzően, valamint a Bizánc elleni közös harcok.

1991-ben, a Hivatalos lapban megjelent **2. osztályos anyag** két szűkre szabott témakörben öleli fel a délszláv–magyar kapcsolatokat, ill. a magyarság múltjának egyes elemeit:

- Magyarország és a délszlávok; a kereszténység felvétele és a feudális állam kialakulása (2+1 óra), és
- a délszlávok és szomszédaik a török hódítások alatt a XIV. és XV. században – a törökök betörése Magyarországra – a mohácsi csata.

A kiegészítő tartalmak magyar történelemből két tanítási egység anyagát tartalmazzák:

- a Bizánccal és Velencével vívott harcokat,
- a délszlávokhoz és más nemzetiségekhez való viszonyulást és a rendi társadalom kiépítését.

Ez együttvéve még a legminimálisabb követelményeknek sem felel meg.

A 3. osztályos tananyag valamivel több magyar vonatkozású tartalmat ölel fel a Habsburg Monarchiában uralkodó állapotokkal kapcsolatosan:

- a szerbek vándorlásait Magyarországra, és
- a horvát és magyar főurak összeesküvését a Habsburgok abszolutizmusa ellen.

A magyar történelem kiegészítő tartalmai (4 tanítási egység) többek között felölelik:

- Magyarország felszabadítását a török uralom alól és alárendelt szerepét a Habsburg Monarchiában,
- a magyar nemzeti ébredést és harcot az autonómiáért és függetlenségért,
- a magyar nemesség és polgárság elnyomó politikáját a Magyarországon élő más népek nemzeti mozgalmairól.

A 4. osztályos tananyag felöleli az osztrák–magyar és a magyar–horvát kiegyezést, továbbá

- a szerbek helyzetét Dél-Magyarországon 1849-től,
- a nemzetiségek szembefordulását a magyar kormány politikájával.

A kiegészítő tartalmak a magyar történelemből (4 tanítási egység) részben ismétlik a közös anyagrész egyes elemeit (az osztrák–magyar kiegyezést), de újat is tartalmaznak:

- Magyarország gyorsuló gazdasági fejlődését,
- az ellenforradalom győzelmét Magyarországon – Horthy diktatúráját,
- az uralkodó osztály irredenta politikáját és a bekebelezett országrészekeken megvalósuló elnyomó politikát,
- Magyarország felszabadítását.

Ebből is kiviláglik egy alapvető hozzáállás és törekvés: míg a magyarság harcot folytat a saját önállóságáért, ugyanakkor a nemzetiségeket elnyomja, nemzeti mozgalmaknak kibontakozását gátolja.

Az 1975/76-os tanévtől indított oktatási reform magyar vonatkozású tanterve valamivel több lehetőséget nyújtott a magyar múlt egyes sorsdöntő eseményeinek megvilágítására a 4. osztály számára (tartalmazza a versailles-i békét és Európa új térképének kialakulását, a nemzeti kérdés kiéleződését és a királyi Jugoszláviában). A harmadik osztályos tananyag pedig bővebb keretet nyújtott a magyar reformkor és az 1848/49-es szabadságharc feldolgozására.

Ez együttvéve nagyon kevés és hiányos. A legújabb kor sorsdöntő magyar vonatkozású történelmi eseményeinek és fordulatainak ilyen hézagos és egyoldalú felölelése nem szolgálhatja kellő mértékben az ifjú magyar nemzetiségű tanuló személyiségének, de különösen nemzeti tudatának a szilárd megalapozását és gazdagítását. Szükség van az egész tantervi koncepció alapos átdolgozására, korszerűsítésére és a nemzetiségek nyelvén folyó tanítást megalapozó tantervek gyökeres megújítására – az alapvető oktatói és főleg nevelői céljainknak s törekvéseinknek megfelelően.

A Köztársasági Tanügyi és Sportminisztérium a középiskolai tananyag csökkentésére vonatkozó, 2001 augusztusában kiadott javaslataiban alig érinti a magyarság történetét a történelemtanítást felölelő fejezetben. A 3. osztályos tananyagban a *Délszlávok az 1848/49-es forradalomban* című témakört a *Délszláv népek a XIX. század első felében* című témakörbe „olvasztja” be. Még feltűnőbb, hogy ajánlatuk szerint a 2. osztályos tananyagból *A magyar állam és a délszlávok* című fejezetből *A magyar állam az Árpád-háziak és az Anjouk korában* alcím anyagát ki lehet hagyni. Javaslataik egyik „sarkalatos” pontja, vagy törekvése a tudás rögzítésére és rendszerezésére tervezett tanórák számának növelése, különösen a 4. osztályban.

Mindez még idősebb és sürgetőbbé teszi a történelemtanítás tanterveinek gyökeres megújítását oktatásunk minden fokozatán, különös tekintettel az itt élő nemzetiségek történelmének kibővítésére a nemrég (2002-ben) elfogadott *Szövetségi kisebbségi törvény* idevágó rendelkezéseivel és szellemével összhangban. Ugyanis ez a törvény szavatolja a Jugoszláviában élő nemzeti kisebbségek nemzeti önazonosság-tudata megőrzésének biztosítékául, hogy a társadalomtudományi (és művészeti) tantárgyak tanterveiben a tananyag 30%-át a nemzeti jellegű tartalmak alkotják.

Ennek megvalósítása, gyakorlatba való átültetése remélhetőleg nem ütközik komolyabb akadályokba és nem éli át a halogatás és „átfésülés” keserűségeit.

II. A TÖRTÉNELEMTANÍTÁS TANTERVEI AZ ANYAORSZÁGBAN

1. Az alapfokú nevelés és oktatás kerettantervei

A Magyar Köztársaság a Köznevelésről szóló, 1993. évi, majd 1994-ben módosított törvénye kimondja, hogy „a nevelés és oktatás közös tantervi követelményeit a Nemzeti alaptanterv határozza meg, amely a Tantervi alapelvekből és a Tantervi követelményekből áll.” Ennek alapján – komoly szakmai viták eredményeként – került sor 2000 augusztusában a kerettantervek kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló miniszeri rendelet életbeléptetésére. Ez egy alapvetően új tantervi koncepción alapszik, amely az előbbi, központból irányított, *kötött tantervek helyett kerettantervek elkészítését irányozza elő, és lehetővé teszi a helyi tantervek kidolgozását*. Ezáltal az iskolák és a pedagógusok előtt széleskörű lehetőségek nyíltak meg önállóságuk, önkezdemenyvezésük és alkotó hozzáállásuk kibontakozására a tantárgyak tartalmi elemeinek kiválasztásában ill. kiegészítésében. Részükről ez nagyobb szakmai felkészültséget és egyben felelősségvállalást igényel. A kerettanterv a tananyagot csak fő vonalakban, lényegi elemeiben tartalmazza. Részletezésében, konkretizálásában a főszerepet a pedagógus vállalja. Számára a tanítási anyag körvonalazása mellett a célrendszer, az általános nevelési elvek és a tantervi alapelvek szolgálnak útmutatásul és eligazodásul. *A helyi tantervek* kidolgozása és általában a tananyag kereteinek s terjedelmének a végleges kiválasztása igen összetett feladat, amely sokféle követelmény, helyi sajátosság figyelembevételét igényli. Ez szoros összefüggésben van a kötelező és választható tanítási órák és tartalmak arányainak helyes meghatározásával, a tanórai foglalkozások megszervezésével, az individualizáció elvének alkalmazásával, a tehetséggondozással stb.

A történelemtanítás kerettanterve – Történelem és állampolgári ismeretek

Az 5–8. évfolyam tartalmi, összetevői.

Célok és feladatok (167. o.). Kiindulópontjai: „A történelem a társadalom kollektív memóriájaként az emberi azonosságtudat egyik alapja. A nemzeti, az európai és az egyetemes emberi identitást formálja, erősíti.”

Fejlesztési követelmények, amelyekben a tanulói önállóság fejlesztését szorgalmazzák az információk gyűjtésében és felhasználásában – a gondolkodásban.

Az 5. osztály keretterve (évi óraszám 74) előbb a „belépő tevékenységeket” határozza meg, amelyek közül, a gyűjtő tevékenységet követően, figyelemre méltóak:

- a kifejezőképességek (történelmi személyiségek jellemzése),
- tájékozódás időben (az egyes történelmi korok megkülönböztetése) és
- tájékozódás térben (távolságbecslés, térképolvasás).

Ezután következik a tananyag főbb vonalakban, témakörök és tartalmak szerinti felsorolása, a fogalmak, helynevek és évszámok megjelölésével. Külön témakört képeznek az Őszövetség története, a Biblia megismerése, majd az ókori görögök életéből és az ókori Róma évszázadai után, a kereszténység születése (történetek Jézus életéből, a kereszténység fő tanításai, történetek a keresztény egyház kialakulásáról és a keresztény időszámítás). Ezután következik:

A magyar történelem kezdetei témakör a következő tartalmakkal:

A magyar nép eredete: mondák és valóság.

Az Uráltól a Kárpát-medencéig.

Társadalom és hitvilág.

A honfoglalás.

Fogalmak: finnugor, őshaza, nomád pásztorkodás, nemzetség, törzs, törzsszövetség, fejedelem, táltos, honfoglalás.

Nevek: Hunor, Magor, Emese, Álmos, Árpád.

Helynevek: Urál, Volga, Levédia, Etelköz, Vereckei-hágó, Kárpát-medence.

Évszám: 895.

A Mindennapi élet, életmódtörténet témakörben:

Gyűjtögető, halászó, vadászó életmódot folytató népek napjainkban.

A honfoglalók mai öröksége.

A továbbtanulás feltételei című fejezetben követelmények vannak felsorolva, amelyeknek meg kell felelniük az 5. osztályt befejező tanulóknak, hogy továbbhaladhassanak.

A 6. osztály kerettantervében (az évi óraszám itt is 74) meghatározott belépő tevékenységek, kifejezőképességek, valamint tájékozódás időben és térben már valamivel magasabb szintű, összetettebb követelményeket támasztanak. A témakörök, a középkori Európa után, főleg a magyar történelemből merítik tartalmukat:

Magyarország az Árpádok idején témakör a következő tartalmakat öleli fel:

Letelepedés – kalandozó hadjáratok.

Géza és I. István.

István király udvarában.

László és Könyves Kálmán: törvényhozás, bíraskodás, ítélkezés.

II. András és IV. Béla.

A tatárjárás. A második honalapítás.

Kultúra az Árpád-korban.

A virágzó középkor Magyarországon témakör tartalmi elemei:

Károly Róbert.

Nagy Lajos.

Zsigmond, a császár és király.

Egy középkori magyar város.

Hunyadi János. Mátyás király.

Bárok, nemesek, jobbágyak.

Buda elfoglalása.

Fogalmak: Aranyforint, bandérium, ősiség, kormányzó, végvár.

Évszámok: 1456, 1514, 1526, 1541.

A továbbhaladás feltételei a tanulói önállóság fokozását célozzák.

A 7. évfolyam kerettantervében (évi óraszám 74) *a belépő tevékenységek közül kiemeljük:*

- a korabeli írásos források összevetését megadott szempontok szerint,
- vázlat készítését csoportmunkában,
- a gazdasági, társadalmi, technikai jelenségek összefüggéseinek, változásainak, fejlődésének felismerését (tájékozódás időben).

Képek a XVIII. századi Magyarországról témakörének két legfontosabb tartalma:

Mária Terézia és II. József.

A soknemzetiségű Magyarország.

A polgárosodás kezdetei Magyarországon című témakör a következőket öleli fel:

Országgyűlések Pozsonyban. A magyar nyelv ügye.

Gróf Széchenyi István és Kossuth Lajos.

Életképek a reformkori Magyarországon.

1848. márciusi 5-e. Polgári törvények.

Nemzetiségek ébredése. Képek a szabadságharc csatáiból.

A szabadságharc és Európa: esélyek és eredmények.

Fogalmak: arisztokrácia, nyelvújítás, reformkor, közteherviselés, zsellér, örökváltság, sajtószabadság, választójog, felelős kormány, jobbágyfelszabadítás, nemzetiség, nemzetőrség, honvédség, trónfosztás.

A dualizmus kora témakörben:

A kiegyezés. Képek a politikai életből.

Gazdasági felzárkózás. A polgárosodó magyar társadalom.

Világváros születik: Budapest. A millenniumi sikerek és válságjelek.

Fogalmak: passzív ellenállás, emigráció, közös ügyek, polgárosodás, dzsentrí, nagypolgárság, kispolgárság, asszimiláció, millennium.

Nevek: Bach, Ferenc József, gróf Andrássy Gyula, báró Eötvös József, Tisza Kálmán, Ganz Ábrahám, Weiss Manfréd.

Évszámok: 1867, 1867–1916.

Az első világháború általános része is ennek az osztálynak az anyagához tartozik. Kiemelt nevei: Wilson és Lenin.

A mindennapi élet életmódtörténet feldolgozható témái:

Közlekedés, világítás a XIX. században.

Oktatás a dualista Magyarországon.

Mágnások, polgárok, parasztok, cselédek – társadalmi rétegződés.

A 8. évfolyam (évi 74 óra) belépő tevékenységei közül kiemeljük:

– az önálló vázlatok készítését.

– a televízió, a rádió, a napi- és hetilapok híryanagjának feldolgozását.

A Magyarország a második világháborúban című témakör ezeket tartalmazza:

Forradalom és ellenforradalom.

Trianon és következményei.

A bethleni konszolidáció.

A gazdasági válság és Magyarország. Kiútkeresés és külpolitika.

Életmód és szellemi élet a két világháború között.

Fogalmak: öszirózsás forradalom, irredentizmus, konszolidáció, liberális

A második világháború című témakörből a következő magyar vonatkozású tartalmakat emeljük ki:

Magyarország a második világháborúban.

Magyarország német megszállása. Nyilas hatalomátvétel.

Az európai és a magyar zsidóság tragédiája, a holocaust.

Fogalmak: hadigazdaság, gettó, munkaszolgálat, holocaust, „hintapolitika”

Nevek: Churchill, Kállay Miklós, Szálasi.

Évszámok: 1939, 1941, 1944. március 19, 1944. október 15, 1945. május 9.

A globalizálódó világ témakör után következik az utolsó magyar vonatkozású témakör:

Magyarország története napjainkig. Tartalmi:

Magyarország a keleti blokkban – a koalíciós évek.

Sztálinizmus Magyarországon – a Rákosi-korszak.

A Kádár-korszak.

A magyar társadalom alakulása.

A határon túli magyarok.

A rendszerváltozás.

Fogalmak: pártállam, kollektivizálás, rendszerváltozás, földosztás, államosítás.

Évszámok: 1945–1948, 1948–1953, 1956. október 23., 1989–1990.

A mindennapi élet életmódtörténetéből a tanulók számára ajánlatos témák:

Élethelyzetek a Rákosi- és a Kádár-korszakban.

Családom története a XX. században.

A XX. századi tudomány és technika vívmányai.

Diákjogok, diákszervezetek a mai Magyarországon.

(az ajánlott témák közül kettő feldolgozása kötelező)

A továbbtanulás feltételei között találhatjuk:

– önálló könyvtári munka alapján egy kisebb előadás megtartása,

– összefüggések felfedése a történelmi események és a technikai-gazdasági fejlődés legfontosabb állomásai között,

– tudja ismertetni a demokráciák és a diktatúrák legjellemzőbb vonásait.

2. A történelemtanítás gimnáziumi tantervei az anyaországban

A középfokú, és azon belül a gimnáziumi nevelés-oktatás **kerettervei** ugyanazon elvekre, követelményekre és modell-változatra épülnek fel, mint az általános iskolai kerettervek. A 9–12. évfolyamos tananyag az általános iskolai 5–8. évfolyamos tananyagra épül, annak kibővítéseként, kiegészítéseként, egyes új tartalmak bevonásával. Lehetőséget nyújt azok további bővítésére és új anyagrészek beépítésére a **helyi tantervekben**. A célok és feladatok, a fejlesztési követelmények és belépő tevékenységek, itt természetesen összetettebbek, magasabb szintűek és szerteágazóbbak, a gimnáziumi tanulók fejlettségi fokának és érdeklődésének megfelelően, különös hangsúllyal a tanulók ismeretszerzésének, gondolkodásának és tevékenységének az önállóság irányában való fejlesztésére, a lényegkeresésre, s az ok-okozati viszonyok feltárására. A történelemtanítás évi óraszám a 9. és 10. évfolyamon 74, a 11. évfolyamon 111, a 12-en 96.

A 9. évfolyam keretterve a magyar történelemből egy témakört ölel fel:

A magyar nép története az államalapításig. Tartalmi elemei:

Bevezetés a magyar őstörténet-kutatásba.

A magyar nép őstörténete és vándorlása.

A honfoglalástól az államalapításig.

Géza fejedelem és István király életműve.

Topográfia: Magna Hungária, Levédia, Etelköz, Vereckei-hágó, Augsburg, Pannonhalma, Esztergom.

Fogalmak: nomádizmus, kettős fejedelemség, nemzetség, törzs, székely, kalandozások, szeniorátus, vármegye, ispán, tized.

A Mindennapi élet, életmódtörténetben a következő feldolgozandó témák szerepelnek:

Tömegszórakoztatás az ókorban.

Az iskola az ókorban.

Eltérő elméletek, mítoszok a magyarság őstörténetéből.

A továbbtanulás feltételei között szerepel: az önálló adat- és anyaggyűjtés, az egyszerű elbeszélő források kritikai elemzése, a keresztény időszámítás alkalmazása a történetiségben stb.

A 10. évfolyam témakörei és tartalmi:

Az Árpád-házi királyok kora

Az új rend megszilárdítása – társadalmi változások a XI. században.

Szent László és Könyves Kálmán.

III. Béla kora.

Az Aranybulla és a tatárjárás.

II. András és IV. Béla kora. Gazdasági és társadalmi változások a XIII. században.

Az Árpád-kori kultúra.

Fogalmak: várnépek, várjobbágyok, hiteles hely, bán, vajda, nádor, Szent Korona, regálé, serviens, bandérium, báró, nemes, Aranybulla, familiaritás, székelyek, szászok, kunok.

Magyarország a XIV–XV. században

Károly Róbert és Nagy Lajos.

Társadalmi változások. Népeség és természeti környezet.

Luxemburgi Zsigmond kora.

Védekezés az oszmán-török terjeszkedés ellen.

Hunyadi János. Hunyadi Mátyás uralkodása. A központosítás kísérlete.

Életformák a XV. századi Magyarországon.

Kultúra és művelődés.

Fogalmak: harmincad, kapuadó, szabad királyi város, bányaváros, mezőváros, úrszék, pallosjog, főnemes, kilenced, ősiség, végvári rendszer, kormányzó, füstpénz, rendkívüli hadiadó, fekete sereg, Corvina.

Magyarország története a kora újkorban (1490–1711)

A Jagelló-kor.

A török hódoltság.

A Habsburgok és a magyar rendek.

Az Erdélyi Fejedelemség. Függetlenségi harcok és országegyesítő kísérletek.

Bocskai István, Bethlen Gábor és Zrínyi Miklós.

A reformáció és a katolikus megújulás Magyarországon.

Gazdasági és társadalmi változások. Népeség és környezet. Az életmód változásai a kora újkori Magyarországon.

A török kiűzése.

A Rákóczi szabadságharc.

Személyek: Dózsa György, II. Lajos, Szapolyai János, II. Szulejmán, Fráter György, Zrínyi Miklós, Báthory István, Károli Gáspár, Bocskai István, Bethlen Gábor, Pázmány Péter, Zrínyi Miklós (a költő és hadvezér), I. Lipót, Savoyai Jenő, II. Rákóczi Ferenc.

A Mindennapi élet, életmódtörténet választható téma-feldolgozásai:

Érdekérvényesítés és érdekvédelem a középkorban (kommunák, céhek, trónfosztás).

Éghajlat és történelem (pl. az úgynevezett kis jégkorszak hatása).

A kora újkori államfejlődés sajátosságai: az abszolutizmus.

A 11. évfolyam kerettantervében az ismeretszerzési és feldolgozási képességek között ilyen is szerepel: adatsorok számítógépes rendezése és bemutatása grafikonokon, diagrammokon és táblázatokon (pl. népességadatok, termelési mutatók, fegyverkezés, stb.), továbbá jegyzetek önálló készítése. A magyar történelmet a következő témakörökben és tartalmakban öleli fel:

A Magyarország újjászerveződése a Habsburg Birodalom keretei között (1711–1790) témakörben:

A magyar királyság a Habsburg Birodalomban.

Demográfiai változások, az etnikai arányok átalakulása.

A régi és új mezőgazdaság, a hazai ipar.

A társadalom képe.

A felvilágosult abszolutizmus és a rendek összeütközése.

A felvilágosodás és a nemzeti kérdés.

Művelődés, egyházak, iskolák.

Személyek: III. Károly, Mária Terézia, II. József, Kaunitz.

Fogalmak: helytartótanács, betelepítés, kettős vámrendszer, vallási türelem, állandó hadsereg, mágnás, állami oktatás, úrbéri rendezés, nyelvrendelet.

Topográfia: Határőrvidék, Bánát.

A polgárosodás kezdetei Magyarországon (1790–1847) témakörben:

A francia forradalom és a napóleoni háborúk hatása Magyarországon.

Az átalakuló társadalom – nemesi, paraszti és városi életformák.

Új elemek és elmaradottság a gazdaságban.

A reformmozgalom kibontakozása, a polgárosodás fő kérdései.

A nemzetiségi kérdés.

A reformkori művelődés, kultúra.

Topográfia: Pest–Buda, Fiume, Vaskapu.

A Forradalom és szabadságharc Magyarországon (1848–1849) témakörben:

A forradalom és szabadságharc nemzetközi keretei.

A pozsonyi országgyűlés. A pesti forradalom.

Az áprilisi törvények.

A forradalom első nehézségei: a nemzetiségek mozgalmi.

A nemzeti önvédelem megszervezése 1848 őszén és telén.

A tavaszi hadjárat.

A Függetlenségi Nyilatkozat és a nemzetközi viszonyok.

A szabadságharc bukása.

Fogalmak: márciusi ifjak, nemzetőrség, felelős kormány, jobbágyfelszabadítás, választójog, függetlenség, nemzetiségi törvény, kormánybiztos.

Topográfia: Pákozd, Kápolna, Isaszeg, Komárom, Segesvár, Arad.

A polgárosodás kibontakozása Magyarországon (1848–1914) témakörben:

A megtorlás, a Bach-rendszer kiépítése. A passzív ellenállás.

A kiegyezés megszületése.

Gazdasági és társadalmi fejlődés a dualizmus korában.

Az egyes társadalmi csoportok jellemző életformái.

Népességnövekedés. A nemzetiségi kérdés.

A zsidóság emancipációja. Asszimiláció és kivándorlás.

A városiasodás. A tudományos és művészeti élet fejlődése.

Partok és pártküzdelmek. A szocialista és agrárszocialista mozgalmak. A dualizmus válsága a XX. század elején.

Fogalmak: passzív ellenállás, horvát kiegyezés, dualista monarchia, millennium, úri középosztály, obstrukció, népoktatás, kispolgár, nagypolgárság, cseléd, kivándorlás, asszimiláció, állami anyakönyvezés.

A mindennapi élet, életmódtörténet választható témái:

Az iskola régen és ma.

A nemzetiségi lét és a kultúra fő kérdései az Osztrák–Magyar Monarchiában.

A 12. évfolyam ismeretszerzési és feldolgozási képességei között van:

A nemzetközi szerződések, békekötések, szövetségi megállapodások, nemzetközi szervezetek alapkormányainak elemzése.

A kifejezőképesség sorában pedig:

A legújabb kori történelmi személyiségek meghatározó szerepének értékelése és saját véleménynyilvánítás egy megadott kérdés kapcsán.

Témakörök és tartalmak a magyarság múltjából és magyar vonatkozású részek

Az első világháborútól a nagy gazdasági válságig (1914–1929):

Az első világháború kirobbanása, jellege, története.

A Párizs környéki békék. Az orosz forradalmak.

Tekintélyuralmi rendszerek Közép-Európában. A parlamentáris rendszerek.

Személyek: Ferenc Ferdinánd, Sztálin, Trockij, Wilson, Clemenceau, Lloyd George.

Fogalmak: villámháború – állóháború, ultimátum, fasizmus, kommunizmus, kollektivizálás, GULAG, kisantant, kisebbségvédelem.

Az első világháború következményei Magyarországon. A Trianon utáni ország élete (1914–1931):

Magyarország részvétele a világháborúban.

Az őszirózsás forradalom, kísérlet a kommunista diktatúra megteremtésére: a Tanácsköztársaság.

A trianoni béke. Hatása a gazdaságra, társadalomra és az etnikai viszonyokra. A határon túli magyarság sorsa.

Az ellenforradalom. A Horthy-rendszer konszolidációja.

Az életmód változásai.

Személyek: gróf Károlyi Mihály, Kun Béla, Horthy Miklós, gróf Teleki Pál, gróf Bethlen István, Klebersberg Kunó, Nagyatádi Szabó István.

Fogalmak: etnikai és történelmi elv, proletárdiktatúra, vörös és fehér terror, numerus clausus, antiszemitizmus, irredentizmus, revízió, társadalombiztosítás, konszolidáció.

Magyarország a gazdasági válságtól a második világháborús összeomlásig (1931–1945)

Gazdasági válság és jobbratolódás a belpolitikában.

A revíziós külpolitika eredményei: belesodródás a világháborúba.

Magyarország háborús részvétele. A Kállay kormány politikája.

A német megszállás. A holocaust Magyarországon.

A sikertelen kiugrás. A nyilas hatalomátvétel.

Magyarország szovjet felszabadítása és megszállása.

Évszámok: 1938. nov. 2; 1939. márc. 15; 1940. aug. 30; 1941. jún. 26; 1943. január; 1944. márc. 1; 1944. okt. 15; 1944. dec. 21; 1945. április.

Személyek: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Gömbös Gyula, Szálasi Ferenc, Bárdossy László, Dálnoki Miklós Béla.

Topográfia: Felvidék, Újvidék, Kárpátalja, Voronyezs, Don-kanyar.

Fogalmak: népi-falukutató mozgalom, nyilasmozgalom, zsidótörvények, fegyveres semlegesség, hadigazdaság, „hintapolitika”, „kiugrás”, gettó, deportálás, munkaszolgálat, hadifogság.

A jelenkor (1945-től napjainkig) általános témakör **fogalomtára:** vasfüggöny, hidegháború, fegyverkezési verseny, Truman-elv, Marshall-segély, szociális piacgazdaság, európai integráció, NATO, Varsói Szerződés, római szerződések, holdraszállítás, harmadik világ, Brezsnyev-doktrina, globális világ, enyhülési politika.

A Magyarország a második világháború után (1945-től napjainkig) témakörben:

A háborús károk felszámolása. A demokratikus közélet kiépítésének kísérlete.

A párizsi békeszerződés. A határon túli magyarság sorsa.

A kommunista diktatúra kiépítése. Gazdaság- és kultúrpolitika.

A forradalomhoz vezető út.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc.

A Kádár-rendszer kiépülése: megtorlás és diktatúra.

Eltávolodás a szovjet modelltől. Gazdasági reformkísérletek.

Az életmód alakulása. Demográfiai változások.

Az ellenzéki mozgalmak kialakulása és erősödése.

A rendszerváltozás.

Személyek: Mindszenty József, Nagy Ferenc, Rákosi Mátyás, Kádár János, Nagy Imre, Antall József Göncz Árpád.

A Mindennapi élet, életmódtörténet feldolgozandó témái:

Demográfiai és etnikai változások a magyar történelemben.

A népi kultúra a múltban, a közelmúltban és a jelenben.

Fogyasztói társadalom és az ökológia, a fenntartható fejlődés.

A média és a közgondolkodás.

Érdekérvényesítés és érdekképviselés a mai Magyarországon.

Elit kultúra és tömegkultúra.

Összegző értékelés a történelemtanítás anyaországi alapfokú és gimnáziumi kerettanterveiről

A középfokú, gimnáziumi kerettanterv szervesen épül rá az alapfokú kerettantervre. Az általános iskola négy évfolyamának és a gimnázium négy évfolyamának tananyaga és szerkezeti felépítése egy egymásbafonódó egységet alkot. Egyes témakörök és tartalmak megnevezései ugyan ismétlődnek, de ez nem jelenti azt, hogy a Géza fejedelemről, I. István királyról, a Rákóczi szabadságharcról stb. azonos terjedelmű vagy minőségű (mélységű) ismereteket kell a tanulóknak elsajátítani a gimnáziumban, mint az általános iskolában. A gimnáziumi kerettervben nagyobb hangsúlyt helyeztek a történelmi események és folyamatok társadalmi-gazdasági-politikai hátterére, a gazdálkodás és a lakosság életmódjának változására, a tudomány, valamint a kultúra fejlődésére. Pozitív törekvésként jutnak bennük kifejezésre a világtörténelmi és a nemzeti történelmi események összefonódásának feltárására a különböző kölcsönhatások érzékeltetését és tudatosítását szolgáló tananyagszerkezetek. Külön kiemelem a népességben és azon belül az etnikai összetételben bekövetkezett változásokat, arányokat és a nemzetiségi politika alakulását a nagy történelmi változások (feligazító és felszabadító háborúk, rombolások és népvándorlások) összefüggőségében, ill. egyes uralkodó felépítések, eszmék tükrében való megvilágítását. Ezek a kerettervi tartalmak a kérdések tárgyilagos felvetését és többoldalú megvilágítását sugallják a tankönyvek írói és a történelemtanárok számára.

Oktatásmódszertani szempontból fontos megállapítani, hogy az anyaországi oktatás és nevelés kerettervei a tananyagközpontúságot, vagy irányultságot túlhaladva felölelik a folyamatirányultság több jelentős mozzanatát: a célrendszer egyes alapelemeit, a tanulói tevékenységek különböző formáit, a korszerű tanítási eszközök alkalmazásának lehetőségeit, a történelmi dokumentumok és egyéb forrásmunkák felhasználását, a tényfeltáró és kutatómunka változatait stb. Az anyaországi oktató-nevelő kerettervek ebből az alapvető felfogásból és irányultságból is tájékozódásul és serkentésül szolgálhatnak a hazai oktatásirányítási szervek, tudományos dolgozók és a tantervkészítésben résztvevő szakértők számára korszerűsítési törekvéseik megvalósításában.

III. A VAJDASÁGI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK ELEMZÉSE

Bevezető

A tanulók számára a tankönyv manapság nem az egyedüli, de még mindig a legfontosabb forrása a tudásszerzésnek. **Feladatkörei kibővültek:** az ismeretszerzés mellett, fontos szerepe van a tanulók ösztönzésében, motiválásában, érdeklődésük felkeltésében és megtartásában, de nem szabad szem elől téveszteni a nevelőmunkában, a tanulók személyiségének formálásában betöltendő szerepkörét sem. A tankönyv díszes fedőlapja és a benne levő sokszínű illusztrációk is már hozzájárulhatnak a tanulók esztétikai érzékének fejlesztéséhez és a tankönyv iránti érdeklődésük, vonzalmuk felkeltéséhez. Ezért természetes jelenség, hogy növekvőben vannak a tankönyv iránt támasztott követelmények és elvárások. A régi, többé-kevésbé elavult, szöveggel túlsúlyos, egyhangúságot árasztó tankönyvek helyett világos, új típusú, régebbi és újkeletű követelményeknek megfelelő tankönyvek kerülnek a diákság kezébe. Újabb és újabb kiadványok készülnek a saját koncepciójuk által előállított ún. alternatív tankönyveket, amelyek közül az iskolák, ill. a pedagógusok igyekeznek kiválasztani és alkalmazni a nekik legmegfelelőbbnek tűnő tankönyveket. Az anyaországban ez a nemes versengés, amely már eddig is érezhetően hozzájárult a történelemtankönyvek minőségi tökéletesítéséhez, mind szélesebb méreteket ölt. Ennek hullámai remélhetőleg a következő években mihozzánk is eljutnak.

A történelemtankönyvek iránti követelményekből és elvárásokból a következőket emelem ki:

- **a tudományosságot:** a múlt eseményeinek, folyamatainak, változásainak hiteles feltárását, megvilágítását, feldolgozását. Ebből a szempontból elég nehéz helyzetben vannak a tankönyvek szerzői olyan társadalmi-politikai rendszerekben, amelyekben a történelemtudományt és általában a társadalomtudományokat, alárendelték a politikának, illetve azok az uralkodó ideológiák (mint pl. a nacionalizmus) uszályhordozójává váltak.
- **a tanulók fejlettségi fokához, érdeklődéséhez, befogadó képességéhez (emlékezőképességéhez), gondolkodásához való alkalmazkodást,** ami elsősorban a következőkben nyilvánul meg:
- **a tananyag kiválasztásában és feldolgozásában, mennyiségében (halmazában) és mélységében:** a minden tanuló számára kötelező minimum mellett, tartalmazza az odaillő forrásmunkák jegyzékét, az egyes anyagrészekkel kapcsolatos leírásokat, irodalmi szemelvényeket, kivonatokat történelmi dokumentumokból, politikusok és államférfiak beszédeiből, memoárjaiból; kérdéseket, egyszerűbb és összetettebb feladatokat, valamint egy-egy tanítási egység vagy témakör kiemelt összefoglalását. Mindez lehetőséget nyújt a múlt eseményeinek időszerűsítésére, az individualizáció elvének alkalmazására az oktatás folyamataiban és a tanulók önálló (házi) feladatainak a kijelölésében, vállalásában, de alapul szolgálhat a tehetségápolásban, az emelt szintű oktatásban és a szakköri munkában is. Ezzel kapcsolatban fontos követelményként merül fel **a különböző betűtípusok alkalmazása,** a tananyag megértését, befogadását és a tanulók aktivizálását szolgáló **sokrétű illusztrációk** arányos beillesztése a különböző szövegekbe, valamint a minél világosabb és érdekesebb **stílus** használata. Emellett a történelemtankönyvek szerzőinek és szerkesztőinek a tankönyvekben törekedniük kell a különböző, egymáshoz tapadó, egymást kiegészítő tananyagrészek összekapcsolására, **a korreláció elvének megvalósítására:**
- **a függőleges korrelációval** az osztályok (évfolyamok) és egyes témakörök egymásra épülő tananyagának összekapcsolásával, illetve
- **a vízszintes korrelációval** egy-egy évfolyam (osztály) keretein belül a rokon tantárgyak egymásba fonódó tartalmainak összekapcsolásával.

A tankönyv nevelő szerepkörének érvényesítését – a már felsorolt lehetőségek mellett – a felöltet tananyag megfelelő „beállításával”, megvilágításával, bizonyos mozzanatok, ok és okozati összefüggéseinek kielemezésével lehet leginkább elérni, különös figyelmet szentelve a tudatformálásra és azon belül **a tanulók nemzeti tudatának** megalapozására és fejlesztésére.

Mindezek a követelmények és elvárások a fentebbiek előtérbe helyezésével fontos szempontként és kritériumként jutnak kifejezésre a Vajdaságban és az anyaországban az általános iskolákban és a gimnáziumokban használt tankönyvek elemzésénél és összehasonlításánál.

1. A Vajdaságban használt általános iskolai magyar nyelvű történelemtankönyvek

Vajdaság és Szerbia általános iskoláiban már évtizedekre visszamenőleg a 3. és a 4. osztályban is folyik történelemtanítás a természet és társadalom, ill. a társadalmi ismeretek elnevezésű tantárgyak keretei között.

Vajdaságban 1990-ig az Újvidéken működő Tartományi Tankönyvkiadó Intézet adta ki a nemzeti kisebbségek nyelvén, így a magyar nyelven folyó oktatás számára is az általános iskolai és középiskolai tankönyveket, kézikönyveket, munkafüzeteket, szöveggyűjteményeket stb. Ezt az intézetet beolvasztották a belgrádi (köztársasági) Tankönyv és Taneszközkkiadó Intézetbe (Zavod za udžbenike i nastavna sredstva), és részlegenként ez ma is működik azzal, hogy az elmúlt évtizedben a magyar nyelven megjelent történelemtankönyvek az eredeti szerb nyelvű tankönyvek fordításából készültek. A 6. és 7. osztályos tankönyvbe egy függelék (vagy toldalékot) illesztettek be, „a magyar nép történelméből”.

Az általános iskolák 3. osztálya számára készült *Természet és társadalom* című tankönyv szerzői: Boško Vlahović és Boško Mihajlović; a könyvet 1996-ban adták ki. *A múlt és a múlt emlékei* témakört képekkel illusztrálva, 14 oldalon dolgozták fel.

Az **őseink** (a délszláv ősök) taglalásába a következő mondatokat szőtték bele: „A magyarság a finn-ugor népcsaládhoz tartozik. A románok ősei a dákok és a rómaiak.” Majd: „A IX. század végén a honfoglaláskor a magyarság a mai Vajdaság területére is letelepedett. A XVIII. században egy újabb letelepedési hullámban ismét magyarok (ismét?), valamint szlovákok, ruszinok és más népek jöttek erre a vidékre. A románok őslakosok ezen a térségen” (48. o.).

Ezután következik a több mint nyolc évszázaddal ezelőtt alapított első szerb államról, majd a népköltészet beillesztésével a kosovói csatáról (Miloš Obilić hőstettéről) és a török rabságról szóló rész. A tankönyv az első és a második török elleni szerb felkelés rövid feldolgozása után egy nagy „ugrással” ismerteti Szerbia részvételét az első világháborúban. A szöveg így kezdődik: „Az Osztrák–Magyar Monarchia megtámadta Szerbiát. Gavrilo Princip, fiatal boszniai szerb ölte meg Szarajevóban a trónörökös, aki azt szerette volna, ha Bosznia felszabadul az Osztrák–Magyar Monarchia uralma alól.” (53. o.). Mennyi új, a tanulók számára nehezen érthető fogalom és az események közti összefüggés! Végül (népdalok beiktatásával) „Az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország, Bulgária után, letette a fegyvert s az I. világháború 1918-ban véget ért.” Utána: „Szerbiából, Crna Gorából, Macedóniából és az addig az Osztrák–Magyar Monarchia uralma alatt lévő délszláv területekből megalakult a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, amely később a Jugoszláv Királyság nevet kapta.” (a horvátok és a szlovének kihagyva). A II. világháború eseményei már közelebb vannak a tanulókhöz (nagyapáiktól talán hallottak is róla), de itt is egy sor nehezen érthető fogalom következik: megszállók (kiknek sorában nem említik a magyarokat), Jugoszlávia szétdarabolása, hazafiak, árulók, szítások stb. Szerbia felszabadítása kapcsán szó van a Népfelszabadító Hadseregről, majd a szocialista forradalomról. A tanulók számára érdekesebb és érthetőbb lett volna egy-egy csatajelenet (neretvai csata, jávai támadás) színes bemutatása.

Legelfogadhatóbb az emlékművekről szóló rész, beleszőve a környékbeli emlékműveket is.

Az általános iskolák 4. osztálya számára 1994-ben kiadott *Társadalmi ismeretek* szerzői: Biljana Danilović és Dragan Danilović. A „Népeink múltjáról” szóló részt 48 oldalon öleli fel. „A szlávok őshazája, vándorlása, letelepedése, majd a Balkán első szláv államai” című fejezetben a magyarokról említést sem tesznek. A szerb állam felemelkedése és hanyatlása két évszázad eseményeit foglalja magában, ami komoly nehézséget jelenthet a tanulók számára éppen az évszázad fogalma kialakulásának hiányában. Valamivel érthetőbb és érdekesebb számukra egy nagy csatajelenet – a kosovói csata – leírása és a török uralom vagy járom megértése és esetleges átélése, de ezt az időszakot is feleslegesen több név (fejedelmek nevei) beiktatásával némileg elhomályosítják, bonyolítják. A hajdukokról és uszkokokról szóló legendák és mondák sokkal érdekesebbé és érthetőbbé tették volna a törökökkel szembeni ellenállást. Az ellenállók között nem említi a Hunyadiakat.

A nagy vándorlásokkal foglalkozó fejezet eléggé tárgyilagosan mutatja be, hogy „A szerbek már a XV. században kezdtek áttelepülni a mai Vajdaság területére. A török előretörések elől egyre északabbra húzódtak, így jöttek létre szerb települések a mai Magyarország területén is.”

„Vajdaságba a legtömegesebb szerb betelepülés 1690-ben volt. Ekkor III. Arsenije Čarnojević pátriárka vezetésével mintegy 40 000 szerb települt át Vajdaságba, a Duna, a Dráva és a Tisza közé.” Majd: „Mivel természetes élő védőbástyát alkottak a török betörések ellen, az ide költözött szerbek bizonyos előjogokat kaptak a hatóságoktól: mentesültek az adófizetés alól, vagy csökkentett adót voltak kötelesek

fizetni, és szabadon gyakorolhatták vallásukat.” A következő megállapítás: „Idővel más népcsoportok is betelepültek Vajdaságba, így ez a terület most a legnagyobb soknemzetiségű közösségünk” már bizonyos egyoldalú magyarázatra nyújt alkalmat.

Az első és a második szerb felkelés feldolgozása sokkal terjedelmesebb, mint a 3. osztályos tankönyvben. Ilyen alcímet is tartalmaz a szerb nemzeti állam megalakulását leíró fejezet: „Mi a berlini kongresszus jelentősége?”. A következő részekben, egészen az I. világháborúig, tovább folytatódik a tényanyag (nevek, évszámok, események) halmozása. Ugyanez vonatkozik a „Jugoszlávia az I. világháború után” c. fejezetre is, amelyben ilyen fogalmak és események szerepelnek: az ország bánságokra való felosztása, „feltörték a fasiszta erők”, de egy szó sincs a nemzeti kisebbségek helyzetéről (pl. az oktatásban) és elnyomásáról.

A II. világháborúnak bő teret szenteltek e tankönyv szerzői. Részletesen írják le a megszállók terrorját és a velük szembeni ellenállást, ami több új fogalom megértését feltételezi (csetnikek, haláltábor, Kommunista Párt, AVNOJ stb.). Az 1945-ös harci események taglalásánál említést sem tesznek a magyarokból álló Petőfi Brigádról és általában a nemzetiségek részvételéről a felszabadító harcokban. Úgyszintén az elkövetett atrocitásokról sem.

A II. világháború utáni országépítés leírt folyamatai és fontosabb eseményei (a nemzetgyűlés, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság, alkotmány), de különösen az öngazgatás bevezetése és a többpárt-rendszer megértése komoly nehézséget jelentenek a tanulók számára.

A legproblematisabb mégis a legutóbbi évtized feldolgozása, kezdve a „Hogyan bomlott fel a háború utáni Jugoszlávia?” fejezettel, amely Horvátországra, ill. Szlovéniára hárítja a felelősséget az ország fölbomlásáért. „A jogaitól megfosztott és megriadt szerb nép fegyverkezni kezdett” – olvashatjuk a tankönyv 87. oldalán. Majd: „Összetűzésre került sor a horvát nacionalistákkal Knin környékén, Nyugat-Szlavóniában és Baranyában. A Jugoszláv Hadsereg úgy döntött, hogy megvédi a szerb népet. 1991 második felében valóságos háború dúlt” – fejeződik be a horvátországi harcokról szóló rész. Majd: „1992-ben összetűzés kezdődött Bosznia-Hercegovinában is..., amelyben részt vesznek a muzulmánok, a horvátok és a szerbek. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Biztonsági Tanácsa békefenntartó erőket küld a térségbe...”.

Az emlékeztető utolsó mondatai így foglalják össze ezeket a véres eseményeket: „Jugoszláviát köztársaságokra és tartományokra osztották föl, amelyek idővel annyira önállósodtak, hogy az ország széthullott. Az egyes köztársaságok eltérő érdekei, illetve Szlovénia, Horvátország és Macedónia erőszakos kiválása váltotta ki a háborús összetűzéseket a kilencvenes évek elején.” Egy szó sincs a fellángoló szerb nacionalizmusról, a Jugoszláv Hadsereg nyílt beavatkozása vagy védelme alatt folyó véres leszámolásokról, atrocitásokról.

Összefoglaló észrevételek és javaslatok

Az ilyen egyoldalú és a tudományosság hiányát tükröző beállítások, magyarázatok jellemzik a 3. és 4. osztály történelemanyagát, amellet, hogy ezek a tartalmak nem felelnek meg a tanulók fejlettségi fokának sem. E két tankönyv ilyen és más jellegű fogyatékosait csak kis részben enyhítik a 3. és 4. osztály számára kiadott, szintén fordításos, munkalapok a természet és társadalom, ill. társadalmi ismeretek oktatásához. Ezek különben főleg módszertani szempontból szerencsésen egészítik ki a tankönyveket.

Ugyanakkor az is megállapítható, hogy mindkét tankönyv magában foglalja a korszerűsített tankönyv több elemét, különösen az illusztrációs anyag többletűségével és a többféle betűtípus alkalmazásával.

Mindezt figyelembe véve és a gyakorló pedagógusok (tanítók) valamint egy, az Észak-Bácskai Magyar Pedagógusok Egyesülete által létrehozott szakcsoport véleményére támaszkodva (lásd: Dr. Tóth Lajos *Anyanyelvű oktató- és nevelőmunkánk színvonalának emeléséért* című munkáját, 40. old., 1999), javasoljuk:

A történelmi részek teljes kihagyását mindkét osztályban, ugyanakkor támogatjuk a szülőfölddel és a nemzeti múlttal kapcsolatos érdekes leírások, népmesék, népköltészeti termékek és legendák beiktatását e két osztály tantervébe. A magyar tannyelvű osztályokban az ősmagyarok életmódjáról, a magyar nemzet kialakulásáról, a vérszerződésről, a kalandozásokról (Lehel kürtjéről), I. István király koráról, a tatárjárásról, a törökverő király haláláról, a kurucokról stb. szóló legendák és mondák beiktatását. Természetesen a szerb és más (kisebbségi) nyelveken folyó tanítás tananyagába szintén a hasonló nemzeti jellegű, a tanulók képzeletét és érzelmvilágát „megmozgató” legendák, költemények és népi mondák kerüljenek bele, előnyben részesítve a szülőföld múltjával kapcsolatos, a népmesékben és népi hagyományokban is megőrzött események leírását. Ez egyúttal hozzájárulna a tanulók érdeklődésének felkeltéséhez a múlt iránt, és egyben bevezetné őket a valós történelemtanulásba, megérezve a „történelem szeleinek lágy simogatását vagy tombolását”.

A történelemtankönyvek a 6. osztálytól

Általános iskoláinkban a tanulók az 5. osztálytól tanulják a történelmet. Az ötödik osztály számára kiadott tankönyv, a tantervi előírásokkal összhangban, nem tartalmazza sem a délszlávok, sem a magyarok történetét (utolsó témaköre a Római Birodalom uralma a Balkán-félszigeten).

A 6. osztály számára 1996-ban kiadott tankönyv szerzője Dr. Rade Mihajlić. A szerző a tankönyv-írásnál szigorúan ragaszkodott a tanterv kereteihez. „A magyar nép története” című kiegészítő rész szerzője Dr. Csehák Kálmán. Fejezetei: A magyar nép a korai középkorban, Magyarország a XI–XII. században, A fejlett hűbériség kora Magyarországon, A középkori magyar kultúra, A török betörései Horvátország és Magyarország területére.

Az *Európa a korai középkorban* c. fejezet utáni témakör *A szerbek és a többi délszláv nép, valamint szomszédai a korai középkorban*. Ebben az avarokat is említi, s megállapítja: „A frankoktól elszenvedett vereség után az avaroknak nyoma veszett. Az avaroknak tehát ugyanaz jutott osztályrészül, mint korábban a hunoknak. Velük kapcsolatban a krónikában feljegyzett mondás: Elvéreznek, akárcsak az avarok.”

A magyaroknak a szerző egy rövid fejezetet szentel: „A magyar törzsek keletről jövet a IX. század végén elfoglalták a Pannon-alföldet. A finnugor népcsaládhoz tartoznak... nagyon jó lovasok...” és végül: „A magyarok a délszlávok és a nyugati szlávok közé ékeltek be magukat.” Ezt azután szerencsésen egészíti ki (térképpel és egyéb illusztrációkkal alátámasztva) *A magyar nép a korai középkorban* című témakör, felölelve a magyarok őshazáját, életmódját, vándorlásait, a honfoglalást, a kalandozások korát, majd az államalapítást – Géza fejedelem és I. István király (Szent István) uralkodását, különös figyelmet szentelve István király állam- és egyházalapító tevékenységének. Részletet tartalmaz a fiához, Imre herceghez írott intelmeiből. Tartalom és stílus szempontjából egyaránt megfelelő a feldolgozás.

E két témakörben csak említik a magyarok eredetét, őshazáját, a vérszerződés pedig teljesen kimaradt. Mint ahogyan nem ölelte fel a délszlávok kapcsolatfelvételét a magyarokkal a délszláv–török kapcsolatot megelőzően. A magyar királyokkal történt kapcsolatfelvételre a IX. században került sor, majd a következő századokban ez gyakoribbá vált, mivel a szerb területek Magyarország és a Bizánc közé voltak beékelve. Stefan Nemanja nagyzsupán (1166–1195) Magyarországhoz és Velencéhez fordult segítségért a Bizánc elleni harcában. Utódai alatt ezek a kapcsolatok még bővültek is – áll a tankönyvben.

A Magyarország a XI–XII. században témakör feldolgozását a lényegre való törekvés, az áttekinthetőség és az érthetőség jellemzi. A hűbéri viszonyok alakulásának és a gazdasági fejlődés megvilágításának „fényében” tömören mutatja be I. László, Könyves Kálmán és III. Béla uralkodásának főbb mozzanatait, köztük az 1102-es Horvátországgal kötött perszonáluniós szerződést, a dalmát városok és Belgrád (Nándorfehérvár) elfoglalását. Utána az Aranybulla, az első magyar feudális alkotmány tartalmának és jelentőségének ismertetésére tér át. A tatárjárás pusztításainak és a második honalapító, IV. Béla uralkodásának kevés helyet biztosítottak a tankönyvben. Az ebben a témakörben (és általában) felsorolt fogalmak, kérdések a tanulók és tanárok részére feltüntetett forrásmunkák, valamint a lényegkiemelő emlékeztetők tartalmi és módszertani szempontból is teljesen elfogadhatóak: kiegészítésül, ösztönzésül és némileg útmutatásul szolgálhatnak a tanítás korszerűsítésére és a tanulók önállóságának növeléséhez.

A fejlett hűbériség kora Magyarországon című témakör szintén tömören öleli fel az Árpád-ház kihalása utáni trónviszályokat, az Anjou királyok (Károly Róbert, I. (Nagy) Lajos, valamint Luxemburgi Zsigmond) uralkodását. Majd a következő mondattal jellemzi a szerb–magyar sorsközösségeket a török elleni harcban (62. o.): „Amikor a szerb állam először került török uralom alá (1439), Magyarországra is nagyon veszélyessé vált a helyzet. Ismét felmerült a török elleni harc szervezésének, a magyarok, szerbek, románok, albánok és más népek összefogásának gondolata.” Így tér rá a Hunyadiak szerepére, beleszöve a nándorfehérvári diadalt is, nem említve a déli harangszó emlékeztető kongását (később igen). A Mátyás királyról szóló tudnivalókat főleg a törökellenes politika, a központi hatalom megszilárdítása, a gazdasági fejlődés, az ún. (zsoldos) fekete sereg megszervezése és a német-római császári cím megszerzésére irányuló erőfeszítései szempontjából öleli fel. Valamivel nagyobb teret szentel a társadalmi rétegződésnek, a rendek kialakulásának, a feudális oligarchiának, hogy végül a Dózsa György féle parasztlázadás okait, kudarcát és következményeit tömören összefoglalja.

A szerb ill. délszláv történelmet felölelő részekben (témakörökben) is vannak utalások a magyar királyok szerepére. Így a Szerb Császárságról szóló fejezetben (75. o.): „Velencének érdekében állt szövetségre lépni Dušan császárral, de nem Bizánc, hanem Magyarország ellen, mivel Magyarország veszélyeztette Dalmácia érdekeit.”

A bosnyák állam keletkezése és fejlődése témakörben egy külön (rövid) alcím alatt van a „Harc Magyarországgal”: „A XI. és a XII. században Bizánc és Magyarország harcolt egymással Bosznia birtoklásáért... A magyar királyok a pápa kérésére küldtek keresztes hadakat Boszniába..., de nem tudták teljesen kiirtani az eretnekséget Boszniában.” Azonban később: „I. (Nagy) Lajos magyar király segítségével, aki korának egyik leghatalmasabb uralkodója volt, Tvrtko visszakерült a báni székre... Nagy Lajos király halála után (1382) Tvrtko Dalmáciában és Horvátországban is hódított... uralkodása idején Bosznia volt a legnagyobb kiterjedésű délszláv állam.” (86. o.). A középkori Dubrovnikkal (Raguzával) kapcsolatban megállapítja, hogy „A XIV. század közepén Magyarország kiszorította Velencét a dalmát tengerpartról, és akkor került Dubrovnik a magyar királyok uralma alá... és ekkor kezdett el a város gyorsabb ütemben fejlődni... önkormányzatot kapott a magyar királyoktól, és ennek fejében évi adót fizetett nekik, azzal, hogy a mindenkor magyar király megvédi a várost a bármely irányból jövő támadókkal szemben. A dubrovnikiai ügyesen kiépített kereskedelmi kapcsolataikat Szerbiával, Boszniával és Magyarországgal.” (89. o.)

A Havasalföld és Moldova a középkorban című témakörben olvasható: „A középkor folyamán, részben pedig az újkor kezdetén, a mai Románia területén 3 államalakulat, fejedelemség jött létre: Havasalföld, Moldávia és a magyar Erdélyi Fejedelemség, amely a mohácsi csatáig (1526) Magyarország szerves része volt. **Erdély** (Transylvania) – a magyar honfoglalás keretében lett a magyaroké a X. században. Az itt letelepedett magyarok keveredtek más népekkel, az őslakos dákokkal is. Itt alakult ki a magyar nép egyik ága, a székely nép, akik „székekben”, külön területi egységekben éltek és bizonyos önkormányzatot élveztek...” (100. o.). Kétes magyarázat a székelység kialakulásáról. Érdekes viszont a középkori román műveltségre gyakorolt szerb hatás bizonyítása.

A középkori szerb kultúra feldolgozása után következik *A középkori magyar kultúra* c. témakör, amely tömören öleli fel az írásbeliség kezdetét (kiemelve az első teljesen magyar nyelvű szöveget, a Halotti Beszédet), az iskolák alapítását (az I. Lajos király idejében 1367-ben alakult pécsi, és a Mátyás király korában Pozsonyban alakult egyetemet, a káptalani iskolákat), az irodalmat (a krónikákat), az építészetet (a budai Mátyás-templomot, az aracsi apátság romjait, a visegrádi palotát, és a főleg Mátyás korában elterjedt humanizmust és reneszánszt).

A törökök betörései a Balkánra, majd hódításaik és a szerb despotaság korának több magyar vonatkozású eseményét tartalmazza a hatodikos tankönyv: „Miután visszatért Szerbiába, Stefan Lazarević despota Zsigmond magyar király védelmét kérte és elismerte őt hűbérurának. Ezért Zsigmond király jutalmul, Stefan Lazarević despotának adományozta a Mačvai (Macsói) bánságot és Belgrádot (Nándorfehérvárt), de Magyarországon is adományozott neki hűbéri birtokokat (132. o.). Továbbá röviden leírja Belgrád megvédését Hunyadi János részéről 1456-ban, aki „...hatalmas vereséget mért a törökre. Azok a vereség után hetven évig nem mertek Magyarországra támadni. A pápa a fényes diadal örömeire elrendelte a déli harangszót, amely azóta is minden délben elhangzik a katolikus templomokban.” (133. o.)

Majd a *Bosznia gyengülése és bukása* témakörben: „A magyar király katonai hadjáratokkal igyekezett biztosítani hatalmát a függetlenségre törekvő főurakkal szemben Boszniának Magyarországhoz tartozó részében. Azokat a boszniai főnemeseket, akik nem akartak neki engedelmeskedni, szigorúan megbüntette. Egyeseket Doboj várának falairól a mélybe vettetett. Kemény fellépéssel akarta megfélemlíteni azokat a főnemeseket is, akik a törökkel akartak szövetséget kötni. Így azonban nem tudta sokáig fenntartani hatalmát. A boszniai főnemesek egy része a török mellé állt.” (147. o.) Bosznia 1463-ban került török fennhatóság alá.

E tankönyv utolsó két fejezete felöleli a *szerbek vándorlásait a XIV–XV. században*: „A magyar királyok nemcsak szívesen látták a Dunától és Szávától északra telepített szerbeket, hanem ösztönözték is őket, hogy a török által elfoglalt területekről magyar területekre telepedjenek... A magyar királyok (pl. Mátyás király) Magyarországon birtokokat adományoztak a szerb főnemeseknek, a legelőkelőbbeknek pedig a despota címet adományozták.” (143. o.)

A *Magyarország a török elleni háborúk élén* című fejezetben leírja Zsigmond király drinápolyi csatavesztését és Hunyadi János győztes hadjárait, köztük a nándorfehérvári diadalt is. Végül a Derencsényi horvát bán vezette krbavai csatavesztés leírása után, bővebb teret szentel a mohácsi csata előzményeinek, lefolyásának és következményeinek, az ország három részre szakadásának, és idézi Balassi Bálint idevágó, *A végek dicsérete* című költeményét.

Összegzőképpen megállapítható, hogy

- ez a történelemtankönyv csak részben felel meg a korszerű követelményeknek és elvárásoknak: illusztrációs anyaga szegényes és általában kevés olyan elemet és megoldást tartalmaz, amelyekkel a tanulók érdeklődését ébren lehetne tartani; tényanyagának mennyisége is helyenként túlzott;

– ugyanakkor a magyar történelemből felölelt részek nem nyújtanak (kellő mértékben) összefüggő képet egy-egy időszak fejlődéséről, és általában hiányos a társadalmi viszonyok alakulásának megvilágítása. A szűkre szabott kiegészítő, a magyarok történetét felölelő anyagrészek nélkül teljesen elfogadhatatlan volna a magyar tannyelvű osztályok számára: így is csak bizonyos minimális elvárásoknak tesz eleget.

Az általános iskolai és a középiskolai történelemtanárok, illetve a középiskolás diákok számára hasznos forrásmunkák és tankönyvpótló kiadványok jelentek meg az *Ismeretterjesztő Füzetek* kiadványsorozatban (Újvidék). Például **Irsai Angéla** igen értékes munkája az *Árpád-házi királyok* című kiadvány, amely nemcsak az általános iskolák 6. osztályában, hanem a gimnáziumok második és a szakközépiskolák első osztályában is komoly forrásmunkaként, illetve tankönyvpótlóként használható fel.

Részletes feldolgozásban öleli fel az Árpád-háziak korát. Ilyen címetek és alcímetek tartalmaz:

- Géza külpolitikája és központosító belpolitikája.
- A törvénykönyvek (I. István uralkodásakor) és kapcsolat Európával.
- Cserék a trónon – Királyi oktalanság.
- A király (I. László) kincstára.
- Püspökből király (Könyves Kálmán).
- Felvirágzó ország (A daliás III. Béla kora) – Királyi bőkezűség.
- Királyi fivérek királyi viszálya (Imre és III. László).
- Gertrúd meggyilkolása.
- A tatárok útja Vereckéig – Magna Hungariában. A muhi csata.
- A királyi hatalom mélypontja stb.

Végül egy sémán mutatja be az Árpád-ház leszármazását.

Mindezzel a szerző bő választási lehetőséget kínál a történelemtanároknak, hogy (különösen középiskolai fokozaton) kiegészítsék a tankönyv szűkszavú, hézagos szövegeit, és a tanítás folyamatában is szemelvényeket olvassanak fel az egyes érdekes leírásokból.

Milutin Perović – Milo Strugar: Történelem az általános iskolák 7. osztálya számára (Beograd, 1998)

A magyar történelemre vonatkozó részt bővítette Dr. Csehák Kálmán (12, 19, 23, 24 fejezet), *A nagy földrajzi felfedezések, A tőkés gazdaság fejlődése a hűbéri társadalomban*, majd *A humanizmus és a reneszánsz* témakörök után következik a török uralom – török társadalom feldolgozása, valamint a törökellenes felkelések. Ezt követi a *Magyarország, Horvátország és Szlavónia a Habsburg-uralom alatt a XVI-tól a XVIII. századig* című témakör, melynek keretei között áttekinthetően dolgozza fel *Magyarország nagy részeinek török megszállását*, a várak védelmét, Zrínyi Miklós szigetvári hősi harcát, kiemelve, hogy Miksa osztrák császár és magyar király „nem sietett a védők segítségére, és a Habsburgok nem használták ki a Szulejmán szultán halálával előállt kedvező alkalmat, hogy felszabadítsák Magyarországot.”

A *Harc a Habsburg önkényuralom ellen és az Erdélyi Fejedelemség* című fejezet teljesen hű és világos képet nyújt a tanulóknak az Erdélyi Fejedelemség kialakulásáról és az önállóságért vívott harcáról, legjelentősebb, legnagyobb fejedelmeiről: Báthory Istvánról, Bocskai Istvánról, Bethlen Gáborról. Majd a fejedelemség bukásáról, a törökök által történő lerohanásáról, „aminek a Habsburgok nagyon megörültek”.

„Erdély pusztulása után – kezdődik a következő fejezet a tankönyvben – Zrínyi Miklós, a költő fáradozott egy török elleni általános hadjárat megszervezésén.” A jobbágyterhek csökkentésével igyekezett a parasztságot is megnyerni. Azt vallotta, hogy nemzeti hadsereget kell szervezni és ebben a „föld népére” kell támaszkodni, mert a paraszt „jobb amaz eltunyult nemesnél” (49. o.). A Habsburgok önkényessége és elnyomása ellen szegülő magyar és horvát főurak sikertelen összeesküvésének rövid feldolgozása után a szerbek horvátországi és szlavóniai betelepülését öleli fel, rámutatva a pravoszláv egyház szerepére nemzeti azonosságtudatuk megőrzésében.

A *szerbek Magyarországon a XVII. század végétől a XVIII. század végéig* c. témakör Magyarország felszabadításával kezdődik a török uralom alól, majd a szerbek helyzetének ismertetésével folytatódik a Habsburg Monarchiában: „Mivel az új bevándorlókkal jelentősen megnövekedett a szerb lakosok száma Magyarországon az 1690-ben Lipóttól kapott kiváltságai alapján, III. Arsenije pátriárka és a szerb vezetők biztosítékot kaptak jogaikról és a szerb egyház kiváltságos helyzetéről... A szerbek kiváltságait a magyar és a horvát hűbéreseket elleneztek, mert azokban a Magyar Szent Korona országai törvényének megsértését látták...” „Mivel azonban a szerbekre a Habsburg uralkodóknak szükségük volt, mert kitűnő és olcsó haderő voltak, védelmükbe vették őket. Az 1691-ben kiadott újabb kiváltságlevél III. Arsenije pátriárkát a szerbek

világi vezetőjének ismerte el... Ezekre a császári kiváltságokra épült a Habsburg Monarchia területén élő szerbek vallási és művelődési önkormányzata (autonómiája).” (60–62. o.) Ezután szó van a más népek (németek, magyarok, szlovákok, bunyevácok, ruszinok és románok) letelepüléséről Dél-Magyarországon.

A szerb polgári kultúra fejlődése Dél-Magyarországon című fejezetben a következő megállapítások vannak: „A törökök visszaszorításával Magyarországról a XVII. század végén... létrejöttek számukra az európai kultúra befogadásának feltételei. Mindössze egy évszázad alatt – 1690-től 1790-ig a szerbek megőrizve korábbi kultúrájuk hagyományait és a patriarchális életmódot, megtették az utat a népiskolai oktatás bevezetésétől a racionalista filozófiáig.” (65. o.)

A Habsburg önkényuralom bevezetése és Thököly Imre szabadságharca témakörben Thököly szabadságharcát és a török kiűzése utáni állapotokat bemutatva tér át a Rákóczi szabadságharcra, nem merülve bele annak részletezésébe. Ezt követően tömören taglalja a gazdasági élet és a társadalmi helyzet alakulását a XVI–XVIII. században, valamint a reformáció megjelenésének jelentőségét.

A világ a XVIII. század végén és a XIX. század első felében témakör a szocialista és munkásmozgalom feldolgozásával fejeződik be. Ennek keretei között, tények pusztá leírására korlátozva magyarázza Marx Károly és Engels Frigyes tanait (a „tudományos szocializmust”) és tevékenységét. Ez a hozzáállás és megvilágítás tarthatatlan és tudománytalan. A jövőben szükség lesz tanaik utópisztikus jellegének és antihumánus megnyilvánulásainak feltárására és az emberiség történelmének alakulásában betöltött negatív szerepük megvilágítására.

A szerb forradalom és a nemzeti állam megalakítása című témakör a belgrádi pasalukban uralkodó állapotokat (a dahik rémuralmát), az első majd (külön témakörben) a második szerb felkelést és az önkormányzat elnyerését öleli fel. „A szerbek saját vallási-nemzeti községet hoztak létre, amelyek a vallási nehézségek megoldásával, valamint iskolák nyitásával hozzájárultak a Törökországban élő szerbek nemzeti öntudatának a kialakulásához... tankönyveket és vallási könyveket küldtek nekik, és a szerbiai iskolákban készítették fel ifjaikat a papi, illetve a tanítói hivatás gyakorlására. Ugyanakkor a szerb kormány diplomáciai eszközökkel a portán igyekezett támogatni a szerbek jogos követeléseit.” (108–109. o.) Végül Vuk Karadžić igen jelentős nyelvi reformjait ismerteti a tanulókkal.

Külön figyelmet érdemel, mennyit törődött az akkor még nem is önálló Szerbia kormánya a „határon túli” nemzettársaikkal.

A Magyarország a Habsburg Monarchiában című témakör a magyarság történelmének igen jelentős századát öleli fel. Adatokat közöl a lakosság megfogyatkozásáról a török hódoltság területén (Mátyás király idejében 4 millió lakosa volt az országnak, a török kiűzése után 3–3,5 millió). Ez tette szükségessé a vándorlásokat és betelepítéseket. Először a szerbek telepedtek le Magyarországon 1690-ben, amit újabb hullámok követtek. A románok Erdélyben, a Temesi bánságban meg az Alföld keleti részén telepedtek le. A XVIII. század első felében III. Károly uralkodása alatt németeket, főleg katolikusokat telepítettek szervezeten a Dunántúlra, Buda környékére, Tolnába és Baranyába. Mária Terézia és II. József Bácskába és a Temesi bánságba telepített németeket, magyarokat, szlovákokat, ruszinokat és románokat. Csak a földesurak telepítettek szervezeten. Majd következik a helyes megállapítás: „A bevándorlások és betelepítések következtében nagymértékben megváltozott az ország nemzetiségi összetétele: a Habsburg uralom alatti Magyarország lakosságának több mint a fele nem volt magyar”.

A Habsburgok és a magyar rendek alcím alatt – Mária Terézia koráról – olvasható: „...az udvar igyekezett kiterjeszteni az állam hatalmát az élet minden területére, pl. a közegészségügyre, a népjólétre és az oktatásra. Megszervezte az állami felügyeletet az iskolákban, államosította az egyetemet, rendezte az alsó- és középfokú oktatást. A legfőbb törekvés a német nyelv terjesztése és jó adófizetők nevelése volt. A rendek viszont a magyar nyelvet kezdték szorgalmazni.” (111. o.)

A lakosság 90%-át kitevő *jobbágyságra* növekvő állami terhek nehezedtek. Az emiatt kitört parasztlázadások tették szükségessé az úrbéri reformot és mérsékeltek a földesúri önkényeskedést – állapítja meg.

Ilyen összefüggésben a kellő tárgyilagossággal magyarázza meg a magyar „függelék” szerzője, mi gátolta a mezőgazdaság kivételével Magyarország gazdasági fejlődését (vámpolitika stb.). A szerzők szerint az áruforgalmat viszont a rossz közlekedési viszonyok nehezítették.

Kár, hogy ezeket az alapvető tényeket és változásokat a szűkre szabott terjedelem miatt nem lehetett hiteles és érdekes adatokkal, valamint az állapotokra jellemző szemelvényekkel is meggyőzőbben alátámasztani.

II. József felvilágosodott abszolutizmusáról (is) megbízható ismereteket tudnak szerezni a tanulók ebből a tankönyvből: a türelmi rendeletről, a magyarság számára káros és veszélyes nyelvrendeletéről, a jobbágyság megszüntetéséről és az újabb törökellenes háborúk által a parasztságra rótt újabb terhek (terményelkobzás) kirovására szóló „méltatásból”. Nem tért ki az egyes rendelkezések következményeinek

a részletes taglalására. Az utolsó fejezetben röviden mutatja be a magyar nemesség mozgalmát II. József németesítő politikája ellen, a nemzeti hagyományok ápolását és a magyar jakobinusok utópisztikus törekvéseit és bukását.

A Habsburg Monarchia (Ausztria) a XVIII. század végén és a XIX. század elején témakörben tömör képet nyújt *a történeti Magyarországnak a birodalomban elfoglalt helyzetéről*, felsorolva a Magyar Szent Korona országait: az egykori Magyar Királyságot, Szlovákiát, az Erdélyi Fejedelemséget, a mai Vajdaságot, a romániai Bánátot, Horvátországot Szlavóniával. Ezután az Ausztria által elnyomott népek polgárságának és értelmiségének (sőt a nemesség egy részének) szerepét részletezi a nemzeti megújulás kibontakozásában. Megállapítja, hogy „a Magyar Szent Korona országaiban a magyar nemesség uralkodott, a szláv népek: a szlovákok, a ruszinok, a horvátok és a szerbek legnagyobb része (Horvátországban és a mai Vajdaságban), a nem szláv népek közül pedig a bánáti és az erdélyi románok, alárendelt helyzetben voltak.” (131. o.) Ezzel kapcsolatban vissza-visszatérő kérdés: miben nyilvánult meg ez az alárendeltség, és vajon életkörülményeik és érvényesülési esélyei tekintetében alárendeltebbek voltak-e a magyar dolgozók többmillió tömegétől (jobbágyak, majd zsellérek, törpebirtokos parasztok, gyári munkások)?

A magyar nemzeti mozgalom jellemzéseket azt találjuk e tankönyv 131. oldalán: „...A magyarok (a liberális nemesség és a gyenge polgárság) teljes állami függetlenséget követeltek Magyarországnak.... Ugyanakkor a magyar nemesség és polgárság ellenezte Magyarország többi népének – a horvátoknak, szerbeknek, szlovákoknak, ruszinoknak és románoknak – a nemzeti törekvéseit, azt állítván, hogy Magyarország kizárólag a magyar nemzet állama, noha a magyarok a lakosságnak még a felét sem tették ki.” Ezzel támasztja aztán alá, hogy a nem magyar népek nemzeti mozgalmá – amit részletesen is megvilágít – szembefordult a magyar nemzeti mozgalommal (itt illusztrációként egy szerb nyelvű térképet találunk Az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségei cím alatt, valamint Petőfi Sándor arcképét).

A következő fejezetet *a magyarországi reformmozgalomnak*, Széchenyi István tevékenységének, a nyelvújítási törekvéseknek, a magyar irodalmi nyelv megteremtésének, a gazdasági és kulturális fejlődésnek és a magyar államnyelv megteremtésének szenteli. Ez utóbbival kapcsolatban olvashatjuk: „...de közben egy nagy hibát is elkövettek a reformkori magyar politikusok. Nem vették figyelembe, hogy Magyarország többnemzetiségű ország, és hogy a többi nemzetiségnél is folyamatban van a nemzeti tudatra ébredés. Tehát a nemzeti kérdés megoldását is napirendre kellett volna tűzni.” (135. o.)

A Szerbek Magyarországon a XIX. század első felében című témakör felöleli a szerb lakosság társadalmi szerkezetét (pl. a parasztok helyzete jobb volt a határörvidéken, mert mentesek voltak a jobbágyi kötelezettségektől), a szerb polgárság növekedését a városban, valamint a szívós harcukat kiváltságaik megőrzéséért és önkormányzatuk bővítéséért: ezt egyházi-népi gyűléseiken, szabóraidon juttatták kifejezésre. Az 1790-ben megtartott temesvári szabóridon politikai önkormányzatot követeltek Magyarország azon területein, amelyeken (véleményük szerint) a lakosság többségét alkották, ami nem valósult meg. Az egyházi-művelődési autonómia is igen jelentős volt, mert a szerb nyelvű iskolák hozzájárultak nemzeti tudatuk megőrzéséhez.

A szerb parasztlázadások leírása után, elég reálisan mutatja be *nemzeti kultúrájuk fejlődését* és a „szerb felkelők államának” nyújtott segítséget a magyarországi szerbek részéről.

A művelődési, ill. oktatási intézmények közül, a nagyszámú népiskola létesítése mellett, a következőket sorolja fel: a karlócai (1791) és az újvidéki (1810) gimnáziumot, az 1816-ban alakult zombori tanítóképzőt, melyet 1812-ben hoztak létre Szentendrén. (az utóbbi adat kimaradt a tankönyvből). A kulturális intézmények közül elsősorban a Matica Srpska (Szerb Matica) megalapítását emeli ki, amely 1826-ban alakult Pesten. A Letopis (Évkönyv) című folyóirat, amely szintén Pesten jelent meg, a Matica védnöksége alatt működött és még ma is megjelenik Újvidéken. Ugyancsak Pesten hozta létre Sava Tekelija a Tökölánium elnevezésű alapítványt a szerb tanulók és egyetemi hallgatók iskoláztatására. A tankönyv szerzője tehát hiteles okmányokkal alátámasztva mutatja be Pestet, mint a szerb nyelvű középfokú oktatás, művelődési és tudományos élet egyik legjelentősebb bázisját.

A horvátországi illír mozgalmat, mint a horvát nemzeti megújulás eszméi hordozóját mutatja be a tankönyv. Kiindulópontként a magyar országgyűlés által 1827-ben hozott törvényt említi a magyar nyelv bevezetéséről a horvát iskolákban. „Felmerült a horvátok elmagyarosításának veszélye” – állapítja meg. Helyesen mutat rá az illír mozgalom délszláv jellegére. „A délszláv eszméjét az illír mozgalomban erősítette a pánszláv kölcsönösség eszméje is, amely az összes szláv népnél jelentkezett a XIX. században.” (143. o.) Tehát a pánszlávizmus eszméje itt is tért hódított.

Az 1848–49. évi forradalom Európában és a délszlávoknál témakör címéből kimaradt „a magyaroknál” jelző. A franciaországi, olaszországi és németországi forradalmi mozgalmak után, az Ausztriában kitört forradalom rövid ismertetésében helyesen állapítja meg: „E többnemzetiségű államban, amelyben a német

nemesség számos népet elnyomott – a magyarokat, cseheket, horvátokat, szerbeket, szlovénokat, lengyeleket, románokat és olaszokat – a népek felkeltek és követelték nemzeti jogukat... a magyarok az egész Magyarország teljes függetlenségét követelték... Az itáliai felkelés ellen felhasználták a magyarokat, azt a népet, amelynek nemzeti mozgalma a legharciasabb, és a bécsi udvar érdekeire nézve legveszélyesebb volt.” (151. o.)

Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc Magyarországon című fejezet felöleli ennek a szabadságharcnak minden fontosabb mozzanatát, az előzményeitől a bukásig. Fogyatékoságai és mulasztásai között említi, hogy „a nemzetiségi kérdést is csak részben oldották meg”. Viszont nem említi, hogy 1849-ben (igaz későn) hozták meg a nemzetiségi törvényt, az első ilyen jogszabályt Európában. Ezeket a mulasztásokat és ingadozásokat természetesen a bécsi udvar kihasználta.

Vajdaság magyar tannyelvű iskoláiban (osztályaiban), de a szerb nyelvű iskolákban is, rendkívül fontos, hogy a nemzetiségek helyzetének megvilágítása teljes hitelességgel és tárgyilagossággal kerüljön be a tankönyvekbe, a kézikönyvekbe és egyéb tanári és tanulói kellékekbe. Kétségtelen, hogy Kossuthék 1848 tavaszán – azt az elvet követve, hogy Magyarországon csak egy politikai nemzet van – nem fogadták el a szerbek követelését a szerb autonóm Vajdaságra vonatkozóan (a tankönyv ezt mérsékelt követelésnek minősíti, az ezt követő fegyveres lázadásokat pedig meg sem említi). Külön tudományos mérlegelés tárgyát képezhetné az 1848-as májusi karlócai nemzetgyűlés (erről a következő fejezetben – Vajdaság 1848–49-ben – van szó) határozatának: a történelmi (a külön etnikai) indokoltságáról, miszerint Baranya, Bácska, Bánát és Szerémség azon területeiből, amelyeken szerbek laktak többségben, megalakították a Szerb Vajdaságot, mint autonóm területet a Magyar Királyság keretében. Ebből aztán véres összefüzesek és leszámolások keletkeztek, de végül is (legalábbis részben) a forradalom és szabadságharc elfojtása után, a szerbek azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül. *A más nem magyar népek az 1848–49. évi forradalomban* című témakörben a forradalom vívmányait összegzi. Végül ez a tankönyv tartalmaz egy időrendi táblázatot a fontosabb történelmi eseményekről, valamint a szavak és fogalmak szótárát, ami komoly segítséget jelent a tanulóknak.

Összességképpen, továbbá megállapítható, hogy a tankönyv több korszerű megoldást tartalmaz, stílusa is elfogadható, de nem mentes a tananyag fölösleges halmozásától. A délszláv–magyar kapcsolatok, valamint a délszlávok magyarországi helyzetének, problémáinak taglalásában, megvilágításában vannak tisztázásra és javításra váró mozzanatok.

Nikola Gaćeša – Ljiljana Mladenović–Maksimović – Dušan Živković: Történelem az általános iskolák 8. osztálya számára (Beograd, 1990)

Mivel ez a tankönyv az általános iskola végzős tanulói számára készült, különös jelentősége van világnézetük kialakításában és a tudatformálásban. Ebből a szempontból is komoly hiányosságnak számít, *hogy nem tartalmaz a magyar történelemre vonatkozó kiegészítő, bővítő részt*. Az eredeti tankönyv viszont éppen ebben a tekintetben hiányos, igen korlátozott.

Az első témakörben, melynek címe *A világ a XIX. század második felében és a XX. század elején*, találkoznak először a tanulók az imperializmus – imperialista háború fogalmával. A másodikban, *Szerbia, Crna Gora és szomszédaik a XIX. század végén és a XX. század elején* egy alcímben szerepel az 1866-ban Újvidéken megalakult Egyesült Szerb Ifjúság (középiskolás tanulók és egyetemi hallgatók) egyesülete, amely Dušan birodalmának felújításáról „álmodozott”. Mihajlo szerb fejedelem rendszerét is elsősorban azért bírálta – bár egyéb ellentétek is voltak közöttük, mert nem törekedett Bosznia-Hercegovina elcsatolására. 1876 és 1878 között Szerbia és Crna Gora sikeres háborúkat folytatott a városok visszaszerzésére, aminek az lett az eredménye, hogy az 1878-as berlini kongresszus elismerte mindkét ország függetlenségét. Ezt egy gazdasági fejlődés követte (1884-ben épült meg az első Belgrád–Niš vasútvonal, az első szerb bankot 1869-ben alapították) – áll a tankönyvben. Ezt követően került sor a politikai pártok megalakítására és 1882-ben a királyság kikiáltására. Milan Obrenović fejedelem, majd király külpolitikájában az Osztrák–Magyar Monarchiához kötődött, ezért mondott le Szerbia Bosznia-Hercegovina iránti igényéről, amely a berlini kongresszus határozata alapján a Monarchia megszállása alá került.

Az 1903-as államcsínnnyel a Karadjordjević dinasztia (I. Petar Karadjordjević) került hatalomra, és ezzel irányváltoztatás következett Szerbia külpolitikájában: mindinkább a Franciaországgal, Angliával és Oroszországgal való együttműködésre törekedett.

Szerbia, valamint Crna Gora komoly sikereket ért el az első (1912-es) és a második (1913-as) balkáni háborúban. Szerbia 1913-ban a bukaresti békével megkapta a Vardar-menti Macedóniát és Kosovót. A nagyhatalmak 1912-ben ismerték el Albánia függetlenségét és nemzetközi védnökség alá helyezték. Az

albán államról a tankönyv 29. oldalán azt olvashatjuk, hogy „az imperialista hatalmak eszközévé válik a Balkánon történő további előretörésben”.

A Nemzetiségi kérdés az Osztrák–Magyar Monarchiában a XIX. század végén és a XX. század elején című témakör kiindulópontja az 1867-es kiegyezés által létrehozott új (dualista) állam belső szerkezete (összetétele), miszerint „a délszláv területeket is felosztották”: Ausztriának Szlovénia, Isztria és Dalmácia, Magyarországnak Horvátország, Szlavónia, Vajdaság és környezetével együtt Rijeka (Fiume) jutott mint külön közigazgatási egység. (Vajdaságot tehát teljes egészében a délszláv területek közé sorolja.)

Ebben a soknemzetiségű új államalakulatban a *nemzetiségi kérdés* a legfontosabbak közé tartozott. Ezzel kapcsolatban említi az 1868-ban hozott *nemzetiségi törvényt*, melynek egyes szakaszait, rendelkezéseit (a nemzeti nyelv használatát a közigazgatásban, az elemi és középiskolákban, a községi és járásbíróság előtt stb.) pozitívnak ítéli meg, de hozzáteszi, hogy „ennek a törvénynek a rendelkezéseit nem hajtották következetesen végre”, amit „hazai berkekben” is elismertek. Majd következik a végső elmarasztaló következtetés levonása: „Magyarország ily módon az államban nemzeti egyenlőtlenséget és elnyomást hozott létre.” (Elfogadható-e ez a megállapítás? Ha igen, milyen téren és mértékben merül fel a kérdés?)

A szerbek Magyarországon a XIX. század második felében és a XX. század elején című fejezet kiegészíti az előbbit. Megállapítja, hogy Ferenc József császár 1860-ban megszüntette a Szerb Vajdaságot és a Temesi Bánságot és ezeket a területeket Magyarországhoz (vajon a Temesi Bánságot is?), Szerémséget pedig Horvátországhoz csatolta. Az 1861 áprilisában Karlócán megtartott szerb egyházi népgyűlésen „külön területet” követeltek, ahol érvényesíthetik és biztosíthatják jogukat az autonóm fejlődésre. Tehát rendíthetetlen kitartással harcoltak valódi (és vélt) jogaik érvényesítéséért, bár (akkor) alig volt esélyük követelésük teljesítésére, hiszen a bécsi udvar mindinkább a magyarokkal való kiegyezés felé hajlott (megszüntette a Bach-korszak elnyomó politikájának egyes rendelkezéseit, megkötöttségeit). Eleinte a szerb értelmiség kiemelkedő tagjai között is voltak, akik a magyar társadalom haladó erőivel való együttműködést szorgalmazták (pl. Svetozar Miletić).

Magyarország elnyomott népeinek harca, így a románoké és a szerbeké is, tovább folytatódott a magyar kormány politikája ellen. Ezt tagolva a tankönyv szerzői kifogásolják, hogy a „magyar kormány különféle intézkedésekkel a magyarosítás fokozására és gyorsítására törekedett, s ennek érdekében Dél-Bánátba is magyarokat telepített. Ez készítette a szerbek, szlovákok és románok képviselőit, hogy 1895-ben Budapesten megtartsák *Magyarország nemzetiségeinek kongresszusát*, amely a magyar kormány elmagyarosító politikája ellen irányult.” (35. o.) Az 1907-ben hozott törvénnyel aztán „betelt a pohár”, mivel az elrendelte, hogy az egyházi iskolák tanítóinak és tanulóinak is el kell sajátítaniuk a magyar nyelvet. Ez a politika 1912-ben a szerb egyházi iskolai önkormányzat felszámolásához vezetett – állapítja meg, és hozzáteszi: „Így Magyarországon közvetlenül az I. világháború előtt érezhetően romlott a szerbek és más nem magyar nemzetiségűek helyzete.” (35. o.)

Horvátországban, a katonai határőrvidék megszüntetése (1881) után, amikor az összlakosság 26,3%-át alkották a szerbek, azok körében komoly polgárosodási folyamat és gazdasági fejlődés bontakozott ki. 1905-ben megalakult az együttműködést szorgalmazó horvát–szerb koalíció, ami – a tankönyv szerint – Bécsben és Budapesten egyaránt nagy elégedetlenséget váltott ki. A széthúzásra irányuló mesterkedések azonban nem jártak eredménnyel.

A Bosznia-Hercegovina osztrák–magyar fennhatóság alatt (1878–1918) című témakörben csak érintik a felgyorsuló gazdasági fejlődést és Kállay Benjáminról, az ország kormányzójáról főleg azt jegyzik meg, hogy „határozottan ellenszegült a szerb nemzeti gondolat erősödésének, minthogy ezt tartotta legveszedelmesebb ellenségének...” és hogy „ennek az osztrák politikának sikerült megbontania a szerbek egységét és együttműködésüket a muzulmánokkal és az idegen hatalommal szemben.” Ennek a harcnak a zászlóvivője az 1908-as annexió után megalakult Ifjú Bosznia nevű szervezet volt, melynek soraiban – a tankönyv szerint – szerb, muzulmán és horvát fiatalok is voltak. A forradalmi akció módszerének alkalmazásával hajtotta végre Gavrilo Princip Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége ellen az 1914. június 28-i sarajevói merényletet, ami az I. világháború kitörésének ürügyéül szolgált.

Az I. világháborút részletekbe menően, 17 oldalon dolgozzák fel a tankönyv szerzői kihangsúlyozva Szerbia és Crna Gora háborúban való részvételét. Az osztrák–magyar hadsereg felett 1914-ben aratott szerb győzelmek hatására és a Marne-menti német kudarc miatt elcsüggedve, kétszer is különbékét kínáltak fel Szerbiának, de Szerbia az ajánlatokat visszautasította – áll a 65. oldalon. A szerb tisztek és katonák közül 163 357-en estek el, míg az osztrák–magyar sereg ugyanebben az időszakban 273 804 tisztet és katonát veszített. Az 1915-ös visszavonulást és megszállást követően, főleg a bolgár katonák kegyetlenségeit említi a szerb lakossággal szemben, de a többi megszálló kegyetlenségeit is elmarasztalja.

Ezt megelőzően, az 1914 decemberében Nišben tartott Szerbia nemzetgyűlése egy deklarációt fogadott el, amelyben „valamennyi fel nem szabadított testvérünk egy közös államban való egyesítéséért folyó harc jelentőségét” nyilvánítja ki.

Már 1915-től a Jugoszláv Bizottság irányításával, (amely Párizsban alakult meg) megindult a háború utáni határ- és államrendezés diplomáciai előkészítése (offenzívája). Egyes politikusok „a föderalizmuson alapuló jugoszláv állam megteremtésének horvát programja” mellett szálltak síkra (érdekességként említi, hogy Anglia ellenezte a Szerbiára nézve jelentős szaloniki front megnyitását, viszont Oroszország és Franciaország Szerbiát támogatta ebben és más kérdésekben).

Miután 1918. november elején befejeződött az I. világháború és már ezt megelőzően megindult az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, az egyes országrészek és délszláv népcsoportok képviselőtestületeinek, ill. nemzetgyűléseinek határozatával – egyezkedések után – létrejött egy új állam: a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, amelyet 1918. december 1-én Belgrádban kiáltottak ki. A Vajdaság Nagy Nemzetgyűlése által november 25-én Újvidéken hozott határozattal csatolták Vajdaságot a Szerb Királysághoz, mint a közös királyság magvához, központjához. Ezen a nemzetgyűlésen (állítólag) egy magyar nemzetiségű „küldött” is részt vett.

A békekötésről a tankönyv csak egy igen szűkszavú „közlést” tartalmaz: „Magyarországgal 1920-ban, Trianonban írták alá a békeszerződést. A SZHSZ Királysághoz került a Murántúl, Muraköz, Baranyának egy része, és Bácska, valamint Bánát nyugati része.” A Tanácsköztársaságról meg ezt írja: „A magyar munkások 1919 márciusában létrehozták a szovjethatalmat (tanáshatalmat).” Az orosz forradalmak tárgyalásával kapcsolatban megint felmerül a forradalom fogalma tisztázásának kérdése a tanulók előtt (is).

A *világ az I. és a II. világháború után* című témakörben egy rövid utalás van a polgári diktatúra (?) bevezetésére Magyarországon a 20-as években. Egy szó sincs a társadalom szerkezeti megoszlásáról, a súlyos szociális problémákról a két világháború közti Magyarországon.

Sztálin uralmáról, a szovjet terrorállam kialakulásáról nem nyújt eléggé világos és „megrázó” képet a tankönyvnek ez a fejezete. Hiányoznak az úgynevezett munkatáborokról, a gulagokról, a nép, de különösen a parasztság sanyargatásának más formáiról, a tömeges éhhalálról szóló leírások, szemelvények.

A fasizmus megjelenését taglaló rövid fejezet után következik a *Jugoszlávia 1918-tól 1941-ig* című témakör, amely a következőket tartalmazza: a Vid-napi alkotmány egy központosított parlamentáris monarchia alapjait fektette le, ami sok ellentétet és súrlódáshoz vezetett, különösen a Horvát Köztársasági Parasztpárt és a hatalmon lévő szerb politikai pártok között. Ezek 1928-ban véres parlamenti leszámoláshoz vezettek: Puniša Račić, Radikális Párti szerb képviselő megölte a Horvát Parasztpárt (a tankönyvírók a „Köztársasági” szót kihagyták a párt nevéből) két képviselőjét, a pártvezért pedig halálosan megsebesítette. Ez súlyos válsághoz vezetett, aminek folytatása az 1929. január 6-án bevezetett diktatúra volt, ami táptalajul szolgált a sokakban lappangó szerb uralkodási vágy kibontakozásához.

Az 1931. évi alkotmány is valójában csak törvényesítette a diktatúrát – áll a tankönyvben –, módosításával a nemzeti unitarizmust és a jugoszlávtságot védelmezte.

A *nemzeti kérdés és annak lényege* alcím alatt egy mondatot szán a kisebbségi jogoknak: „A nemzeti kisebbségek (németek, albánok, magyarok, szlovákok, románok stb.) politikai és kulturális jogait törvények szavatolták.” Ennyi az egész, s ezzel kapcsolatban a szerzők kérdéseket sem fogalmaztak meg, és szemelvényeket sem közölnek a tanulók számára. A titói Jugoszláviában több oldalról is elhangzott, vagy írásban megjelent, hogy a királyi Jugoszlávia a népek, még inkább a nemzetiségek börtöne volt. Ez bizonyosan hozzájárult a széteséséhez is. Emellett ez az ország nem volt eléggé fejlődőképes sem más közép-európai országokhoz viszonyítva. A lakosság felekezeti megosztottsága is gyakran feszültségekhez és összetűzésekhez vezetett. A horvátokkal 1939-ben kötött Cvetković–Maček megállapodás még félmegoldásként is túl későn történt. Európa már a II. világháború kapujához érkezett.

A *II. világháború* című témakörben e tankönyv szerzői igyekeztek reális képet nyújtani a háború előzményeiről és lefolyásáról (a kiváltó okai között nem említik a versailles-i békeszerződések imperialista jellegét). Pozitív mozzanatnak számít, amit az 1941 augusztusában Rooseveltnak és Churchill miniszterelnök által aláírt Atlanti Chartáról írnak, miszerint ez az egyezmény „kimondja, hogy a szövetségesek nem újabb területek meghódításáért harcolnak, és hogy a háború után minden nép szabadon választhatja meg a társadalmi rendszert, és a háború után az államok között szoros gazdasági együttműködést kell kialakítani.” (100. o.) Ez a nagy és nemes eltökéltség szerintünk nagyon hasonlított Wilson elnök csúfondárosan megbukott tizennégy pontjára az I. világháború utáni béketárgyalásokon.

A *Jugoszlávia részvételét* taglaló témakörben túlzott részletességgel írja le a Népfelszabadító Háború kibontakozását és forradalmi jellegét, a megszállókkal szembeni elszánt ellenállást, a csetnikmozgalom felszámolását stb., valamint a győzelemhez és Jugoszlávia felszabadításához vezető utat. Ezzel párhuzamosan

teldolgozza a népi hatalom kiépítését, a legfőbb politikai testület, az AVNOJ első és második ülészeit és azok határozatait, valamint Josip Broz Tito és a Jugoszláv Kommunista Párt e téren betöltött vezető szerepét. Az AVNOJ második ülésének (1943. november 29.) határozatai között nem említi a mintegy fél millió jugoszláviai német kitagadását, kiközösítését.

A *Jugoszlávia teljes felszabadulása* című rövid fejezetben megállapítja, hogy „a IV. hadsereg és a haditengerészet egységei 1945. május 1-jén felszabadították Triesztet, Dolenjskót és Gorenjskót, majd a JH alakulatai átlépték a jugoszláv–osztrák határt”. Végül: „A záró hadműveletekben mintegy 300 000 ellenséges katonát és quislinget ejtett foglyul”.

Ezzel párhuzamosan, illetve már 1944-től (a Tito–Šubašić egyezmény megkötésétől, amely egy koalíciós kormány megalakításához vezetett), politikai-diplomáciai vonalon folyt a harc Jugoszlávia köztársasági, föderatív és szocializmus alapján történő megszervezéséért. Ebből a témakörből kimaradt a magyarok és más nemzeti kisebbségek részvétele a népfelszabadító harcokban, de az 1944/45-ös atrocitásokat sem említi a tankönyv.

A tankönyv utolsó fejezete (témaköre), *Jugoszlávia a II. világháború után* az előzőnek a folytatása.

Érdekes, hogyan világítja meg az 1945. novemberi (első) választásokat, amelyeken a JKP befolyás alatt álló Népfront listája győzött (86,66%-os szavazattöbbséggel). Ez egyben a köztársasági eszme győzelmét jelentette a királyság felett.

A tankönyvben egy szó sincs a választókra gyakorolt nyomásról, a választási golyók átömlesztéséről a „vakládából” a népfrontos ládába stb. Csak annyit jegyez meg, hogy „a polgári pártok vezetői és a politikai emigráció néhány kiemelkedő személyisége (Slobodan Jovanović, Jovan Banjanin, Milan Gavrilović) és Milan Grol, aki „igyekezett a Népfront győzelmét megakadályozni – bírálták a nem demokratikus jugoszláv rendszert.” (146. o.)

Ezek a választási eredmények szolgáltak alapul az Alkotmányhozó Nemzetgyűlés 1946. január 31-i összehívására, amelyen megszavazták az ország alkotmányát. A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság elnevezést még az 1945. november 29-i ülésen szavazták meg. A Szovjetunió által irányított Tájékoztató Iroda 1948-as határozatai Jugoszlávia elmarasztalásáról és megbélyegzéséről komoly változásokat idéztek elő az új Jugoszlávia külpolitikájában. A belpolitikában úgyszólván semmi sem változott: földreform, betelepítések (Vajdaságba 37 500 családot 226 000 fővel telepítettek be), államosítás, (vagyon) elkobzás). A 148. oldalon röviden leírja a parasztsággal szemben foganatosított „elnyomást”, valójában terrort. Itt említi először az OZNA-ból UDBA-vá vedlett állambiztonsági szerv közreműködését a fentebb említett paraszttüdőzésben. Viszont az 1947-ban hozott első ötéves terv elfogadásával kapcsolatban nem tárja fel milyen sors várt arra a néhány képviselőre, akik ellene szavaztak, mert megalomániakusnak tartották (Slobodan Jovanović egyetemi tanárt 20 évi fogházra ítélték, mert „együttműködött a megszállókkal”). Az út az új Jugoszlávia megteremtéséig sok véráldozaton és politikai harcra keresztül vezetett. Milyen elszántságra és bátorságra volt szükség pl. ahhoz, hogy az ország vezetői ellenálljanak Sztálin hegemonista politikájának, és mennyi bölcsesség kellett a kiűtkereséshez, az elnemkötelezettség irányába való orientálódáshoz, miközben meg kellett őrizni az ország szuverenitását, függetlenségét – állapítható meg tanulságként.

E tankönyv legproblematisabb fejezete az utolsó: *Önigazgatás Jugoszláviában*. Míg az ország gazdasági fellendülését az 50-es és 60-as években eléggé reálisan mutatja be, az 1974-es alkotmányt a szerbekkel szemben elkövetett igazságtalanságok kútforrásaként, valamint a Vajdaságban és Kosovó-Metohijában lábrakapott szeparatizmus tüzfészkeként értékeli. Egyúttal megállapítja, hogy ez az alkotmány „teljes egészében a köztársaságok és a tartományok nacionalista és szeparatista erőinek győzelmét jelentette. Továbbá a szövetségi intézmények megbénulását váltotta ki, és serkentette Jugoszlávia felbomlását.” (153. o.) Hozzáteszi, hogy „Szerbia (ezzel) gyakorlatilag elvesztette területének felét”. Egyáltalán nem konkretizálja, milyen nacionalizmusról van szó, és teljesen „szemet huny” a nyolcvanas évek második felében felszínre került hegemonista törekvések felett. Jugoszlávia felbomlásáért a felelősséget majdnem kizárólag az albán szeparatizmusra és nacionalizmusra hárítja: „az albániai tankönyvekből tanuló kosovo-metohijai albán gyerekek Albániát és nem Jugoszláviát tekintették hazájuknak. Azon sem kell csodálkoznunk, írja, hogy az albán tömegek nagy része Szerbia 1990. évi alkotmányának meghozatala után, amely korlátozta jogait, ellenségesen viszonyult Szerbiához.

A *Szerbia Államiságának helyreállítása* című fejezetre a teljesség és a megbízhatóság hiánya, valamint a gyorsan zajló események és jelenségek – az albánok kivonása vagy kiszorítása a hatalomból és a munkahelyekről – egyoldalú megvilágítása jellemző.

Nagyon foghíjas és leegyszerűsített az 1991-es véres események magyarázata is: „1991 folyamán háborús összetűzések robbantak ki Szlovéniában, majd Horvátországban, ahol az új horvát alkotmány a szerbeknek nem ismerte el a nemzetet megillető jogokat, hanem nemzeti kisebbségeknek tekintette őket.”

Mire lehet ebből következtetni? Vajon a nemzeti kisebbségeket nem illeti meg a teljes egyenlőség és egyenjogúság? Ezután következik néhány neheztelő megjegyzés az Európai Közösség, a Vatikán, de különösen Németország számlájára: „A Jugoszlávia szétfűzésére irányuló törekvés világosan azt a tényt igazolja, hogy a nagyhatalmak, de mindenekelőtt a gazdaságilag erős Németország nem válogat az eszközökben, hogy érdekeit érvényesíthesse. Ennek elsősorban Szerbia van kitéve” (157. o.) Közben meg sem említi a horvátországi és boszniai Szerb Krajínak létrehozását.

Végül következik a fogalmak felsorolása és a tartalom.

Összesítő észrevételek és javaslatok

Általános iskolai tankönyveink (ill. a múltat is felölelő alsó tagozatos tankönyvek) több tekintetben sem felelnek meg egyes alapvető feladatköreiknek és a korszerűség követelményeinek. Általános iskolai tanulóink, akik az anyanyelvükön tanulnak, ezekből a tankönyvekből nem szerezhettek elegendő ismeretet és tájékozottságot a magyarság múltjáról. Ezt a hiányt bizonyos fokig enyhítik a hatodikos és hetedikos tankönyvbe beiktatott kiegészítő fejezetek a magyar nép múltjáról, és póanyagul szolgálhatnak az *Ismeretterjesztő füzetek* kiadványai. Legnagyobb fogyatékoságuknak a múlttól és a délszláv–magyar kapcsolatokról szóló ferdítések, téves és félrevezető beállítások könyvelhetők el, amelyek kétségbe vonhatják a feldolgozott történelmi anyag hitelességét. Ez a megállapítás nyomatékosan vonatkozik a 8. osztályos tankönyvre, különösen a legújabb kor (az elmúlt másfél évtized) anyagára. Ez halaszthatatlan átdolgozásra szorul, mivel az a délszláv nemzetiségű tanulók érdekeit is szolgálja.

Addig is, amíg nem készítenek új tankönyveket egy tudományosan megalapozott tantervi reform alapján, szükség van a szakmai segítségnyújtásra a magyar tantervű iskolákban és tagozatokon tanító történelemtanárok számára. A nemzeti tudat (önazonosságtudat) kialakításához és a tanulók világnézeti neveléséhez, általában a személyiségük formálásához minden régi sallangtól megtisztított ismeretforrásra van szükség. Pozitív törekvésként említhetjük, hogy folyamatban van a nyolcadikos történelemtankönyv átdolgozott kiadása, amihez remélhetőleg egy külön függelék csatolnak a magyar nép történelméből.

Kiegészítő megjegyzések

Általános iskoláinkban az anyanyelvükön tanuló diákok számára nem álltak és állnak rendelkezésre magyar nyelvű történelmi olvasókönyvek, sem munkafüzetek. Csak az *Ismeretterjesztő Füzetek* kiadványsorozat egyes kötetei nyújtanak hasznos segítséget és szolgálnak forrásanyagul a magyarság történelmének feldolgozásában. A hatodikos tankönyvvel kapcsolatban már említett Árpád-házi királyok mellett az Ismeretterjesztő Füzetek kiadványsorozatban a következő munkák állnak a tanárok és a tanulók rendelkezésére a hatodik, a hetedik és a nyolcadik osztályban. (Az Ismeretterjesztő Füzetek történelmi tárgyú kiadványai elsősorban a gimnáziumi és a szakközépiskolai tanulók, illetve a szaktanárok számára jelentek meg. Irsai Angéla másik könyvének a címe *Magyar történet 1301-től 1526-ig*. A szakközépiskolák diákjai részére Simonyi Mária, Argyelán Zoltán és Dr. Gaál György történészek is írtak könyveket ebben a kiadványsorozatban. – A szerkesztő megjegyzése.)

Dr. Csehák Kálmán: Magyarország a mohácsi vész és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc közötti időszakban

A kiadvány különösen érdekes leírásai és szemelvényei közül kiemeljük a következőket:

- a nándorfehérvári diadalról szólót,
- a Mátyás király korát és a magyar humanizmust és reneszánszt bemutató részt,
- a mohácsi csata előzményeinek és az ezzel kapcsolatos mulasztások leírását,
- a reformáció és ellenreformáció magyarországi bemutatását („az ellenreformáció a Habsburgok szolgálatában állt”),
- a Habsburgok álnokságára, valamint a Habsburgok és a Nyugat részéről Magyarország cserbenhagyására vonatkozó részt,
- az osztrák uralkodó körök magyarsághoz való viszonyulásáról szóló szöveget (22. o.),
- az idegenek betelepítését „ami a magyar nép ellenállásának, erejének, önbizalmának, nemzeti tudatának gyengülését szolgálta”.

Továbbá világosabb, átfogóbb képet nyújt a reformkorról, a nemzeti kultúra fejlődéséről, a nemzetérvényesítés folyamatáról, Széchenyi és Kossuth szerepéről, valamint a nemzetiségek és a magyar arisztokrácia, illetve a felső klérus szabadságharcokhoz való viszonyulásáról. Csehák Kálmán a saját kutatásait is felhasználva, széleslátóköri törekedett a történelmi folyamatok, sorsdöntő események és fordulatok, valamint a történelmi személyiségek szerepének minél tárgyilagosabb ábrázolására, beleértve a társadalmi, kulturális és tudományos fejlődés megvilágítását is.

Ez az értékelés érvényes a következő munkára is:

Csehák Kálmán: Magyarország története a Hunyadiak korától az 1956-os forradalomig és szabadságharcig (Ismeretterjesztő Füzetek, Újvidék, 2002. Ez a mű néhány átdolgozott és bővített kiadást ért meg). Kiemelem innen az 1868-as nemzetiségi törvény részletesebb megvilágítását (milyen jogokat biztosított a nemzetiségeknek), Apponyi Albert iskolareformjának vizsgálatát, azt, hogyan nyilvánították Sztálinék és nyugati szövetségeseik a magyar népet bűnös nemzeté. Szó van itt a magyar hadsereg doni katasztrófájáról, az 1944. október 15-i „kiugrási kísérletről”, a Rákosi-rendszerről. A szerző részletesen megvilágítja Magyarország részvételét az első világháborúban, taglalja a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltását (nem említve annak hibáit, túlkapasait – terrorját). Feltárja a trianoni béketárgyalások sorsdöntő mozzanatait és azok következményeit. Külön figyelemre méltó a *Magyarország a II. világháború alatt és után* című fejezet, és az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc reális és érdekfeszítő leírása. Az egyes fejezetek után lényegkiemelő emlékeztetők és a tanulókat gondolkozásra készítő kérdések is szerepelnek.

2. A gimnáziumi történelemkönyvek

A vajdasági (szerbiai) gimnáziumokban a tanulók az első osztálytól tanulják a történelmet. Az első osztály számára kiadott tankönyv nem tartalmazza a magyarok őstörténetét, ezért elemzésünket a második tankönyvvel kezdjük:

Sima Ćirković: Történelem az általános és társadalmi-nyelvi gimnáziumok II. osztálya számára (Beograd, 1995, fordító: dr. Csehák Kálmán)

Az első témakörben, melynek címe *Európa a XI–XV. Században*, több mint négy évszázad világtörténelmi jelentőségű eseményeit és nagy horderejű változásait dolgozza fel. Megállapítja, hogy keresztes hadjáratokkal nem sikerült tartósan gyarmatosítani a Közel-Keletet. Feltárja a különböző hódítások és háborúk indítékait, foglalkozik Bizánc szerepével, amikor (a XI. században) hatalma csúcspontján volt. Továbbá leszögezi, hogy a magyar előretörés Horvátország és Dalmácia irányában kihívás volt Bizánc számára. I. Mánuel császár szeretne volna egyesíteni Magyarországot és Bizáncot a magyar trónörökös (Béla) segítségével, ami nem járt sikerrel. Sőt, III. Béla magyar királynak, I. Mánuel valamikori védencének sikerült mélyen behatolnia a Bizánc fennhatósága alatt lévő területekre a Balkánon, és ebben segítségére voltak hűbéresei: Stefan Nemanja, Raška nagyzsupánja, és Kulin, Bosznia bánja. A magyar király még ezt megelőzően visszaszerezte Dalmáciát és Horvátországot és Bizánc végérvényesen kiszorult az Adriai-tenger térségéből – állapítja meg a tankönyv (45. o.). A könyv szerzője minden fejezet után megfelelő történelmi forrásokból idéz, rövid emlékeztetőket ad, és kérdéseket fogalmaz meg. Igen értékesek és áttekinthetőek a kulturális felemelkedéssel, a társadalmi viszonyok és az életforma megváltozásával foglalkozó részek (fejezetek), beleértve az iskolák alapítását is. Lengyelországgal kapcsolatban magyar vonatkozású utalás is van: I. (Nagy) Lajos magyar és lengyel királyként uralkodott.

A délszláv népek és szomszédai a XII–XV. században című témakör több mozzanatot, fejezetet is tartalmaz, melyek a magyarság múltjával kapcsolatosak. A Bizánc és Magyarország közötti háborúkkal összefüggésben megállapítja, hogy ezt kihasználva a szerb fejedelmek önállósították magukat Bizánccal szemben. Ők a magyarok oldalára álltak. I. Mánuel halála után Stefan Nemanja a magyarokkal együtt harcolt a kiszorította rokonát, Mihajlót és saját fiát, majd felvette a dukjai uralkodó címet. Később kénytelen volt mégis elismerni Bizánc fennhatóságát. Utóda (és fia) Stefan a római pápától kért koronát, ami (eleinte) a magyar király heves ellenállását váltotta ki, mivel a magyar királyi címben 1202-től benne foglaltatott, hogy a magyar király Rascia (vagyis Raška, később Szerbia) királya is, és ez egészen 1918-ig így is szerepelt, sőt le a könyv. A továbbiakban utal arra, hogy „A tatárjárást követően Magyarország megerősödött és befekélyesedett ismét a Balkán-félsziget felé fordult. A XIII. század derekán Szerbia területén három bánságot hozott létre (Macsó, Barancs és Kucsó), amelyek a boszniai meg a szlavóniai magyar bánságokra támaszkodtak, valamint a Szörényi bánságra a Havasalföld területén, az Olt folyótól nyugatra. Ezek a területek

képezték délen Magyarország védelmi vonalát, amellel a magyar királyok innen indultak ki, hogy biztosítsák befolyásukat a Balkánon és ellenőrizzék a szomszédos országokat.” (90. o.) A Bizánchoz húzó I. Uroš szerb királyt 1228-ban legyőzték, s így megnőtt Magyarország befolyása Szerbiára, Dragutin király feleségül vette a magyar király lányát és fia, Milutin az apósától, a magyar királytól kormányzásra kapta a Macsói (Mačva) bánságot. A magyarországi trónviszályokat kihasználva Milutin kiterjesztette hatalmát a Száváig és a Dunáig, de a magyar király visszaszerezte Magyarország egykori bánságait. Már a XIV. századtól mind több török elől menekülő szerb érkezett ezekre a területekre.

A későbbiekben, Dušan császár idejéből, amikor Szerbia balkáni nagyhatalommá vált, csak egyetlen mondatnyi utalást találunk a magyar–szerb kapcsolatokra, miszerint „I. (Nagy) Lajos király nem értett egyet Dušan császár kezdeményezésével, hogy ő legyen a »keresztények kapitánya« a török elleni összefogásban, ezért hadat indított ellene, de nem ért el nagyobb eredményeket”. Az államirányítás, a társadalmi rétegződés és a szerb írásbeliség kialakulását a szerző kellő mértéktartással és a történelmi források hiteles felhasználásával dolgozza fel.

A magyar királyság megalakulása és Magyarország az Árpád-házi és Anjou uralkodók alatt témaköröket a szerző tömören és áttekinthetően dolgozza fel (az őshazát és az ősmagyarok eredetét és életmódját csak érinti). A magyar királyság megalakulását érdekesen ismerteti: „A honfoglaló magyarok egy olyan területet népesítettek be, amely addig mindig a perifériákon volt. Hosszabb ideig egyetlen nép sem telepedett meg a Kárpátok övezte medencében. Itt alakult meg a magyar királyság – Magyarország – amely évszázadokon át döntően befolyásolta, sőt meghatározta Európa – főként délkelet-Európa – térségének életét.” (116. o.)

Etelközi tartózkodásukról megállapítja, hogy „itt történt meg a magyar nyelv és nép végleges kialakulásának folyamata két ágból: a finnugor és a török–türkmén ágból. A finnugor gyökerek az Urál-hegység térségébe, a türkmén gyökerek pedig Ázsia központi részébe nyúlnak vissza. A finnugor ágból származik a magyar (mogyeri, megyer), a másiból pedig az onogur, ugrin, hungár, ungarn elnevezés (Hungária)”.

Utána rövid leírás következik a magyarok etelközi életmódjáról, kétféle vezérükről és elvándorlásuk belső, s főleg külső okairól. Említi a honfoglalást, Árpád fejedelemmé választását, a kalandozásokat – „a magyar portyázó hadak eljutottak az Atlanti-óceánig, a Pireneusokig és a Balkán-félsziget déli részéig, rettegésben tartva sok ország lakosságát.” Az augsburgi vereséget teljes hitelességgel mutatja be ez a tankönyv. Kihangsúlyozza a kereszténység felvételének szükségességét. Megállapítja, hogy a „honfoglaló magyarok a kalandozások száz éve alatt kitöltötték úgyszólván az egész Kárpát-medencét”, majd реалиsán tárja fel az itt lévő szlávokhoz és más népekhez való viszonyulásukat.

I. István király állam- és egyházszervező és alapító munkásságát a nyugat-európai vívmányok vagy törekvések követéseként mutatja be. Megtörtént a végleges letelepedés. A lakosság tarkaságát növelte a rokon népek, majd később a németek betelepítése. Ezzel kapcsolatban idézi I. István Imre fiához intézett intelmeinek, a „vendégek és jövevények jóakarati gyámolításáról és becsben tartásáról” szóló részét.

I. László és Kálmán király korát és hódításait így jellemzi: „Magyarország balkáni nagyhatalommá, a Keletrómai Birodalom (Bizánc) legnagyobb ellenfelévé vált a Balkánon. A XII. század nagymértékben e két hatalom vetélkedésével volt kitöltve...” Kettőjük közt a határvonal Szerémségnél és az Al-Dunánál húzódott. Magyarország helyzetére és a Német-Római Császárság és Bizánc közötti vetélkedésre jellemző, hogy I. István a pápától, I. Géza pedig a bizánci császártól kapott koronát, melyeket később egybeötvözték – állapítja meg a szerző.

A következő fejezetekben a magyar történelem egyes kulcsfontosságú eseményeit dolgozza fel tömör megfogalmazásban:

- az Aranybulla elfogadását 1222-ben, amely korlátozta a királyi hatalmat,
- az óriási pusztításokkal járó tatárjárást és IV. Béla királyt, mint második honalapítót,
- az oligarchia, a kiskirályok fölülkerekedését (a bárók uralmát), amit IV. (Kun) László komolytalan uralkodása és az Árpád-ház férfi ágának kihalása tett lehetővé.

Ezután következett az Anjouk, Károly Róbert és I. (Nagy) Lajos uralma, amikor megszilárdult a központi hatalom, és I. Lajos hatalmát kiterjesztette Dalmáciára és Raguzára (Dubrovnikra), megalakította a Bolgár bánságot és őt a lengyelek is királyukká választották – „hét nagy királyságot ölelt magába, halála után azonban felbomlott ez a »főkirályság«...”

A XII. századbeli boszniai állapotokat így jellemzi: „Bosznia bánjai a magyar király vazallusai. Egy időre, mintegy tíz évre, visszatért ugyan Bizánc fennhatósága alá, Kulin bánnal azonban újból a magyar királyok befolyása alatt volt. I. Tvrtko bánt I. Lajos igyekezett »megzabolázni«, de később mégis sikeresen terjeszkedett, sőt beavatkozott a magyar trónviszályba. Szemet vetett Szerbiára is – 1377-ben Szerbia és Bosznia királyává koronáztatta magát – de mindennek véget vetett Luxemburgi Zsigmond magyar király és bán bekövetkezett halála.”

A tankönyv *elég részletesen foglalkozik Horvátország helyzetével Magyarország keretein belül*. Miután felsorolja, hogy milyen jogokat élvezett Horvátország, és rámutat gazdasági-társadalmi haladásának befolyásolására, megállapítja, hogy a horvát főnemesek mindenben nagyon hasonlítottak a magyar főnemsekre. Közülük elsősorban a Frangepánokat (Subićokat) és a Zrínyieket emeli ki.

A *Moldvai Fejedelemség* kialakulásáról néhány magyar vonatkozású adatot találunk e tankönyvben: „A Kárpátok keleti lejtőin meg a folyóvölgyekben a XIV. század folyamán kis területi egységek, »fejedelemségek« alakultak ki, amelyek élén a helyi földesurak álltak. I. Lajos magyar király ezekből a kis egységekből megalakította Moldvát, mint határőrvidéket. Az így kialakult Moldvai Fejedelemség későbbi fejedelmei is igyekeztek jó viszonyban lenni I. Lajos királlyal (a XIV. század végén) és Szerbiával. Az udvartartás és az udvari méltóságok a délszláv országok és Magyarország mintájára alakultak ki”. (152–153. oldal)

A *szerbek harca a törökök ellen* mindinkább összefonódott a magyarok részvételével. Ez különösen Stefan Lazarević despotasága alatt volt jellemző, aki a magyar királytól megkapta a Macsói bánságot. Ő és utóda, Djuradj Branković is a magyar király vazallusai voltak, de a török szultánnak is adót fizettek. Djuradjnak vissza kellett adnia a magyar királynak a Macsói bánságot (ezt később megint átengedték neki), Nándorfehérvárt és Galambócot (Golubacot). Ő építette fel Szendrő várát (Smederevót) és oda tette át székhelyét. Ebben az időben „lépett a porondra” a török elleni hadakozásban Hunyadi János, aki keresztes hadával fényes győzelmet aratott a török felett Nándorfehérvár (Belgrád) megvédésénél. Ennek tiszteletére rendelte el a pápa a déli harangszót – állapítja meg. E tankönyv utolsó fejezeteit a szerző Mátyás király védelmi rendszerének és törökellenes hadjáratainak, valamint a mohácsi csatának szenteli. Ennek előzményeiről a következőket írja: „A magyarok az észlelt gyengeségek ellenére nem változtattak a védelmi rendszeren. Mivel kiürült a királyi kincstár, a várak fegyverzete is rossz állapotban volt...” A taktikával is baj volt, hogy a stratégiát ne is említsük. Így elkerülhetetlen volt a súlyos vereség, majd következett az ország szétesettség, amiben – a tankönyv szerint – Magyarországon letelepedett szerbek is részt vettek, sőt Jovan Nenad (Nenad János) cárnak kiáltotta ki magát.

A tankönyvben végül azoknak a kevésbé ismert szavaknak (fogalmaknak) a jegyzékét találjuk, amelyeket nem magyaráztak meg az alapszövegben.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy tartalmilag ez a tankönyv megfelel a tudományosság követelményeinek. Szerzője – a jugoszláv történelemtudomány egyik legkiemelkedőbb művelője – a történelmi tárgyilagosság és hűség szellemében alakította ki a tankönyv egyes fejezeteit, szem előtt tartva az események és fejlemények közötti összefüggéseket, kölcsönhatásokat. A felölelt tananyag mennyiségét, terjedelmét illetően nem szabadult meg teljesen a maximalizmus vagy didaktikai materializmus hatásától, de stílusa megfelel a tanulók fejlettségi fokának, intellektuális szintjének. A tankönyv kevés illusztrációs anyagot tartalmaz, és hiányoznak belőle a korszerűség egyéb elemei is. Mint a többi történelemtankönyv, ez is többé-kevésbé elavult koncepción alapszik, ami korlátozta a szerző „mozgásszabadságát” és önállóságát a jobb megoldások alkalmazásában. Emellett hiányzik a magyar nyelvű munkafüzet, történelmi olvasókönyv, stb.

Pozitív körülményként emeljük ki, hogy Čirković professzor (akadémikus) jó ismerője a magyarság középkori történelmének, ami lehetővé tette számára, hogy a magyar történelem fontosabb mozzanatait beillessze a délszláv és az egyetemes történelem megfelelő fejezeteibe, ami azonban nem elegendő ahhoz, hogy az ebben a korban lévő magyar ajkú tanulók alaposabban megismerjék nemzeti múltjukat.

Milutin Perović – Relja Novaković: Történelem az általános és társadalomtudományi-nyelvi gimnáziumok III. osztálya számára (Beograd, 1996, Fordító: dr. Csehák Kálmán)

Az első témakörben *A világtörténelem alakulása a XV. század végétől a XVIII. század végéig* реалиsán mutatja be a nagy földrajzi felfedezéseket, a tökéletes viszonyok kialakulását, a humanizmus és reneszánsz központjait és alkotóit, a reformációt (külön figyelmet szentelve Kálvin János tanításainak és a kálvinizmusnak), valamint az ellenreformációt. Ezután következik az abszolút feudális monarchiák feldolgozása a XVI–XVIII. században, egy-egy megfelelő szemelvény beiktatásával.

A török hódoltság és a délszláv népek helyzete a Habsburg uralom alatti részeket *a délszlávok vándorlásairól szóló fejezet* követi. Ennek keretében foglalkozik a részükre biztosított privilégiumok kérdésével, s megállapítja, hogy ezekből alakult ki idővel *a szerb egyházi és iskolai autonómia. A szerb polgári kultúra fejlődése Magyarországon* című fejezetben S. Čirkovićot idézi, miszerint „hosszú utat tettek meg az általános oktatás bevezetésétől egészen a racionalista filozófia elsajátításáig”.

A *Magyarország (és Horvátország) helyzete Ausztria keretein belül* témakörben tömör áttekintést nyújt a mohácsi csata utáni állapotokról: Buda elfoglalásáról (1541) és az ország három részre szakadásáról.

Megállapítja, hogy Erdély önálló fejedelemséggé vált, amely végül is kénytelen volt elismerni a török szultán fennhatóságát. Horvátország nagyobbik része egészen a XVI. század végéig oszmán-török uralom alatt állt... és a török elleni háborúk a XVI–XVII. század folyamán Magyarország és Horvátország területén folytak, ami miatt ezek a területek nagyon sokat szenvedtek. A török elleni védekezésben a végváraknak és a határőrvidékeknek igen fontos szerepük volt. A határőrvidék katonái főleg szerbek voltak, akik ezért bizonyos nagyságú földbirtokot kaptak – állapítja meg, majd kiegészíti: „A szerb népi-nemzeti jelleg és öntudat megőrzésében nagy szerep jutott a pravoszláv egyháznak – Horvátországban is.”

A munkásosztály politikai harcainak és Marx Károly és Engels Frigyes tanításainak feldolgozásában sok az azonosság és hasonlóság a 7. osztályos általános iskolai tankönyv tartalmával, azzal a különbséggel, hogy itt ezt bővebben ölelik fel a szerzők és megállapítják: „...a szocialista forradalom célja és feladata, hogy megszüntessen mindenféle kizsákmányolást, hogy lehetővé tegye az osztálykülönbség nélküli kommunista társadalom kiépítését. Az így megfogalmazott eszme *magán viselte a forradalmi szélsőséges magatartás-forma és az utópizmus jegyeit...*” (151. o.)

A délszláv népek harca a török uralom ellen című témakör felöleli az önálló Szerb fejedelemség – majd királyság – kialakulásának fontosabb mozzanatait és külpolitikai orientációját. Ezzel kapcsolatban a következők olvashatók: „A külpolitika célkitűzéseit Ilija Garašanin dolgozta ki (1844) a Načertanije-ban (tervezet)... E szerint Szerbiának fel kell szabadítania az idegen uralom alól minden szláv népet, hogy egy országban egyesíthesse őket... Azonnal hozzá is fogtak az eszme propagálásához és a titkos szervezetek megszervezéséhez...” A szerb kultúra felemelkedésével kapcsolatban a tankönyv szerint „a területi autonómia (?) tette lehetővé a kulturális alkotómunka fellendülését, és ezen a téren nagyon fontosak azok a kapcsolatok is, amelyek Szerbia és a magyarországi szerbek között jöttek létre”. Fontos mozzanatként szerepel a Matica Srpska megalapítása Pesten.

A Habsburg Birodalom területén élő délszlávok nemzeti mozgalmai a XIX. század első felében című témakör keretei között a szerző felsorolja, hogy mely országok tartoztak Magyarországhoz, ill. melyek alkották a Magyar Szent Korona országait: „a mai Magyarország, Felvidék (mai Szlovákia), Erdély (amely ma Romániához tartozik), Kárpátalja (ma Ukrajnához tartozik), Délvidék (ma Vajdaság) és a román Bánát, valamint Horvátország és Szlavónia, amelyeknek a középkortól bizonyos belső autonómiájuk volt.” (194. o.) Majd megállapítja, hogy ezekben az országrészekben (a Magyar Szent Korona országaiban) a magyar nemesség (és a kis létszámú polgári réteg) képezte az uralkodó osztályt. Az itt élő szláv népek alárendelt helyzetben voltak...

Folytatásképpen a könyv taglalja *a szerbek helyzetét Magyarországon a XIX. század első felében*, részletezve kiváltságaikat, amelyek közül külön említi az 1690-től érvényes vallási és iskolai autonómiát, ők azonban a politikai (területi) autonómiáért harcoltak azokon a területeken, ahol nagyobb számban éltek. Ezt az 1790-ben Temesváron tartott egyházi-népi zsinatukon ki is nyilvánították. Hozzáteszi, hogy a szerb egyházi-iskolai autonómia korlátozottsága ellenére jelentős szerepet töltött be a szerbek nemzeti identitásának a megőrzésében. Aztán felsorolja azokat az intézményeket (a karlócai és újvidéki szerb gimnáziumot, a Szerb Maticát, a Letopis c. folyóiratot, a szintén Pesten alapított Tekeliániumot és számos újság megjelenését), amelyek hozzásegítették őket, – állapítja meg – hogy jelentősen hozzájáruljanak a szerb állam megteremtéséhez az első szerb felkelés alatt. „A fentebb említett intézményekből kerültek ki az ország első írnokai és tisztviselői, első törvényalkotói, tanítói, és ez tette lehetővé számukra, hogy eredményesen küzdjenek az egyenlőtlenség és a nemzeti elnyomás ellen, amelynek ki voltak téve az osztrák hatalom részéről.” (200. o.)

A tankönyv szerzői többször is rámutatnak Magyarországon és a magyarság alárendelt, hátrányos helyzetére a Habsburg Birodalomban (a németesítési törekvésekre stb.), de ugyanakkor hangsúlyozzák a szerbek és más nemzetiségek elnyomását nem eléggé konkretizálva annak megnyilvánulásait.

A magyar nemzeti ébredése a XVIII. század végén és a XIX. század elején című fejezetben újból felsorolja, hogy mely területek képezték Magyarország szerves részét, majd megállapítja, hogy Magyarország lakosságának mintegy fele volt magyar. A társadalmi rétegződés reális bemutatása után említi a nemesi ellenállást az osztrák önkényuralom ellen: a Zrínyi–Frangepán, majd a Martinovics-féle összeesküvést.

A magyar nemzeti mozgalom erősödése 1815-től 1848-ig témakör kapcsán méltatja gróf Széchenyi István reformtevékenységét és Kossuth Lajos harciasabb liberális fellépését. Végül konstatálja: „mindketten Magyarország függetlenségéért harcoltak, és ebben a harcukban csak a magyar népre támaszkodhattak. Közben nem gondoltak arra, hogy Magyarországon nem csupán magyarok élnek. A nem magyar nemzetiségűek emiatt elhanyagoltnak érezték magukat, és a horvátok, a szerbek, a szlovákok, a románok és a ruszinok elindították saját nemzeti mozgalmukat, s közben szembefordultak a magyar *hegemonista* nemzeti mozgalommal. Ezt a körülményt a bécsi udvar nagyon jól ki tudta használni...” (204. o.) Vannak itt vitatható nézetek és beállítások, mint ahogyan *A magyar forradalom és szabadságharc* című fejezetben is „felbukkannak” bizonyos hiányosságok. Ebből a rövid szövegből, leírásból az anyanyelvükön tanuló magyar diákok még „kősto-

lót” sem kapnak az 1848. március 15-i eseményekről, a pesti forradalmi hangulatról, Petőfiről, Tánácsosról, a 12 pontos követelésekről.

A délszláv népek az 1848/49-es forradalomban című (utolsó) fejezet sem nyújt teljes képet a vajdasági eseményekről. A szerb küldöttség vezetőjének, Djordje Stratimirovićnak a Kossuthal folytatott pozsonyi vitájából idézi Kossuth válaszát „akkor a kard fog dönteni közöttünk” – ami kétségtelenül nagy hiba volt – de a szerbek „válasza” közül csak a templomi anyakönyvek elégetését említi, és arra sem tér ki, mikor érkeztek az első szerb önkéntesek Szerbiából Vajdaságba.

A horvátok, ill. Jelačić részvételét az 1848/49-es szabadságharcban e tankönyv szerzői így indokolják: „A magyar forradalom vezérei nem fogadták el azokat a horvát követeléseket, amelyek Horvátország elszakadását jelentették Magyarországtól, mert ők Magyarország egységéért harcoltak. Ez kiélezte a viszonyt a magyarok és a horvátok között. Ezt a körülményt a bécsi udvar arra használta ki, hogy még jobban elmélyítse a viszályt a magyarok és horvátok között. A konzervatív horvát erők is inkább a bécsi udvart támogatták, mint a forradalmat...” Később megjegyzi, hogy Jelačić seregeit a magyar honvédség kiűzte Magyarországról... és, hogy „a horvátok harca a bécsi udvar oldalán semmi hasznot nem hozott a horvát nép és Horvátország számára.” (221. o.) Végül megállapítja, hogy ez a forradalom „korszakalkotó jelentőségű a délszláv népekre nézve, különösen a feudális viszonyok megszüntetésében”. Ezzel az anyagrésszel kapcsolatban a témazáró kérdések sem a legmegfelelőbbek.

Összegzésképpen megállapítható, hogy ez a tankönyv kevés korszerű mozzanatot tartalmaz, bár egyes szemelvényei jól egészítik ki az egyhangú szöveget. A magyarság múltjának feldolgozásában és a magyar–délszláv kapcsolatok megvilágításában vannak vitatható részek is, és együttvéve kevés alapot nyújtanak a nemzeti múlt megismeréséhez.

Dr. Nikola Gaćeša – Dr. Dušan Živković – Ljubica Radović: Történelem az általános és társadalomtudományi-nyelvi gimnáziumok IV. osztálya számára (Beograd, 1997) Fordító: Szloboda János

Ez a tankönyv nem tartalmaz kiegészítő részt a magyar nép történelméből.

Elemzésünkben abból indulunk ki, hogy az újkor és a legújabb kor történelmének különösen nagy jelentősége van a tanulók tudatának és világnézetének formálásában, tehát nagyobb részletezést és elmélyülést igényel.

A világ a XIX. század második felében és a XX. század elején című igen átfogó témakörben a tankönyv részletesen dolgozza fel a tanulók számára érdekes tudományos felfedezéseket (Nikola Tesla felfedezéseit, Bohr atomelméletét stb.), a kapitalizmus fejlődését, és vele kapcsolatosan az imperializmust, majd a legjelentősebb európai országok és az Egyesült Államok kialakulását és fejlődését. A munkásmozgalomról szóló résznek túl nagy teret és figyelmet szentel (a témát részletekbe menően „boncolgatja”), viszont helyesnek tartjuk, hogy a természettudományok, a társadalomtudományok és a művészetek fejlődését konkrét adatok és nevek felsorolásával támasztja alá.

Ezután következik a *Szerbia, Crna Gora és szomszédek a XIX. század második felében és a XX. század elején* című igen átfogó témakör, amely bemutatja Szerbia gazdasági fejlődését, megemlítve, hogy a Belgrádot Niš-sel összekötő első vasútvonalat az Osztrák–Magyar Monarchia építette fel, amiért megkapta a legnagyobb kedvezményt árújának a szerb piacon való értékesítésére.

A szerzők bő teret biztosítanak a szerb állam kialakulásának, amely komoly politikai harcok közepette folyt. Rámutat a polgárság körében mindinkább kifejezésre jutó nemzeti felszabadító törekvésekre, amelyek nemcsak a Szerb Fejedelemség területén, hanem Vajdaságban és Boszniában is kifejezettek voltak. „Ezért a szerb nemzeti öntudat fejlesztése, és a szerb nép felkészítése az idegen uralom alól való felszabadulásra és a politikai egyesülésre az akkori szerb társadalom legjelentősebb feladatává vált. Mihailo fejedelem és külügy-minisztere, Ilija Garašanin felfogása szerint ezt a feladatot a Szerb Fejedelemségnek kellett végrehajtania.” (42. o.) Ugyanakkor megállapítja, hogy még a Milan Obrenović fejedelemsége alatt meghozott új alkotmány sem biztosította a gyülekezés, a tanácskozás, az egyesülés szabadságát, de még a sajtószabadságot sem.

Az 1878-as berlini kongresszus elismerte Szerbia és Crna Gora önállóságát, s így lehetőség nyílt gazdasági fejlődésükre is. Milan Obrenović osztrákbarát külpolitikát folytatott: Szerbia titkos megállapodást írt alá az Osztrák–Magyar Monarchiával – és egyben kereskedelmi szerződést is kötött, amelyben lemondott Bosznia-Hercegovina és a Novi Pazar-i Sandžak iránti igényéről, de ugyanakkor támogatta Szerbia dél felé irányuló terjeszkedését. Szerbia királysággá alakult át. Aleksandar Obrenović uralkodása alatt udvari botrányok kavarták fel a politikai életet, ami 1903-ban a király meggyilkolásához, államcsínyhez és a Karadordević uralkodóház visszatéréséhez, Oroszország befolyásának erősödéséhez vezetett. A tankönyv mindezt részletesen ismerteti, akárcsak Szerbia kulturális fejlődését, terjeszkedését, az első és a második balkán háború

lefolysását és eredményeit, „amelyek serkentőleg hatottak az Osztrák–Magyar Monarchiában élő délszláv népek nemzeti felszabadító törekvéseire.” (66. o.)

Külön fejezetben foglalkozik az *osztrák–magyar kiegyezés utáni változásokkal*. Megállapítja, hogy a hadsereg osztrák főtisztek kezébe került, és hogy Magyarország helyzete a dualista monarchiában kedvezőtlenebb volt, mint az osztrákoké... „A nemzetiségi kérdés egyike volt azoknak a legfontosabb kérdéseknek, amelyet az elsők között oldottak meg, csak hogy a már közismert nagymagyar politika szellemében és a magyar nemesség felfogása szerint.” (8. o.) Rátérve az *1868-as nemzetiségi törvényre*, megállapítja, hogy az biztosította az alapfeltételt nemzeti sajátosságaik megőrzésére, de a törvény rendelkezéseit nem hajtották végre következetesen, ami a nem magyar nemzetiségűeknek nem volt elegendő, mert fejlődésük során már odáig jutottak, hogy *területi önkormányzatot követelhetnek*. Hiányzik az összehasonlítás: melyik európai országban hoztak még ebben az időben ehhez hasonló nemzetiségi törvényt? És miben nyilvánult meg az a „nemzeti egyenlőtlenség és elnyomás, melyet Magyarország hozott létre az államban” – vetődik fel a kérdés.

A tankönyv magyarázata szerint, mivel a XVIII. században csökkent a török veszély, „a Magyarországon élő szerbek jogai fokozatosan szűkültek”. Ugyanakkor jelentős gazdasági és kulturális fejlődésen mentek keresztül. Majd újból visszatér a vajdasági szerbek részvételére az 1848/49-es forradalomban, a többi nemzettel együtt harcolva a hűbéri viszonyok megszüntetéséért. „Mivel a nemzeti sajátosságaik megőrzését és autonóm fejlődésüket biztosító jogait a magyar forradalom vezetői nem akarták elismerni, így összetűzésre került sor közöttük” – állapítja meg a tankönyv. Az 1848-ban létesített Szerb Vajdaságot 1860-ban Ferenc József császár megszüntette. Erről Svetozar Miletić, a fiatal szabadelvű szerb politikus így vélekedett: „A szerbek ezzel szinte semmit sem veszítettek, mert inkább Ausztria érdekeinek és szükségleteinek, semmint nekik felelt meg, ezért egy másmilyen Vajdaságért kellene harcolniuk.” (71. o.)

A szerb szabadelvű polgárság 1869 januárjában hozott „becskereki programja” „elutasította az osztrák–magyar kiegyezést, mint a szlávok iránti ellenséges szellem gyümölcsét... Emiatt a magyar kormány kíméletlenül üldözte Miletićet és pártját.” (71. o.) A továbbiakban a tankönyv felsorolja a magyarországi nemzetiségek harcának egyes újabb megmozdulásait a magyar kormány politikája ellen: a bánági románok 1869-es temesvári szervezkedését, az 1895-ben Budapesten megtartott Magyarországi Nemzetiségek Kongresszusát, amely a magyar kormány elmagyarosító politikája ellen irányult. Ezzel kapcsolatban említi az 1907. évi törvényt, amely kötelezte az egyházi iskolák tanítóit és diákjait a magyar nyelv elsajátítására (vagy a magyar, mint tanítási nyelv bevezetésére). Ezt követően a Horvátországban élő félmillió lélekszámot meghaladó szerbek helyzetét taglalja, rámutatva a Horvát–Szerb Koalíció megalakítására (1905), amely az együttműködést szorgalmazta „egyesítési törekvéseikben”.

A *Bosznia-Hercegovina osztrák–magyar közigazgatás alatt* című témakörben elsősorban a betelepítéseket (a németeket, a lengyeleket, a magyarokat és az ukránokat) említi, majd kevés adattal alátámasztva, eléggé hiányosan mutatja be az ott végbemenő társadalmi változásokat és gazdasági fejlődést. Felöleli az „idegen hatalommal” szembeni ellenállás egyes formáit: az 1882-es „helyi jellegű” felkelést és az Ifjú Bosznia ifjúsági szervezet megalakítását, amely főleg az egyéni vagy csoportos akciók megszervezésével kívánta fokozni a nép erkölcsi erejét és csapást mérni a rendszerre. Eredménye az 1914. június 28-i sarajevói merénylet volt, ami az első világháború kitöréséhez vezetett.

Az *I. világháború* című igen terjedelmes témakör elsősorban a gyarmatok felosztásáról és a katonai tömbök kialakulásáról szól, s ezzel kapcsolatban rámutat az Osztrák–Magyar Monarchia ellenséges vagy kételyes magatartására: uralkodó körei különösen tartottak Szerbia erős befolyásától a Monarchia szláv népessége körében. Kételyeiket még fokozta Oroszország balkáni befolyásának várható növekedése... Annak felsorolásánál, hogy a nagyhatalmak kinek mit ígértek, hogy hozzájuk csatlakozzanak, szembevettem, hogy a Romániának ígért területek közül Erdélyt nem említi.

A főbb hadszíntereken folyó hadműveletek leírásával kapcsolatban (a véres, nagy veszteségekkel járó isonzói csatákat meg sem említve) helyesen állapítja meg, hogy „az Egyesült Államoknak a háborúban való közvetlen szerepvállalásával (1917) az antanthatalmak nagy előnyhöz jutnak emberben és anyagiakban egyaránt” (98. o.) A központi hatalmak és szövetségeseik 1918 októberében és novemberében bekövetkezett fegyverletétele után a már 1919. január 18-án megkezdődött versailles-i békeértekezletről szóló rész semmiképpen sem tekinthető teljesen átfogónak és hitelesnek. Kezdve attól a megállapítástól, miszerint a legnagyobb befolyással Woodrow Wilson amerikai elnök, Lloyd George angol, Georges Clemenceau francia kormányfő és Vittorio E. Orlando olasz államférfi rendelkeztek (a hiba a felsorolás sorrendjében van; nemhiába kapta Clemenceau a „tigris” becenevet). Megemlíti, hogy az amerikai elnök indítványára hozták létre a Népszövetséget, de egy szó sincs arról, mivé vált 14 pontos béketerve. Csak egy mondatba sűriti, hogy Magyarországgal Trianonban 1920. június 4-én kötötték meg a békeszerződést, amellyel az 1918-ban megalakult SZHSZ Királysághoz csatoltak a Murántúlt, a Muraközt, Szlavóniát, Szerémséget, Baranya egy részét és Bácska nyugati részét (kisebb-nagyobb tévedések: Bácskát majdnem teljes egészében, és Bánát nyugati

részét) – minden kommentár nélkül. Utána következik Szerbia és Crna Gora részvételének részletes feldolgozása – jogosan emelve ki a szerb hadsereg elszánt ellenállását és hősi harcát a támadókkal szemben, – ami végül is a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakításához vezetett. Vajdaság csatlakozását ehhez, illetve a Szerb Királysághoz az 1918. november 25-én, Újvidéken a Nagy Nemzetgyűlés, mint a Bánátban, Bácskában és Baranyában élő szerbek és más nemzetek képviselői által hozott határozatot mondta ki, amely így kezdődött: „Csatlakozunk a Szerb Királysághoz, amely eddigi munkájával és fejlődésével szavatolja a szabadságot, az egyenjogúságot, a haladást minden téren nemcsak nekünk, hanem a velünk együtt élő más szláv és nem szláv nemzeteknek is.” Hogy ez a deklaráció milyen mértékben valósult meg az ide csatolt közel félmillió magyar számára, az külön elemzést igényel.

A *Forradalmak Oroszországban* című témakörben a februári polgári demokratikus forradalmat eléggé tárgyilagosan dolgozza fel, az októberi szocialista forradalommal és Lenin szerepével kapcsolatban azonban egy sor hiányosság „bukkan” fel. Ez mindenekelőtt a bolsevik választásokkal és a hatalom átvételével kapcsolatos mesterkedéseinek elhallgatására vonatkozik, ami jórészt előre meghatározta a szovjet állam jellegét.

A forradalom Magyarországra gyakorolt hatásának leegyszerűsített taglalása sem teljesen elfogadható. „A burzsoáziából és a nagybirtokos arisztokrata képviselőkből álló kormány nem volt képes úrrá lenni a helyzeten, és erre Károlyi Mihály új kormánya sem volt megfelelő. Közben az Oroszországból hazatért agitátorok erőteljes propagandája... a Tanácsköztársaság kikiáltásához vezetett, amely hősiiesen harcolt a külföldi beavatkozók (Ausztria, Csehszlovákia, Románia és részben a SZHSZ Királyság) ellen, de 133 napi fennállása után megbukott egyesült belső és külső ellenségeinek csapása alatt” (124. o.) A Tanácsköztársaság hibáiról, túlkapásairól, terrorjáról egy szó sincs.

A *világ a két háború között* témakörben visszatér Wilsonnak a 14 pontból álló körlevelére, amelyet az amerikai Kongresszushoz és a világ közvéleményéhez intézett 1918. január 8-án: eszerint „a hódítás és a terjeszkedés ideje elmúlt”. Közben több állam vonatkozásában csak akkor kezdődött el igazán – Versaillesben. Tehát az egész „hullámverés” az igazságosabb és békés megmaradt világért „kiáltó szó a pusztában”.

A fasiszta ideológia és a fasiszta államok létrejöttének bemutatása után külön fejezetet szentel a *két háború közötti Szovjetunió*nak. Ebben a történelmi hitelesség hiányát és a félremagyarázatok különböző formáját lehet felfedezni. Megállapítja például, hogy „Lenin haláláig (1924. január 21-ig) minden ínség ellenére a demokratikus elvek és a törvényesség uralkodott a kérdések megoldása terén”. Vajon ki alapozta meg ezt az államformát és társadalmi-politikai rendszert a maga elnyomó apparátusával, és mikor kezdődött a terror különböző válfajainak alkalmazása az ún. osztályellenség ellen? Lehet-e a kolhozok és szovhozok létesítéséről és a „sikeres” ötéves tervekről úgy írni, hogy a parasztsággal szemben alkalmazott kíméletlen terrort, a pusztító éhínséget úgyszólván meg sem említi? És elegendő-e csak konstatálni, hogy „Sztálin a párt és az állam abszolút és sérthetetlen vezetőjévé (inkább korlátlan urává) verekedte fel magát, és uralmának idejét a Szovjetunióban végrehajtott példátlan tisztogatások és a szovjethatalomért vívott küzdelem számos harcosának, valamint más országok nagyszámú kommunistájának megsemmisítése jellemezte.” (132. o.)

Egy szó sem esik a gulágokról (pl. Szolzsenyicin idézetekkel), a haláltáborokról, az emberi méltóság meggyalázásáról, egy terrorrendszer szörnyűségeiről. Miből ismerhetik meg a tanulók ennek a szabadságtipró rendszernek az igazi mivoltát?

A *Jugoszlávia 1918-tól 1941-ig* témakörnek 13 oldalt szenteltek e tankönyv szerzői. Helyesen állapítja meg, hogy az 1921. június 28-án megszavazott Vid-napi alkotmány törvényesítette az állam unitarisztikus berendezését, ami sok – nemzetek közötti – vádaskodásnak, ellentétnek lett a kútforrása. „Az országgyűlésnél gyakorlatilag több hatalommal rendelkezett az uralkodóra – Aleksandar Karadjordjević királyra – támaszkodó udvari kamarilla” – állapítja meg. Ez kiélezett harcokhoz vezetett a parlamentben (Puniša Račić radikális szerb képviselő 1928. január 20-án megölte a Horvát Parasztpárt vezéreit), ami 1929-ben a január 6-i diktatúra bevezetésével érte el tetőfokát. „A diktatúra bevezetésével méginkább felélénkültek a szeparatista és jugoszlávellenes irányzatok Horvátországban és Macedóniában...” viszont azt nem említi, hogy milyen szerepe volt mindebben a nagyszerb uralkodási vágnak.

Aleksandar király antantbarát külpolitikát folytatott. Hozzájárult a kisantant (Jugoszlávia, Csehszlovákia és Románia szövetségének) újjáélesztéséhez, sőt Balkáni Államok Szövetségévé való kibővítéséhez, főleg Franciaország támogatásával, mert abban a versailles-i rendszer védelmét látta. „Aleksandar király 1934. október 9-i marseilles-i meggyilkolásának megszervezésével a belgrádi kormánykörök a horvát usztasa és a macedón emigráns terrorista szervezeteket vádolták, amelyek Olaszországban, Magyarországon, Bulgáriában és Németországban találtak menedéket, politikai és pénzügyi támogatást.” (146. o.)

A régenstanácsi rendszer és Milan Stojadinović kormánya a harmincas évek második felében külpolitikájában a hitleri Németországra és Olaszországra támaszkodott. Utóda 1939-ben megkötötte a Cvetković–

Maček egyezményt, de ezzel nem oldotta meg a szerb–horvát ellentétet. „A kormány 1941. március 25-i csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez viszont a nép haragját és ellenállását váltotta ki.” Közledett a háború szele és Jugoszlávia felbomlása. Erre az államra jellemző volt a lassú ütemű fejlődés, és az, hogy nem volt képes „rendezni a nemzetiségi kérdést”.

A II. világháború kezdete (1939–1941) témakörben leírja Lengyelország megtámadásának körülményeit, nem kerülve meg az 1939. augusztus 23-án megkötött Ribbentrop–Molotov megnemtámadási szerződést, amely Lengyelország felosztását eredményezte a fasiszta Németország és a kommunista Szovjetunió között. A balti államok bekebelezését a Szovjetunió részéről úgy magyarázza, hogy az a velük kötött egyezmények alapján, tehát önkéntes alapon történt. Mint ahogy Finnország megtámadását sem mutatja be elég tárgyilagosan. A németek „Blitzkrieg”-je 1940-ben Európa nagy részének „lerohanásához” vezetett – állapítja meg. A szétilált jugoszláv hadsereg sem tanúsíthatott komolyabb ellenállást a németekkel és szövetségeseikkel szemben 1941 áprilisában. Ezt követte Jugoszlávia megszállása és feldarabolása, amit a tankönyv (fordítás) cirill betűs térképen ábrázol, megállapítva, hogy „a magyarok Baranyát, Muraközt és Bácskát annektálták”, és hogy a magyar megszállók Bácskában, Baranyában, Muraköz és Murántúl egyes részein hasonló módon jártak el, különösen az itt élő szerb telepeseikkel szemben, mint a többi megszálló (kitelepítések stb.). Leírja az európai és az észak-afrikai hadszíntereken folyó hadműveleteket (a Szovjetunió megtámadását stb.), ami az antifasiszta koalíció megalakításához vezetett. Ezzel kapcsolatban említi a Churchill és Roosevel által 1941. augusztus 14-én aláírt és kihirdetett Atlanti Chartát, mely hangsúlyozza „minden nemzet jogát a nemzeti önrendelkezésre”. Kísérteties a hasonlatosság Wilson elnök tizennégy „világmegváltó” pontjával.

A megszállók elleni felkeléseket és a Jugoszlávia területén folyó népfelzabarádító harcokat széleskörűen taglalja a tankönyv, rámutatva arra, hogy a partizánmozgalommal szembehelyezkedő csetnikmozgalom zászlajára „a nagy és etnikailag tiszta Szerbia létrehozását tűzték ki célul”, de a csetnikek 1943-ban már teljesen lejáratták magukat a nép szemében.

Miközben az egykori partizánegységek hadsereggé nőttek ki magukat, Jugoszláviában kialakulóban volt egy új szocialista hatalmi rendszer a Kommunista Párt befolyása alatt. Az AVNOJ (Jugoszláv Népfelzabarádító Antifasiszta Tanács) az 1943. november 29-én és 30-án a boszniai Jajcében megtartott második ülésen valójában már az ország legfőbb államhatalmi (törvényhozó) szerve volt. Határozataiban II. Petar Karadjordjević nyugati emigrációban lévő királynak megtiltja az országba való visszatérést, amíg erről a nép a háború utáni szabad választásokon nem dönt. Továbbá, hogy Jugoszláviát demokratikus úton, föderatív elvek alapján kell felépíteni a nemzetek önrendelkezési jogával (az elszakadásra és más nemzetekkel való egyesülésre vonatkozó jogot is beleértve), ami a nemzeti kérdés megoldásának gerincét képezi.

Ezzel az időponttal egybeesik Roosevelt, Sztálin és Churchill *teheráni konferenciája*, amelyen elhatározták, hogy „Jugoszlávia, mint állam teljes területi sérthetlenségében fog megújulni” és hogy „a jugoszláv partizánoknak több segítséget kell nyújtani...”

A tankönyv a továbbiakban elég részletesen számol be a II. világháború utolsó fázisának hadműveleteiről, külön a szövetségesek normandiai partraszállásáról. A Hitler elleni sikertelen merényletet (1944. július 20.) éppen csak megemlíti. Az USA által a Szovjetunióknak nyújtott segítséget hadianyagban, élelemben stb. némileg alulbecsüli. Viszont realisan mutatja be a Vörös Hadsereg részvételét a Jugoszlávia területén folyó 1944-es és 1945-ös harcokban. Kitér Vajdaság felszabarádítására, majd az 51. Vajdasági Hadosztály részvételére a Duna melletti kisköszegi (batinai) csatában. Utána következtek a záró hadműveletek, amelyekben az 1. és a 3. hadsereg egységei felszabarádították Isztriát, a szlovén tengerpartot, sőt elfoglalták Triestet is, amely végül Olaszországgá maradt.

A magyarok és más nemzetiségek részvételéről a harcokban és a civil lakosság, köztük a magyarok ellen elkövetett súlyos atrocitásokról említés sem történik. Végül egy sor adat felsorolásával számol be az óriási emberáldozatokról a II. világháborúban, összehasonlítva azokat az I. világháború emberáldozataival.

A párizsi békekonferenciáról és az 1947. február 10-én aláírt *békeszerződésről* csupán néhány mondatot találunk a tankönyvben. Ezzel kapcsolatban a dilemmák és kételyek egész sora merül fel bennünk. Azt, hogy a II. világháború mennyiben és kinek a számára volt igazságos vagy hódító jellegű, úgy látszik, a történelemtudomány (legalábbis nálunk) nem elemezte kellő elmélyültséggel és tárgyilagossággal, ami részben a tankönyvben is tükröződik. A fasiszmus legyőzése kétségtelenül óriási teljesítmény, ill. eredmény volt, de ugyanakkor megnyitotta a kapukat a szovjet kommunizmus terjeszkedése előtt – nyugati irányban. Az újabb határrendezések, vagy darabolások és annak következményei a legyőzöttek táborához tartozó sokmillió polgár számára felejthetetlen gyötrelmeket hoztak. Az ENSZ megalakítása csak reménysugár volt arra, hogy ilyen borzalmak és igazságtalanságok többé nem fordulhatnak elő. Az újabb tömbök, szövetségek (NATO, Varsói Szerződés) előrevetítették árnyékukat az új konfliktusgócok kialakulására.

A világ a II. világháború után című témakör felvázolja az új nemzetközi viszonyok és az új Európa kialakulását, s a gyarmati rendszer felbomlását. Természetesen itt is kimaradt az ún. népi demokráciák erőszakos kialakítása, és ami a tanulók számára különösen érdekes lehetne: a Német Demokratikus Köztársaság létrehozásának körülményei, valamint a magyarországi, 1945 őszi megtartott szabad választások eredményeinek „leépítése” szovjet befolyás alatt (a koalíciós kormányban egyes tárcákat kisajátítottak maguknak). Új jelenséggé említést tesz az EBEÉ (Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet) 1975 nyarán Helsinkiben megtartott értekezletéről, és e „37 ország egyetértése a határok sérthetlenségének tiszteletben tartása tekintetében”. Majd rövid áttekintést nyújt a Szovjetunió és a szocialista országok közötti viszony alakulásáról Sztálin halála után (1953), amelyre Jugoszlávia önálló külpolitikája nyomta rá bélyegét. Ezzel (részben) kapcsolatban volt az elnemkötelezett országok növekvő befolyása a világpolitikára, amiben Jugoszláviának szintén döntő szerepe volt.

A Jugoszlávia a II. világháború után című témakör felvázolja az ország új államberendezkedésének alakulását 1944 végétől, kiemelve a Népfront egyesítő szerepét, de nem hallgatva el azt sem, hogy a polgári ellenzék legkiemelkedőbb személyisége, Grol Milan, a Demokrata Párt elnöke az új hatalom nem demokratikus eljárása miatt lemondott az ideiglenes kormányban betöltött alelnöki tisztségéről, és Ivan Šubašić külügyminiszter is hamarosan követte példáját. Ilyen körülmények között tartották meg 1945. november 11-én a képviselőválasztásokat, amelyen a nép óriási többsége a köztársasági államforma mellett foglalt állást. Mindezt a fenyegetések, csalások és ámtások egész sora „tarkította”, amelyek felett a tankönyv szerzői átsiklanak. Számukra az a fő, hogy az Alkotmányhozó Nemzetgyűlés 1945. november 29-én kikiáltotta a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot, majd 1946. január 31-én megszavazta az első alkotmányt, amely kimondta, hogy „minden hatalom a néptől ered, és a népet illeti meg”. Ezután következett a lerombolt ország újjáépítése, a földreform és az államosítások végrehajtása, a betelepítések: mintegy 60.000 család Vajdaságba történő áttelepítése, elsősorban a volt Volkdeutsch-ok (németek, akik elmenekültek vagy gyűjtőtáborokba lettek hurcolva) elhagyott birtokaiba, és más (szintén elmenekült) vajdasági nemzetiségek otthonaiba, akiknek vagyonát „kisajátították”. A velük és az ún. osztályellenségekkel szemben véghezvitt atrocitásokról említés sem történik a tankönyvben. Utána következtek az eléggé megalomániás, szovjet mintára készült ötéves tervek. (Aki a parlamentben az első ötéves terv ellen szavaztak, „viselték annak következményeit”: pl. Slobodan Jovanovićot, a Szerb Parasztpárt elnökét 20 évi fogházra ítélték, mert „együttműködött a megszállókkal” – a szerző megjegyzése). Úgyszintén csak némi utalás van a mezőgazdaság kollektivizálására, az ún. termelőszövetkezetek tömeges kampányszerű megalakítására, ami katasztrofális következményeket (termelésesökkenést, a mezőgazdaság szétilálását) vont maga után (ezt a hibát Tito elnök az 1953-ban Szlavonbrodban tartott beszédében elismerte).

Sokkal jobb volt a helyzet a külpolitikában, amit a tankönyv részletesebben leír, külön figyelmet szentelve a jugoszláv pártvezetőség és az államhatalmi szervek sikeres ellenállásának a sztálini, illetve informbirós dominációs törekvéseknek a nemzetközi politikában, elsősorban a szocialista országokkal szemben. Leírja, milyen üldöztetésben és tortúrában részesítette az OZNA-ból UDBA-vá vedlett politikai rendőrség és egyéb bűnüldöző karhatalmi szervek azokat a párttagokat, akik a Tájékoztató Iroda, ill. a Sztálini vonal mellé „tették le a garast”. Legrosszabbul azok jártak, akiket az Adriai-tenger egy kis elhagyatott szigetére, a Goli otokra internáltak 1949 után.

Közben megindult a gazdaság, különösen a gyárilap újjáébrésztése és fejlesztése, ami jórészt Jugoszlávia elnemkötelezettségi politikájának és a nyugati országokkal kialakított korrekt, együttműködési (segélyezési) viszonnak volt köszönhető. A gazdasági fejlődés különösen az ötvenes évek végétől vált mindinkább érezhetővé.

Az AVNOJ-i Jugoszlávia felbomlásának kezdete című témakör sok nagy horderejű eseményt ölel fel, kezdve a JK SZ vezetőségének 1966-ban megtartott brioni plénumától, amelyen elhatározták az UDBA (fokozatos) felszámolását ill. átalakítását. Megindult a hatalmi harc az ország legmagasabb vezetőségében.

1968-ban a Belgrádi Egyetem hallgatói lázadtak fel (a „le a vörös burzsoáziával” feliratok a szocialis különbségek elleni felháborodást tükrözték). Ugyanebben az évben és a rákövetkező években Kosovo-Metohijában is súlyos zavargásokra került sor, amelyeken a „Kosovo – Köztársaság” jelszó jellemezte a mozgalom szeparatista indíttatását. 1970–71-ben kezdtek felszabadulni a „nacionalista szenvedélyek”. Mindennek az 1971-ben Karadjordjevóban (Tito egyik kedvenc vadász kastélyában) lezajlott elnökségi ülés igyekezett véget vetni (csak éppen a jelenségek kútforrásainak feltárásából hiányzott a nagyobb fokú tárgyilagosság, valóságközeliség).

A tankönyv Jugoszlávia dezintegrálódásának legfőbb okozójaként az 1974-es alkotmányt tünteti fel, amely Kosovo-Metohijának és Vajdaságnak túl nagy (köztársasági szintű) önállóságot biztosított, és ezzel szabad utat nyitott az albán és a vajdasági szeparatizmus (kiválási törekvés) elburjánzására. Ezzel kapcsolat-

ban mutat rá a tiranai tévéműsorok és az Albániában beszerzett tankönyvek félrevezető és fanatizáló hatására a kosovói albán nemzetiségű ifjakra.

A JSZSZK fokozatos bomlását a tankönyv eléggé leegyszerűsítve és kétes szempontok szerint elemzi és értékeli. Megemlíti, hogy a „bomlasztó nacionalizmus egyre inkább erősödött”, nem konkretizálva, milyen nacionalizmusról volt szó. Rámutat a Jugoszláv Kommunista Szövetség, mint egyetlen összetartó erő szétrombolására, amiben a szlovén és a horvát pártvezetőség játszott a főszerepet. Közben „a gazdasági helyzet súlyosbodott, és az életszínvonal meredeken süllyedt”. De ki volt mindezt felelős? – vetődik fel a kérdés, hiszen történelemtanításról van szó.

A Szerbiában zajló társadalmi, tudományos és politikai változások taglalása (is) kimaradt. Csak bizonyos tényeket sorol fel:

- a hatályos alkotmány módosítását (1989. március 28.),
- az 1990 júliusában megtartott népszavazás megtartását,
- az 1990. december 9-én és 23-án megtartott többpárti választásokat.

Aztán: 1991 és 1992 folyamán polgárháborúra került sor és a JSZSZK széthullott – állapítja meg. Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina és Macedónia Jugoszláviából való erőszakos szecessziót (elszakadást) hajtott végre... Szerbia és Crna Gora pedig 1992. április 27-én létrehozta az új (kis) Jugoszláviát.

A háborús összetűzések kiobbantó okait a szerbek horvátországi és bosznia-hercegovinai jogcsorbításával és veszélyeztetettségével magyarázza, „neheztelve az Európai Közösség, és azon belül különösen Németország elfogultságára, és a Vatikán részrehajló szerepére”. Végül megállapítja, hogy „a JSZSZK-nak több apró államra való széthúzását célzó terv fokozatosan valóra válik”, amiben az ENSZ biztonsági tanácsának (a szankciók bevezetésével stb.) is negatív szerepe volt. „A tovább folyó polgárháborúban több tízezer ember esett el, és több mint kétmillióan költöztek el lakhelyükről. 1995-ben befejező hadműveletként a horvát katonaság a NATO erői készséges támogatásával mintegy 200 000 szerbet üzött el évszázados tűzhelyéről.” Aztán 1995-ban következett a daytoni egyezmény és a párizsi békeszerződés aláírása, de hátramaradt a felelősség megállapítása mindeztől...

Végül van ennek a tankönyvnek egy rövid fejezete, amely a második (titói) Jugoszláviában végbement fejlődést mutatja be az iskolaügy, a tudomány, az egészségügy és a művészetek terén, összehasonlítva az első Jugoszlávia elmaradott állapotaival, ami eléggé szemléletes és reális. Ennek keretein belül megállapítja, hogy „a Jugoszláv Királyságtól eltérően, amely szinte semmilyen jogot sem ismert el az egyes nemzetiségek oktatásának és művelődésének fejlesztésében, az új Jugoszlávia ennek a kérdésnek már a népfelszabadító háború folyamán elsőrendű jelentőséget tulajdonított, beiktatva politikai programjába valamennyi nemzetiség számára a kulturális újjászülés teljes autonómiájának biztosítását, minek során minden egyes nemzetiség anyanyelve és írásmódja a szóban forgó autonómia alapját képezi” (az autonómia biztosítására vonatkozó tétel homályos és kétes). Utána adatokat sorakoztat fel az iskolák, művelődési egyesületek, tudományos intézetek számáról és elhelyezéséről. Mindezt jobban pontosítva és alátámasztva lehetett volna bemutatni, külön kitérve egy-egy nemzetiség intézményeire és jogainak megvalósítására.

Helyesnek tartjuk, hogy a tankönyvben kérdéseket és tanulói feladatokat fogalmaznak meg, és tartalmazza a fogalmak szótárát. Illusztrációi szegényesek.

Összességében megállapítható, hogy ez a tankönyv inkább a többé-kevésbé elavult koncepció jegyeit hordozza magában. Tananyaga túlhalmozott és a történelmi hitelesség (tudományosság) elvét sem alkalmazza következetesen, különösen a legújabb kor (mintegy másfél évtized) jugoszláviai fejleményeinek megvitatásában. A magyarság múltjának feldolgozása kimondottan hiányos és sokszor egyoldalú, félrevezető és megtévesztő.

Összegző értékelés a hazai középiskolai tankönyvekről

A Vajdaságban alkalmazásban lévő gimnáziumi tankönyvekre vonatkozó észrevételeink és értékelésünk alapján véve megegyezik az általános iskolai tankönyvek értékelésével. Többé-kevésbé elavult koncepciók alapján készült tankönyvekről van szó, amelyek csak részben felelnek meg az elemzésünk III. fejezetében (41–42. old.) meghatározott követelményeknek és elvárásoknak. Emellett nem tartalmaznak függelékkel a magyarság történelméből, miáltal különösen nevelői szerepkörük nem juthat kellőképpen kifejezésre. A jövőben új hozzáállásra, korszerűbb elgondolásokra és kivitelezésre lesz szükség a gimnáziumi történelemtankönyvek elkészítésében is, különös tekintettel az ennek a fejlettségi foknak megfelelő illusztrációs anyag és kiegészítő szövegek beiktatására. A középiskolás tankönyvek szerzőinek ezenkívül állandóan szem előtt kell tartaniuk az általános iskolai tananyagot, az ő általuk felölelendő tananyag kiválasztásánál – mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt.

IV. A TÖRTÉNELEMTANÍTÁS ANYAORSZÁGI TANKÖNYVEI

Bevezetés

Magyarországon az utóbbi években mélyreható változások következtek be az iskolák és más oktatási intézmények tankönyvellátásában, ill. tankönyvkínálatában. Így a történelemtankönyvek – és a hozzájuk kötődő kézikönyvek, munkafüzetek, szöveggyűjtemények stb. – is új elgondolások, koncepciók alapján készülnek, az eddiginél sokkal több szakértő bevonásával. Minden kiadvállalatnak számolnia kell az e téren kialakult versengéssel, amelynek elsősorban minőségi jellege van, bár a tankönyvek eladási ára és hozzáférhetősége sem mellékes körülmény. Értékelésüknél alapvető szempontként (kritériumként) legfőképpen a következőket kellett alkalmazni, ill. figyelembe venni: milyen lehetőségeket nyújt a keretterv és a tanári egyéni terv megvalósításához, és mennyiben felel meg a korszerű oktatásméleti, módszertani és nem utolsósorban nevelésméleti és lélektani követelményeknek. Rendkívül fontos tehát, milyen tartalmakat ölel fel, és azok mennyiben felelnek meg a történelmi hitelességnek. Ugyanakkor az is jelentős szempont: miképpen egészíti ki és teszi vonzóvá, érdekessé a tananyagot illusztrációs anyagával, kiegészítő leírásaival, idézeteivel, dokumentumaival, a tanulóknak szánt kérdéseivel, feladataival, útmutatásaival. Hogyan járul mindezzel hozzá a tananyag lényeges elemeinek és összefüggéseinek a megértéséhez és tartós elsajátításához, érdeklődésük felkeltéséhez. Emellett, feltétlenül szem előtt kell tartani a történelemtankönyv nevelő hatását: a benne rejlő lehetőségeket a tudatformálásra, a tanulók nézeteinek, meggyőződéseinek, állásfoglalásainak a kialakítására, hogy mire tanulmányaikat befejezik – sokaknál már előbb is –, világossá váljék előttük, hogyan jutottunk ide, nemzeti fejlődésünk s fennmaradásunk mai fokára az 1100 éves történelmünk viharaiiban.

Mi az anyaországi történelemtankönyvek megismerésében és elemzésében elsődleges szempontként ezt kívántuk érvényesíteni: mennyiben teszik lehetővé nemzeti múltunk valódi feltárását, élményszerű elsajátítását, és miképpen járulnak hozzá a tanulók nemzeti tudatának kialakításához. Ezt természetesen egészíti ki egy másik, égtájunkon I. István királytól napjainkig igen időszzerű szempont: milyen képet nyújtanak a nemzetek között létrejött arányok és viszonyok kialakulásához ezeken a területeken, és hogyan járulnak hozzá a kölcsönös megismerés és megértés légkörének kialakításához. Ez a szempont különösen a mi soknemzetiségű közösségünkben időszzerű. Nálunk is és az anyaországban is szükség van a különböző múltbéli nemzeti ellentétek és konfliktusok tárgyilagos feltárására – amiben a történelemtanításnak kulcsfontosságú szerepe van, – hogy eljuthassunk a távlatokban is elfogadható szilárd megoldásokig a nemzeti egyenjogúság és a békés együttélés terén.

Tanulmányunkkal természetesen nem ölelhetjük fel az összes rendelkezésre álló anyaországi történelemtankönyvet. Elsősorban arra törekedtünk, hogy elemzésünkben ne maradjon ki a magyar történelem egyetlen korszaka vagy fontosabb eseménye sem. Hozzájutottunk a rendszerváltást követő években kiadott első ilyen kiadványokhoz – sőt még a hatvanas évekből származókhoz is, – valamint az utóbbi évek legújabb kiadványaihoz, ami lehetővé teszi számunkra az ilyen szempontú összehasonlítást is.

A szemléletbeni és beállításbani eltérések, amelyek a vajdasági és az anyaországi tankönyvek összehasonlítása közben felszínre kerültek, további szakmai és tudományos tanulmányoknak lehetnek kiindulópontjai.

1. Az anyaországi általános iskolai történelemtankönyvek

Filla István: Történelem az általános iskolák 5. osztálya számára

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993.

A korszerűség jegyeit magában hordozó tankönyv. Szerzője (és átdolgozója) igyekezett megszabadulni a didaktikai materializmus, az adat- ill. anyaghalmozás „béklyójától”. A tanulókat igyekszik bevezetni a Biblia világába s megértetni velük a kereszténység kialakulásának lényegét.

Tömören ismerteti, hogy milyen népek éltek a Kárpát-medencében a római hódítások előtt: a kvádok, a szarmaták, a dákok és az illírek. Érdekesen és érthetően taglalja a *Rómaiak hazánk területén* című fejezetet, majd visszatér a keresztény egyház kialakulására.

A népvándorlással kapcsolatban csak röviden emlékezik vissza a szlávokra, megemlítve, hogy „nagy területeket foglaltak el. Ott találjuk őket a Balkánon és a Kárpát-medence vidékein, északon és a Fekete-tenger partjain” (138. o.), nem részletezve, melyek voltak a keleti, a nyugati szlávok és a délszlávok.

A *Népünk történetének kezdetei* című témakört egy mondával (a magyarok eredetéről) vezeti be, majd rátér a magyarok finnugor eredetének és őshazájának ismertetésére. A tanulók számára világossá teszi, mely népek a magyarok rokonai.

Vándorlásaikat is kissé mesészerűen, a *Vándorlás a pusztán* című részben mutatja be. Az ezzel kapcsolatos illusztrációk főleg szemléletes képekből állnak. A társadalmi és családi viszonyokat egy sematikus rajzon ábrázolja. Valamivel bővebben foglalkozik (Levédia után) az etelközi magyarok életével, ruházatával, haremmodrával („ügyesen nyilaztak hátrafelé is”), a törzsszövetség megalakulásával – a vérszerződéssel – és Árpád fejedelemmé választásával, amit az akkori történelmi feltételek (a „leselkedő” ellenségek) tettek szükségessé és célszerűvé. Mindez igen érthető és érdekes leírásban szerepel.

Mielőtt a honfoglalásra térne rá, rövid áttekintés következik *A Kárpát-medence és környéke a honfoglalás előtt* című fejezetben. Eszerint a lakosság többségét a Kárpát-medencében akkor a szlávok és az avarok alkották. Számukat kb. kétszázezerre becsüli, a honfoglaló magyarokét pedig kb. négy-ötszázezerre. Miután a hét törzs felosztotta egymás között az elfoglalt területeket, véglegesen letelepedtek. „A magyar törzs- és nemzetségek meghagyták az itt élő szláv parasztok földjét, és adót vetettek ki rájuk. Az alföldi és dunántúli szlávok az idők folyamán a magyarok közé olvadtak” (156. o.). Majd felsorolja a szláv eredetű szavainkat. Utána következnek az összefoglaló kérdések, és végül egy érdekes kislexikon.

Az ősmagyarokról szóló rész keretül szolgálhat a hazai (vajdasági) történelemtankönyvek azonos anyag-részének feldolgozásához, kiegészítve a legújabb kiadványok korszerűbb megoldásaival.

Bánhegyi Ferenc: Történelem – 7. osztály

Apáczai Kiadó, Celldömölk, 2001, 136 o.

Lényegében ugyanazt az egyetemes történelmi és magyarságtörténelmi anyagrészt, az őskort, az ókort és a magyarok őstörténetét öleli fel, mint a fenti tankönyv – a kerettanterv szellemében, – modernebb feldolgozásban és sokkal káprázatosabb formában, gazdag és sokrétű illusztrációs anyaggal „tarkítva”.

Az őskor, az ókori kelet, a zsidó vallás és a Biblia (az Ószövetség), az ókori Görögország, Róma, a kereszténység és az Újszövetség, valamint Európa születése után szintén *az utolsó fejezetet szenteli a magyarok őstörténetének, a honfoglalásnak és a kalandozásoknak.*

A tanulóknak elfogadható világos kép alakul ki arról, hogy ősünknek a honfoglaláskor milyen Európába kellett beilleszkedniük. A magyar történelem írásos emlékeinek bemutatása után tér át *A magyar nép vándorlásai* című átfogó témakörre, mely keretében illusztrációként alkalmazza egy hun harcos képét és Európa történelmi térképét a honfoglalást megelőző korból.

A finnugor elmélet bemutatása:

- a) Az uráli őshaza (Kr. e. IV. évezred) – csiszolatlan kőkorszak
- b) A finnugor kor (Kr. e. III. évezred) – csiszolt kőkorszak, kettéválás
- c) Az ugor kor (Kr. e. II. évezred – Kr. e. 1000–500) – fémkorszak. Az ugor népek dél felé vándorlása; az állattenyésztés és földművelés; az ugor közösség szétválása – a déli nomád ugorból lett a magyarság (Kr. e. 1000–500 között)
- d) Baskíria (Kr. e. 500 – Kr. u. 500) – a Volga–Káma vidéke – újabb kettéválás. Megindult a népvándorlás, kezdve a hunokkal. Egy ideig a kazár kagán fennhatósága alatt – kettős fejedelemség. Szyeppei életmód, de a földművelés és állattenyésztés is jelen van már (ismerték a csoroszlyás nehéz ekét); a rovásírás elsajátítása is akkor történt. A kabarok, menekülve a kazár fennhatóság alól, hozzájuk csatlakoztak: 8. törzs (a székelyek elődei).

A magyar nép vándorlásai 2. fejezetében a türk elméletet ismerteti. Levédiában magas szintű volt az ötvösiparuk és fegyverkészítésük. A feljegyzések szerint a hunok, az avarok és a magyarok rendelkeztek a félelmetes „visszacsapó íjjal”. Itt említi meg a csodaszarvas történetét, s visszatér a kabarok csatlakozására. Vallásukban nagy szerepe volt az ősök tiszteletének. Leírja a sámánkultuszt, hozzátéve, hogy nem volt számukra ismeretlen az egyistenhit sem. A vérszerződéssel kapcsolatban – mindez már *Etelközben* történik – feleleveníti a vitát (dilemmát) Álmos részvételéről, megjegyezve, hogy ő a honfoglalásban már biztosan nem vett részt.

A honfoglalás elindításához a végső döntés meghatározója Bölcs Leó bizánci császár által 892-ben a bolgárok ellen folytatott harcban való magyar segítségnyújtás volt, amit kiváltó okként megelőzött a bolgárok és a besenyők közös támadása az etelközi települések ellen.

Aztán leírja az Árpád fejedelem vezette honfoglalás két fő szakaszát. Kérdés, hogy nem hat-e a tanulókra némileg zavarólag László Gyula történész „kettős honfoglalásról” szóló elméletének ismertetése?

Ezt követi a *Berendezkedésük a Kárpát-medencében*: a terület felosztása a törzsek között és honfoglaló magyarok társadalmi szerkezetének felvázolása (a törzsfők, a nemzetségfők, a katonák, a nagycsalád; a közrendűek és a szolgáló népek rétege). Minden témakör végén felsorolja a főbb fogalmakat, személy- és földrajzi neveket, majd egy sor kérdés következik a tanulók számára.

A hetven éven keresztül tartott kalandozásokat egy történelmi térkép segítségével illusztrálja. Ezek a 10. századi magyar külpolitikát jelentették – állapítja meg, amelynek főbb mozgatórugói:

- a bérhadjáratok idegen uralkodók szolgálatában,
- a zsákmányszerző hadjáratok,
- a megelőző célú hadjáratok (hogy elvegyék a potenciális támadó kedvét),
- a kereskedelmi célú hadjáratok (Bizánc irányában).

Végül is a nagy augsburgi csatavesztés véget vetett a kalandozásoknak, amit a Lehel- és a Botond-monda felidézésével fejez be.

A végén egy érdekes és értékes kislexikon, majd az irodalomjegyzék teszi valóban kompletté ezt a történelemtankönyvet.

Mindkét eddig elemzett történelemtankönyv az általános iskola 5–6. osztálya számára komoly útmutatásul, forrásmunkaként, kiegészítő szöveggyűjteményként, tanulói kézikönyvként is felhasználható Vajdaságban – eszközül és ösztönzősül szolgálva a történelemtanítás korszerűsítésében – beleillesztve az itteni tantervi keretekbe és követelményekbe.

Az Apáczai Kiadó 2001-ben a tankönyvéhez kiadott egy *Történelem munkafüzetet* is, amely a mi iskoláinkban is célszerűen használható fel.

Ennek a tankönyvnek a folytatása a kerettanterv szerint:

Bánhegyi Ferenc: Történelem a 14 évesek számára – 8. osztály

Apáczai Kiadó, Celldömölk, 2000, 176 o.

(az államalapítástól II. József uralkodásáig)

Az érett középkor – 10–13. század legjelentősebb világtörténelmi folyamatai és jelenségei közül tartalmazza az investitúraharcot (s azon belül a cölíbatust, a papi nőtlenség bevezetését), a keresztes hadjáratokat (Jeruzsálem elfoglalását – 1099), a Habsburgok felemelkedését, az eretnokség és az inkvizíció megjelenését, új szerzetesrendek kialakulását. Általános emberi értékű, és a közép – és részben a kelet-európai fejlődésre is kiható nyugat-európai életmód és technikai vívmányok bemutatása (a mezőgazdaságban nehézeke, szüghám, borona, patkó) bizonyosan felkelti a tanulók érdeklődését. Ezt az érdekes illusztrációk még fokozhatják (mint pl. a kétnyomásos és a háromnyomásos gazdálkodás vizuális (táblázatszerű) összehasonlítása. Ezzel párhuzamosan és ennek köszönhetően a szellemi gátak ellenére kezdetét vette a tudomány és az oktatás érezhetőbb fejlődése.

A keresztény magyar állam kialakítása – az Árpádok témakörben először a fejedelemség korát mutatja be röviden. Taksony fejedelem fia – Árpád vezér dédunokája, Géza fejedelem vitte bele a nagy fordulatot a külpolitikába: a Nyugat felé való fordulást, ami átmenetileg a magyarság kettészakadásához vezetett. Székelyét is Kalocsáról Esztergomba tette át. Külföldiek bevonásával ütőképes hadsereget szervezett és utódául fiát, Vajkot jelölte ki, aki megkeresztelkedett és I. István néven lett fejedelem. Mindjárt uralkodásának elején szembekerült a pogány Koppány lázadásával, akit német hadvezérek és lovagok segítségével győz le. A későbbi lázadókat, az erdélyi Gyulát és a Maros-vidéki Ajtonyt is legyőzi. Ekkor már a pápától kapott koronával ő volt az első magyar király, aki egymagában a világi és az egyházi hatalom ura. Utána részletesen leírja, hogyan szervezte meg az egyházat, a királyi vármegyerendszert és hozta létre a működőképes állami szervezetet, tehát miképpen ment végbe *az államalapítás folyamata*. Mindezt megfelelő illusztrációkkal (sematikus rajzokkal, térképpel, rajzokkal) teszi a tanulók számára áttekinthetővé, érthetővé, kihasználva a különböző betűtípusok alkalmazását is. Megjegyzi, hogy István uralkodása idején sosem vesztett csatát, és milyen súlyos csapás érte fia, Imre herceg tragikus elvesztésével, akihez intelmeit idézte: „A türelmes királyok királykodnak, a türelmetlenek zsarnokoskodnak”...

A halálát követő *trónviszályok* hozzájárultak az ország erejének és értékeinek elfecsérléséhez, tehát semmi jót nem hoztak magukkal.

A fordulat jó irányban *I. (Szent) László* (1077–1095) trónralépése és uralkodása volt, kinek érdemei között e tankönyv elsősorban a *belső rend megszilárdítását* emeli ki. Gazdasági intézkedései közé felsorolja: az új pénz veretését két évente, az erdélyi sóbányák megnyitását, a távolsági és a belső kereskedelem bővítését, egy vámrendszer kialakítását stb. Ebben az időben már Magyarországon is elterjedt a nehézeke használata, melyet akár tíz ökörnek kellett húznia. Mindez maga után vonta a lakosság növekedését – mintegy 1 200 000 főre – az ország 200 000 km² ellenőrzött területén. A jobbágyrendszer akkor még nem alakult ki, viszont „Magyarország már ekkor is *Európa egyik menedékhelye*”: László idejében az idegent ugyanúgy nagy becsben tartották, mint István korában – „ekkor jött be az első jelentős *zsidó* és a mohamedán *izmaeliták* hulláma. Itt sok hányattatás után nyugalomra letek”. (37. o.)

Törvényhozása a magántulajdon védelmében is igen jelentős. Külpolitikájában Horvátország és a kunok elleni harca volt a legjelentősebb lépése („a kunok támadásai mögött rendszerint Bizánc állt”). A kiemelkedő Árpád-házi uralkodók közé sorolható. Utóda, *Könyves Kálmán* (1095–1116) pedig *Európa egyik legműveltebb királya volt*. 1102-ben felvette a Horvátország királya címet, majd három évre rá harc nélkül bevonult Dalmáciába. Így „a tenger mellék teljes hosszában a magyar korona része lett.” Uralkodása alatt az ország *gazdag és erős volt* – állapítja meg. Törvényhozásával kapcsolatosan idézi mondását: „Boszorkányok pedig nincsenek”, ami felvilágosodottságára vall. Érdeme, hogy *megakadályozta a pénzromlást, és megnyírta az egyházi jövedelmeket*, sőt egyházi birtokokat is vett vissza.

Utódai közül a 32 évesen elhunyt II. Gézát, mint a béke, a rend és a nyugalom megteremtőjét jellemzi. Őt *III. Béla* (1172–1196) követte a trónon, aki főleg Bizáncra támaszkodva, ugyanerre törekedett. Nevéhez nagyarányú építkezés fűződik (kiemelkedik az esztergomi királyi palota). Érdekes adat, miszerint a magyar király jövedelme a német és a bizánci császár után a harmadik volt Európában (évente 240 000 marka; és 1 marka 234 g ezüstöt ért). A nemeseknek bőkezűen adományozta a nagy földterületeket. Létrehozta a királyi kancelláriát, amely rendszerezte a levéltárakat, okleveleket stb. (megjegyzi, hogy a királyt írástudók szolgálták). Második házasságában VII. Lajos francia király lányát vette feleségül. Nyitás volt-e ez (is) a Nyugat felé?

II. András (1205–1235) alatt elsősorban a 31 pontból álló *Aranybulla* kibocsátása volt jelentős, amely védte a vármegyéket és a saját földjükön élőket (szervienseket) – akiből később kialakult a köz-nemesi rend – a királyi önkénnyel szemben. Benne foglaltatik, hogy „Birtokot nem szabad országon kívüli személynek adományozni”.

Az Árpád-házi uralkodók közül, I. István mellett, e tankönyv legátfogóbban s legterjedelmesebben *IV. Béla (1235–1270), a „második honalapító”* király korát dolgozza fel, amit a magyarság nagy tragédiájának leírása is szükségessé tesz. Uralkodása rendcsinálással (a nemeseknek adományozott földbirtokok egy részének visszavételével) kezdődött. Nagy ellenkezést váltott ki, hogy 1232-ben befogadta a kunokat. Közben Julianus barát révén vészjósló hírek érkeztek „egy mindenkit elsöprő nép”, a tatárok közeledtéről. Az 1241. április 10-i muhi-pusztai csatavesztés következményei beláthatatlanok voltak. A király is menekülésre kényszerült a Trau melletti „nyulak szigetére”. *Az ország 2 millió lakosából egy szűk év alatt félmilliót kiirtottak*, és óriási pusztításokat hagytak maguk után. Szerencsére a végtelen szerencsétlenségben, 1242 márciusában hirtelen visszavonultak. IV. Béla, a második honalapító jelentősebb intézkedései:

- a várak építése és a hadsereg fejlesztése (páncélos lovasság),
- tömeges nemesítés a várjobbágyak közül (a főurak mindinkább a bárói címet használták, a szerviensek pedig nemesekké váltak),
- a kunok visszahívása, akik a jászokat is magukkal hozták, és végleg letelepedtek.

A lakatlan területekre románok, szerbek, szlávok, szászok telepedtek be. Ez volt a tömegében legnagyobb betelepülés abban a korban. Ezekkel a történelmi átalakulásokkal – pl. a lakosság nemzeti és társadalmi összetételének megváltoztatásával – tudatosítani lehet a tanulóknak, hogy egy-egy óriási horderejű esemény, nemzeti tragédia milyen messzemenő következményekkel járt az ország fejlődésében, ill. a visszavetett fejlődésben.

Az utolsó Árpád-házi királyok uralkodásának nincs nagyobb jelentősége a magyarság további fejlődése szempontjából, még kevésbé a délvidéki magyarság sorsának alakulására. Az egy-egy fejezet végén felsorolt fogalmak, földrajzi nevek és feladatok elősegítik az ismeretek rögzítését.

Európa fejlődése a 14–15. században című témakör után következik *A késő középkori Magyarország (1301–1526)* részletes feldolgozása.

Az Anjou dinasztia első képviselője, *Károly Róbert* (1308–1342), háromszoros megkoronázás után tudta megszilárdítani hatalmát, miután a kiskirályok felett győzedelmeskedett. Ő a királyi udvart Temesvárról Visegrádra helyezte át. *Gazdasági intézkedései* igen jelentősek voltak: a lilimos aranyforint Európa legjobb pénze volt, de stabilizálta a dénár értékét is; új adókat és vámot vezetett be, saját birtokait is bérbe adta. Ő a békesség és az építkezés királya volt, és Magyarország felemelkedését hozta magával. Megszervezte az ún. banderális hadsereget. A parasztok munkájukkal, a nemesek meg vérükkel adóztak az országnak – mondogatták nemesi körökben. Manapság külön érdekességgént hat, hogy *1335-ben összehívta a visegrádi királytalálkozót*, amelyen a lengyel II. Kázmér és a cseh Luxemburgi János király vett részt. Szerződéseket kötöttek, és segítséget ígértek egymásnak esetleges külső támadás ellen. Utóda *Nagy Lajos* (1342–1382) 16 éves korában tele királyi kincstárt, egységes országot, erős hadsereget és szilárd külpolitikai kapcsolatokat örökölt. Az Európát sújtó éhínség és pestisjárvány csak elvétve fordultak itt elő. Gazdag állatállomány, megművelt földek, jól termő szőlőtáblák jellemezték az országot. Az Erdélybe már korábban betelepedett szászok városi közösségeket hoztak létre, és a székely székek is akkor alakultak ki. Közben szaporodott a beszivárgó pásztorkodó románság is. A Felvidéken is (német) bányavárosok jöttek létre. Kialakult a parasztság rétegződése: a jobbágy, a módosabb gazdák és a zsellérek táborra.

Leírja Nagy Lajos hódításait a Tengeremelléken és a Balkánon (térképpel illusztrálva birodalmát) és sikeres szövetségi politikáját (1370-től lengyel király – perszonálunió).

Ekkor alakultak ki a privilégiumokkal rendelkező királyi városok, a mezővárosok és a bányavárosok. A királyi udvar életét kötött szertartásrend szerint bonyolították le. Az első főméltóság a Nádor volt, akit az Országbíró követett.

Az országnak akkor már közel kétmillió lakossága volt. A német pénzemberek (soltészek) alkalmazása maga után vonta az újabb betelepítéseket Nyugatról a Felvidékre, de a falvakba szlovákok; a Déli Kárpátokból pedig román parasztok jöttek egyre nagyobb számban Erdélybe. Ezt a gazdasági fejlődés idézte elő... Törvényalkotása több megkötöttséget tartalmazott (az ösiség, a jobbágyterhek egységesítése, a főnemesség jogainak bővítése: az úriszék és a szörnyűséges pallosjog). A bárók akkor 35–40 családot alkottak, a köznemesek száma 45–50 000 főt tett ki, az egytelkes nemeseké pedig 80–90 000 főt. A szellemi élet fejlesztése terén elért haladás jelentős volt. 1367-ben Pécsen alakult meg Magyarországon az első egyetem.

Utóda, *Luxemburgi Zsigmond* (1387–1437) a magyar középkor leghosszabb ideig uralkodó királya volt. Mindjárt uralkodása kezdetén nagy kudarc érte a török elleni nikápolyi csatában. Sok baja volt a bárókkal is. A tankönyv őt éleseszű uralkodónak jellemzi, de aki nem tudott igazán nemzeti királlyá válni (egész életében a Német-Római Császárság megszerzéséről álmodozott), viszont érdeme, hogy „belekerültünk Európa vérkeringésébe”. Miután Prágában „elfoglalja jogos örökségét”, a cseh trónt, belekeveredik a huszita háborúba. Egy négyéves időszakra megszerezte (1433) a német-római császári címet, viszont elvesztette Dalmáciát Velencével szemben.

A fejezet végén egy érdekes összehasonlító kérdés szerepel: „a királyok (Károly Róbert, Nagy Lajos és Zsigmond) mindegyike külföldről érkezett a magyar trónra. Volt-e különbség a magyar érdekek szolgálatában közöttük és miben mutatkozott meg?”

A Budai Nagy Antal vezette erdélyi parasztfelkelés leírásával hiteles képet nyújt az erdélyi állapotokról a 15. század első felében, megjegyezve, hogy a különböző osztályellentétekből eredő feszültségeket növelte a betelepült románság, akik „...okkal és ok nélkül lázadoztak”. Új színfolt: a köznemesség növekvő szerepe.

A Hunyadiak korát részletesen taglalja kissé homályos származásuktól Hunyadi János hadjáratain és kormányzásán keresztül – érdekes illusztrációs anyaggal tarkítva. Ő 4 millió hold ura, 28 vár, 57 mezőváros és mintegy 1000 falu tulajdonosa volt. Minden erejét a belső rend megszilárdítására és a védelem kiépítésére fordította. Legnagyobb és legjelentősebb győzelme a Nándorfehérvári diadal volt, amelyben főurak nagy hányada nem vett részt. A magyarság, a délszlávok és Európa számára nagy veszteség volt, amikor a pestisjárvány áldozata lett.

Fia, *Hunyadi Mátyás* (1458–1490) volt az Árpádok után az első nemzeti király, méghozzá köznemesi származású, állapítja meg bevezetőjében a tankönyv. Majd feljegyzi, hogy kevés olyan királya volt a magyar középkornak, aki úgy megadózta volna az ország népét (rég és új adófajtákkal), mint éppen Mátyás. „Csakhogy volt miből fizetni az adókat, mert az országban rend és nyugalom uralkodott.” Sikereinek egyik titka, hogy *jobbágy- vagy polgári sorból emelt magához tehetséges embereket*. Létrehozott egy ütöképes hadsereget („fekete sereg”), ami viszont óriási kiadásokkal járt. Külpolitikájában a nyugati törekvései és a török támadások elhárítása dominált. Visszafoglalta a Balkánon Jajca és Szabács várát, és meghódította Morvaországot, Sziléziát és Lusitzot, ami egyben a cseh trónt jelentette számára. Bécset is elfoglalta, de a

német-római császári címet nem tudta megszerezni. Végül felsorolja igen pozitív szerepét a műveltség felkarolásában (a 2500 kötetes Corvinákat, Hess András nyomdáját [1473]).

Az Árpád-házi királyoktól egészen Mátyás királyig többször is összefonódik egymással a magyarság és a délszlávok történelme; különösen a török elleni harcban jutott kifejezésre sorsközösségük.

A Jagellók kora a magyar történelem legtragikusabb korszakai közé tartozott. Zűllésnek indult minden – állapítja meg a tankönyv; és aztán következett a vérbefojtott *Dózsa-féle parasztlázadás*, és a *mohácsi csatavesztés* (1526), amelyben a megváltozott nemzetközi erőviszonyok (I. Szulejmán hódító ereje és iránya) és a magyar főnemesség széthúzása egyaránt kifejezésre jutott. Szörnyű a vérvesztés, a király meghal, Szulejmán katonái pedig kirabolták a Dunántúlt és Budát. Ezért helyes a megfogalmazott kérdés: Mennyire számítottak a külső és belső erőviszonyok abban, hogy ez a tragédia bekövetkezett? Fejtsd ki bővebben!

A Kora újkor – 16–18. század részletes és érdekes bemutatása után következik: *Magyarország a kora újkorban* (1526–1699), amely Székely Bertalan *Egri nők* című festményével kezdődik. *Az ország három részre szakadását* szemléletesen ábrázolja. Bemutatja a Hódoltság területén folyó rablógazdálkodást és adórendszert (Budán 150 év alatt 75 pasa váltotta egymást; a legjobb földeket a kincstár részére osztották ki). Utána az akkor már többnemzetiségű Erdélyi Fejedelemség kialakulását és a Pozsonyban székelő Királyi Magyarország államrendjét ismerteti.

A végvári rendszer (ellenállás) leírása után Zrínyi Miklós szigetvári hőstetteivel bezárólag (1566), következik a *Kelet-Magyarország és Erdély* című témakör. A reformáció, amellet, hogy híres iskolák és nyomdák alapítását vonta maga után, a magyar rendi (nemesi) ellenállást is jelentette a Habsburgokkal szemben – alapítja meg. Utána a nagy erdélyi fejedelmeket, Báthory Istvánt, majd Bocskai István szabadságharcát mutatja be, aki az uralkodónál kiharcolta a szabad vallásgyakorlást és Erdély függetlenségének elismerését. Az ellenreformáció rövid ismertetése után tér rá *Erdély aranykorára Bethlen Gábor korában*, akit méltón illett meg a „Nagy fejedelem” elnevezés (titulus); voltaképpen 1620-ban Magyarország fejedelmévé választották. Célja az ország egyesítése volt, de ebben korai halála és a nemzetközi helyzet meggátolta. Óriási érdeme a művészetek és a művelődés segélyezése: iskolák, nyomdák alapítása, és a tehetséges ifjak százait küldte a külföldi (protestáns) egyetemekre.

Utána Erdély hanyatlása majd bukása következett be.

Ugyanakkor *Habsburg-ellenes mozgalmak* bontakoztak ki a főnemesség körében, melyek egyik értelmi szerzője és élharcosa Zrínyi Miklós, a szigetvári hős dédunokája volt, aki egy önálló magyar hadsereg megszervezésén fáradozott, de kevesen támogatták. Még a szomszédos országokkal kötendő szerződés gondolata is megfordult benne. Szerencsétlen halálát egy sikertelen és tragikus főúri összeesküvés (Wesselényi, Nádasdy, Zrínyi Ferenc, Frangepán és I. Rákóczi Ferenc) követte, majd következett a *Thököly Imre féle kudarcba fulladt császárellenes felkelés* (a bujdosók, majd kurucok harca).

A török kiűzése Magyarországról (1686: majd 1697, a zentai csata) aztán új állapotokat hozott létre, nyugalmat azonban nem – fogalmazza meg a tankönyv.

A Habsburg-ház önkényessége kiváltotta a *Rákóczi-szabadságharcot* (1703). Ezt a tankönyv részletesen dolgozza fel, felsorolva Rákócziék katonai és gazdasági intézkedéseit a siker érdekében, de feltárja a mindinkább éleződő belső ellentéteket is, valamint a felkelők által elkövetett hibákat és mulasztásokat. A szabadságharc bukásához az elmaradt külső (francia és orosz) segítség is hozzájárult. Viszont az 1711. április 30-án aláírt szatmári béke politikai és vallási amnesztiát biztosított Magyarországon, és a várt megtorlás is elmaradt. A Rákóczi-szabadságharc és annak kiemelkedő vezetői, II. Rákóczi Ferenc, Bercsényi Miklós és Vak Bottyán, a legendás generális, dicső emlékként maradtak meg a magyar nemzet emlékezetében.

Az utolsó témakörben, *A Habsburgok berendezkedése Magyarországon* tömören írja le a három Habsburg uralkodóhoz fűződő változásokat (reformokat), amelyek hatással voltak a magyarság és az itt élő más népek sorsának alakulására. Ilyenek voltak:

III. Károly uralkodása alatt a német vidékekről hozott betelepülők, az elsősorban délről érkező szerb és román bevándorlók, és az ország határain belül zajló vándormozgalmak (az északról az Alföldre húzódó szlovákok). Ennek következtében az ország lakossága 1720–1780 között négy millióról nyolc millióra emelkedett, de 50%-a már nem volt magyar származású.

Mária Terézia korára jellemző volt:

- az urbárium (a jobbágyterheket érintő intézkedések),
- az adózás új módja,
- a porció – a katonaság szállítása és szállásolása, és
- az állandó hadsereg ellátása, ami együttréve nagyobb megterhelést jelentett elsősorban a nép, a jobbágyak számára.

Reformintézkedései közül legfontosabb az 1777-ben kiadott Ratio Educationis, amely új távlatokat nyitott a népoktatás megszervezésére a Birodalomban. Ezeket az intézkedéseket folytatta fia, **II. József** a felvilágosult abszolutizmus szellemében – németesítési törekvésekkel áthatva. Rendeleteinek zömét (türelmi rendeletét, jobbágyrendeletét, nyelvrendeletét, a területi felosztásra és a népesség összeírására vonatkozó rendeletét) a komoly ellenállás miatt a halálos ágyán visszavonta (kivéve a türelmi és a jobbágyrendeletet).

Ezzel egy újabb korszak zárul le a magyar történelemben, amelyről a tanulók ebben a korszerű tankönyvben jó alapismereteket és tájékozottságot szerezhetnek, ami hozzájárulhat látóköriük szélesítéséhez.

Helmezy Mátyás: Történelem az általános iskolák 7. osztálya számára

Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.

(a 18. századtól a 20. század elejéig)

Egy több tekintetben régi, szerényebb kivitelezésű, de korszerű megoldásokat is tartalmazó tankönyv, melynek bal oldali laprészei a mindenki számára kötelező tananyagot ölelik fel. Újdonságnak számít, hogy az elején egy tömör áttekintést tartalmaz az emberiség történelmének elmúlt évezreideiről, ami egy alapos ismétlést segíthet elő.

A világ képe a 18. században témakör tömör és érdekes feldolgozása után – amely képekkel illusztrálva a tudományos és technikai felfedezéseket is magában foglalja, kérdésekkel, leírásokkal „tarkítva” – következik *A reformkor és előzményei hazánkban* című témakör, amelyben II. József intézkedéseit bemutatva rámutat a magyar önállóságot sértő rendeletekre. A Magyar jakobinusok tevékenységét ismertetve ilyen kérdéseket sorol fel: Mit jelent a király? „Egy olyan embert, aki a néppel és annak javaival kénye szerint bánik” – hangzik a felelet. Vagy: „Mi a nemesség? A nép sokaságánál feljebb való, és a nép előtte csak egy gyűlevész nép.”

Széchenyi Istvánnal mint a reformmozgalom elindítójával igen lényegbevágóan és érthetően foglalkozik, felsorolva munkásságának eredményeit.

Nemzeti kultúránk kibontakozásával összefüggésben, felöleli a szerb, horvát, szlovák és román nemzeti mozgalmakat, megjegyezve, hogy „valamennyi nemzetiség körében megindult az anyanyelvi iskolák létesítése (az alsófokú iskolákban a nemzetiségi területeken már előzőleg is nemzetiségi nyelveken tanítottak”. (48. o.) Viszont némileg hiányzik belőle az egyes nemzetiségi mozgalmak egyoldalúságaival, valamint a nemzeti származásukról alkotott kétes tanokkal kapcsolatos bíráló, vagy kételyeket ébresztő fenntartás.

A reformkor legfőbb törekvései közül a jobbágyfelszabadítást, a nyelvkérdést és a közhatalmának emeli ki. Nagyjai közül pedig, Széchenyi mellett Wesselényi Miklóst, Kölcsey Ferencet (ő fogalmazta meg a „Haza és haladás” jelszót) és Deák Ferencet.

Kossuth fellépése és programja a „szabadság nélkül nincs haladás” alapelvből indul ki, és kiemeli, hogy nemzetünk haladásához önálló, saját nemzeti érdekeinket figyelembe vevő *gazdasági és társadalmi fejlődésre van szükség*. A következő oldalon egy térképen és egy összehasonlító táblázaton mutatja be Magyarország lemaradását az ipari termelésben a Habsburg Birodalomban; Kossuth programját viszont egy tematikus rajzon mutatja be. A feladatok között ilyen is szerepel: Hasonlítsd össze Széchenyi, Kossuth és Táncsics álláspontját a jobbágyfelszabadítás kérdésében!

A Forradalom és szabadságharc Magyarországon című témakörben igen áttekinthető képet nyújt a forradalom előzményeiről, a március 15-i eseményekről, s az 1848. évi törvényekről. A nemzetiségek követeléseivel kapcsolatban rámutat a magyar politikusok tanácstalanságára, tévovázására (egyesekek hajlottak a nagyobb engedményekre is), amit a császári udvar ügyesen kihasznált, a maga oldalára állítva őket. A szabadságharc lefolyását lényegkiemelően taglalja, s végül idézi Csernisevskij orosz író: „A magyarok barátja vagyok. Óhajtom az orosz csapatok vereségét” (az intervencióban). Kihangsúlyozza, hogy a július 28-i országgyűlés kimondta: „a magyar birodalom területén lakó minden népességnek nemzeti szabad kifejlődése biztosítható”. Végül felsorolja a szabadságharc bukásának külső és belső okait, amit egy jó összefoglalás követ. Az ipari forradalom és következményeinek áttekintése után, amely a tudományos felfedezések és a technikai fejlődés vívmányaival vált lehetővé, maga után vonva az emberi alkotóerő kibontakozását minden téren, s nyitotta meg az utat a polgári társadalom kialakulása előtt, amit a tankönyv szemléletesen ábrázol.

A Hazánk a szabadságharc leverése után című fejezet eléggé szűkszavúan taglalja Haynau rémuralmát, a Bach-rendszert és a passzív ellenállást, pedig ezek a mozzanatok sok nevelési lehetőséget rejtnek magukban. A kiegyezést viszont tárgyilagosan és szemléletesen mutatja be, hangsúlyozva, hogy *legsúlyosabb hátránya az volt, hogy korlátozta hazánk önállóságát*. A kiegyezés előnyeit és hátrányait némileg leegyszerűsített formában közli.

A magyar mezőgazdaság kapitalista átalakulását egy sor meggyőző adattal, néhány táblázattal és ábrával mutatja be, felölelve a társadalmi rétegződést is. A szegényparasztok és a földnélküliek sanyarú helyzetét talán még részletesebben és élményszerűbben lehetett volna ábrázolni.

Az ipari fejlődést is főbb vonalakban taglalja, külön kiemelve a vasútépítés jelentőségét, valamint hogy a „kiépülő Ganz-gyár rendezte be Róma, Milánó, Bécs és Szentpétervár villamosműveit”. Aztán visszatér a társadalmi átalakulásra, a nagytőkések rétegének kialakulására, az értelmiség és a kispolgárság rétegeinek bővülésére.

A munkásság helyzetéről és a munkásszervezetek kialakulásáról szóló fejezet után, részletesebben foglalkozik a szegényparasztok rétegződésével és az ún. agrárszocialista mozgalmakkal (aratósztrájkokkal) és az azok elfojtására hozott intézkedésekkel, az ún. rabszolgatörvénnyel.

A dualizmus korának nemzeti politikáját főbb vonalakban, de eléggé tárgyilagosan mutatja be, kiemelve az 1868-ban elfogadott *nemzeti törvényt*, amely „a közgazdaságban, az igazságszolgáltatásban és az oktatásban biztosította a lehetőséget az anyanyelv használatára”. (155. o.) Ez a törvény lehetővé tette a nemzetiségeknek, hogy „a tanulók anyanyelvükön képezhessék magukat, hogy egyesületeket, iskolákat, vállalatokat alapítsanak”, de nem ismerte el őket önálló nemzetként – állapítja meg.

Ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a (nagyobb) politikai jogaikért küzdő nemzetiségek már maguk mögött érezték az önállósá válni szerb és román királyság bátorítását, támogatását... Ugyanakkor gazdaságilag is erősödtek és a politikai mozgalmak élére a megerősödött nemzeti polgárság állt...

Érdekes része a tankönyvnek az iskolarendszer, az iskoláztatás, valamint a kultúra és a tudomány fejlődését adatokkal is alátámasztott, s Budapest világvárossá való átalakulását bemutató fejezet.

A polgári társadalom kibontakozását összefoglalás egészíti ki.

A 20. század hajnalán – Az I. világháború és előzményei című témakörben ábrázolja a világuralomért, a gyarmatokért, ill. a világ újrafelosztásáért folyó harcot és a háborús szövetségek kialakulását. Ezzel összefüggésben mutatja be a hazai gazdasági fejlődést és társadalmi feszültségeket. Az első világháború kirobbantó okait (okait), valamint lefolyását csak főbb vonalakban, szinte dióhéjban dolgozza fel, meg sem említve milyen álláspontot képviseltek Tiszák a Szerbiához intézett ultimátum ügyében. Szerinte a tömegek és gépek háborúja volt, amelybe az Egyesült Államok hadbalépése az antant oldalán döntő jelentőségű fordulatot vitt be.

A tankönyv végén található részletes időrendi táblázat, valamint kislexikon emeli ennek a felesleges anyaghalmozástól megszabadított, és a tanulók szellemi aktivizálását szolgáló kérdések, feladatok és illusztrációk beiktatásával több korszerű elemet tartalmazó tankönyvnek az értékét. Alapvető hozzáállása – a miből, s mennyit felölelni, s azt szerkezetileg áttekinthetővé tenni, és a tanulók bevonására törekedni – és egyes megoldási módok tekintetében egyaránt példaértékű, vagy legalábbis tájékoztatásul szolgáló támasza lehet a vajdasági tankönyvkészítésnek.

Fekete Pál: *Történelem az általános iskola 8. osztálya számára*

Tankönyvkiadó, Budapest, 1992, 192 o.

(20. század)

Elemzésünkben ez alkalommal is figyelembe vesszük, hogy milyen fontos szerepe van a történelem-tanításnak az általános iskola befejező osztályában – a tudatformálás és a világnézet kialakításában.

A *Forradalmak és fordulatok Oroszországban (majd) Magyarországon és Európában* című témakör feldolgozásában a régi, zömében egyoldalú, ill. elavult nézetek és gondolkodásmód érvényesül. Különösen vonatkozik ez a *bolsevik hatalomátvétel ill. hatalomgyakorlás* bemutatására. A nép békét akart, a munkások kenyeret, a parasztok pedig földet – állapítja meg, csak a későbbiekben nem részletezi eléggé, mi és hogyan valósult meg mindebből. Viszont eléggé reálisan írja le, miként túrtak ki a hatalomból minden más pártot az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon a szavazatok mindössze 25%-át elnyerő bolsevikok. Itt a nyomatékos megbélyegzés hiányzik, mert annak később borzasztó következményei lettek. Nem elég csak megállapítani, hogy „a bolsevik párt mindinkább egyedül és kizárólagosan uralta a vezetést, és hogy a Szovjetunió (azaz a különböző manipulációkkal létrehozott Köztársaságok Szövetsége) mint cári elődje, jobbra megmaradt a népek börtönének”. Hiányzik egy alapjában véve terrorállam megalapozásának a kihangsúlyozása, valamint Lenin szerepének a feltárása ezekben a folyamatokban, vagyis a tömeges terror kibontakozásában.

Az 1918-as őszi forradalom és ezzel összefüggésben Károlyi Mihály szerepe ebben a nagy összeomlásban még feltehetően a magyar történelemtudományban is további tisztázásra szorul. Itt az események többé-kevésbé ismert leírását, ill. megvilágítását találjuk. Hogyan kerülhetett sor a Padovában megkö-

tött, majd Belgrádban már Magyarország kárára módosított fegyverszüneti egyezmény megszegésére – a szerb, román és cseh csapatok által zsákmánynak tekintett nagy országrészek megszállására? Hogyan maradhatott az ország védelem nélkül? – ágaskodnak a kérdések.

Aztán még ettől is rosszabb következett a magyarság számára: Károlyi visszavonulása (amihez az antant hatalmak részéről ért csalódásai is hozzájárultak, amit a Vix-jegyzék tetőzött be 1919. március 20-án), és a mélyreható reformokkal kecsegtető Tanácsköztársaság kikiáltása, ígéreteiből, a tankönyv szerint, úgy szólván semmit sem tudott megvalósítani, viszont az ún. osztályellenséggel szemben kíméletlen terrort vezetett be. Erdemei között lehet említeni, hogy újonnan szervezett 120 ezres hadseregével átmeneti győzelmeket aratott a Felvidékre betörő csehszlovák hadsereg felett, melyet Clemenceau erélyes jegyzékével (a visszavonulásról) mentett meg valójában. A magyarázat szerint végül is a külső és belső ellenségei okozták bukását.

Hogyan őrizte meg a magyarság ennek a Tanácsköztársaságnak – forradalomnak – az emlékét? Ezt is tisztázni kellene, hogy a történelemkönyvekben is világosabb és realisabb kép alakuljon ki erről a nagy és tragikus sorsfordulatról.

A *politikai válság évei Európában (1918–23)* című témakör után, amely a fasiszmus megjelenését is felöleli, következik egy 55 oldalas fejezet: *Európa és Magyarország a két világháború között*.

A *győztesek békerendszere* című témakör elején jellemzi a „Négy nagyot”, akik közül Wilson amerikai elnök örvendett a legnagyobb népszerűségnek, „melyet a nemzeti önrendelkezés (a 14 pont) meghirdetésével vívott ki magának, de elképzelései az európai helyzetre nemigen illettek”. Ezzel kapcsolatban az értelmesebb magyar tanulóknak jogosan merülhet fel a kérdés: kinek a szemében örvendett oly nagy népszerűségnek? Felsorolja mit vesztett Magyarország a trianoni békeszerződéssel, de nem eléggé világítja meg, hogy kerülhetett erre sor, és milyen „tákolmányokat” hoztak létre az utódállamokban. Viszont helyesen állapítja meg, hogy a békeszerződésekben szavatolt kisebbségvédelmi előírásokat nem tartották eléggé tiszteletben, és az új „gazdanépek” vezetői a kisebbségek gyors beolvasztására törekedtek. „A Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia között létrehozott kisantant éberen örködött, hogy a megszerzett vagyont (amit koncnak vagy hadisarcnak is nevezhetnénk) senki ne veszélyeztesse.” A kisebbségi sorsba került több mint 3 millió magyar anyanyelvű polgár sorsáról, elnyomásáról hiányzik egy tárgyilagos helyzetkép.

A *földbirtokos – tőkés rendszer visszaállítása Magyarországon* és az ezzel kapcsolatos ún. fehérterror, valamint Horthy Miklós és általában a Horthy-rendszer tankönyvi értékelésével kapcsolatban a nem kellően feltárt és megvilágított mozzanatok és kételyek egész sora merülhet fel tanárban és diákban egyaránt. Kétségtelen, hogy a tankönyv szerzője igyekezett egy legalább nagyjából világos és elfogadható képet nyújtani ezekről a nagy horderejű rendszerbeni változásokról, és a magyarság sorsát évtizedekre meghatározó folyamatokról. A legújabb történelmekutatások bizonyosan hozzájárulnak majd egyes történetek és bizonyos személyekhez fűződő cselekvések, állásfoglalások esetleges újraértékeléséhez, kiegészítéséhez, korrekcióhoz. Ez vonatkozik a *Horthy-rendszer megszilárdulása* című fejezetre is, hiszen az országot egy nagy mélypontról kellett újból élet- és fejlődőképessé tenni, és ebben Bethlen István kormányának rendkívül nagy szerepe volt.

Az 1920-as földreformtörvénnyel kapcsolatban, amely „nem érintette az uralkodó nagybirtok-rendszert”, a sóhajok „szárnyán” ágaskodnak az égető kérdések:

- Miért nem valósulhatott meg egy átfogó földreform, amely a parasztság milliói előtt új távlatokat nyitott volna meg fejlődésükben, a nyomorból és elmaradottságból való kilábalásukban? és
- Hogyan lehetett a haladóbb főnemesség és tőkés réteg részéről eltérni és abba belenyugodni, hogy a trianoni Magyarország egy ilyen, alapjában véve konzervatív, sok tekintetben elavult s „megmerevedett” társadalmi képződménnyé alakuljon, amely magában hordozta az előző társadalmi felépítmény – hierarchia és szokásrend – minden hiányosságát és bűnét?

Ennek következményeként jött létre „a hárommillió zsellér országa” és alig mozdult el a holtpontról a falu elmaradottsága, amiről a tankönyvben nem sok szó esik. Ugyanakkor az ipari és technikai fejlődés terén (egy-egy ágazatokban) jelentős eredmények is születtek. A nagyobb arányú gazdasági és az igen fontos kulturális és iskolaügyi előrehaladás egyik állandóan jelenlévő fékezője a trianoni megkötöttség, a szigorú korlátok voltak, melyeket a húszas évek végén tomboló világ gazdasági válság még tetőzött – állapítja meg nagyon helytállóan a tankönyv.

A Gömbös Gyula miniszterelnökségéről olvasható megállapítás, miszerint ő „kormányfői minőségben tett kísérletet a fasiszta diktatúra kiépítésére Magyarországon” bizonyosan nem eléggé tárgyilagos, mert – többek között – figyelmen kívül hagyja a konzervatív körök állandó gáncskodását a reformtörekvések megvalósításában. Felmerül a kérdés: nem használták-e a magyar történelemírásban a „fasiszta diktatúra” és a „fasizálódás” kifejezéseket sokszor felületesen, és nem kellően átgondoltan? Vajon kitől mástól várhatta el az akkori magyar kormány (vagy kormányok) a trianoni igazságtalanságok legalább részbeni jóvátételét,

mint a tengelyhatalmaktól? Tehát külpolitikájának irányvonalait alapjában véve a versailles-i békediktátumok határozták meg, ami egyben nem jelentheti szükségszerűen újabb agresszív ideológiák elfogadását.

A *sztyalinizmus kiépülése a Szovjetunióban* című fejezet csak részben, vagy inkább kisértés tükrözi annak „világmegváltó” rendszernek az embertelenségeit, torz vonásait. Igaz, említi, hogy a kolhozosítás 1933/34-ben Ukrajnában parasztirtáshoz és több millió ember éhhalálához vezetett. Felsorolja ugyan a sztálini kultusszal áthatott terrorkampányok rémtetteit, ami a 30-as évek végéig tartott, de nem említi a gulágokat, a haláltáborokat, amelyek több tízmillió nagyságrendű áldozatot követeltek és ezt igyekeztek eltitkolni a világ előtt. Az ún. „művelt Nyugat” erről sokszor nem is igyekezett tudomást szerezni, sőt egyes ismert (a Szovjetunióban járt) kiemelkedő értelmiségiek nagy elismeréssel nyilatkoztak és írtak a Szovjetunióban bekövetkezett „óriási fejlődésről”.

A *nácizmus uralomra jutása Németországban* című fejezet valamivel hívebb képet nyújt a hitlerizmus és a hitleri rendszer lényegéről, beleértve a Gestapo és az SS-alakulatok rémtetteit, a koncentrációs táborok létesítését, és az egyidejűleg folyó nagyméretű fegyverkezést is. A fasiszta Németország terjeszkedése 1938-ban kezdődött az Anschluss-al, Ausztria bekebelezésével, majd Csehszlovákia szétzúzásával folytatódott, ami végül is a II. világháborúhoz vezetett. Az 1939 augusztusában Moszkvában aláírt szovjet–német meg nem támadási szerződést – ami Lengyelország feldarabolásához, és a balti államok szovjet részről való bekebelezését eredményezte – e tankönyv nem ítéli el, csak ténymegállapításként „kezeli”.

A *Magyarország a 30-as években* című fejezet is kételyeket támaszt a történelmi hitelesség szempontjából. Helyesen állapítja meg ugyan, hogy a Gömbös-kormány a néptömegek megfélemlítésére (?) és megnyerésére egyaránt törekedett (ígérte az újabb földosztást, az általános és titkos választójogot, stb.) de ugyanakkor Gömbös kísérleteiről szól a *korlátlan fasiszta diktatúra meghonosítására*, ami végső soron kudarcot vallott... Közben helyesen mutat rá a Szálasi-féle Nyilaskeresztes Pártból kisugárzó veszélyekre és az ún. zsidótörvények antihumánus jellegére. Megállapítja, hogy Magyarország a 30-as évek végére a *gyöngén-közepesen fejlett és a lassan fejlődő országok közé* (ezek: Spanyolország, Portugália, Lengyelország) *sorolható*. Fejlődésünk megtorpant, melynek egyik oka a trianoni súlyos megcsönkítésen túl a *magyar társadalom zártága és merevsége*, mely a régi feudális rendszer átmentésének következménye” – szögezi le.

Végül az *Országgyűrápítás* alcím alatt bemutatja, hogy az első és második bécsi döntés alapján, ill. Csehszlovákia szétesésével, mely területeket csatolták vissza Magyarországhoz.

Az összefoglalást szolgáló időrendi táblázat és a tömör összegzés komoly segítségül szolgálhatott a tanulóknak az eddig fellelt tananyag rendszerezésében és rögzítésében.

A *II. világháborút Európa lerohanásával* vezeti be, majd a Szovjetunió megtámadásával, Japán és az USA hadbalépésével a II. világháború kiszélesedése következett be. Idézetet közöl a Roosevelt és Churchill által megkötött *Atlanti Chartából* (amelyhez a Szovjetunió is csatlakozott), miszerint „nem kívánnak semmi olyan területi változást, amely nem egyezik az érdekelt népek szabadon kifejezett kívánságával. Tiszteletben tartjuk minden nép jogát, hogy maga válassza meg azt az államformát, amelyben élni akar...”

A tanulóknak tudniuk kellene mi maradt mindebből a békekötéseknél és az új világ kiépítésénél. Szólamok, üres frázisok!

A Szövetségesek nagy győzelmeik után, hozzáálltak a háború utáni rendezéshez, az új világ „megrajzolásához”, más szóval „feltérképezéséhez”.

1943. november 28. és december 1. között *Teheránban* tartották meg a három „nagy” kormányfő, Roosevelt, Churchill és Sztálin konferenciáját. Határozataik között vannak Jugoszláviát és Magyarországot is érintő pontok. Nem Churchill tervét fogadták el a szövetségesek a balkáni partraszállásról, hanem a másik kettőjét a franciaországi invázióról. Emellett, a jugoszláviai partizán-csetnik ellentétben is véglegesen Tito partizánjai mellett „tették le a garast”, ami a partizáncsapatok nagyméretű segélyezésének megindítását is jelentette, és egyben előrevetette árnyékát az új jugoszláv államberendezésnek.

A *Magyarország a II. világháborúban – Bácskától Voronyezsig* témakör Teleki Pál miniszterelnök öngyilkosságának leírásával kezdődik. „Nem tudta lelkiismeretét egyeztetni a Jugoszláviával 1940 decemberében megkötött »örök barátsági« szerződés megszegésével” – áll a megokolásban. A Szovjetunióval való hadbalépést, és abban Bárdossy miniszterelnök szerepét igen szűkszavúan tárgyalja. 1941. június 27-én kezdődött ez a nagy és igen kockázatos „kaland”: mintegy 40 ezer magyar katona lépte át a Szovjetunió határát. Aztán valamivel részletesebben mutatja be a voronyezsi – a Don-kanyarban elszenvedett – katasztrófát: a 2. magyar hadsereg megsemmisülését.

A Németország és Japán visszaszorításával kapcsolatban említi az 1944. július 20-án lezajlott Hitler-ellenes merényletet. Talán legalább kérdésfelvetés formájában érdekes lett volna feltételezni, hogyan alakult volna a háború kimenetele és az érintett néptömegek sorsa, ha ez az összeesküvés sikerrel jár, ill. ha a nyugati szövetségesek is támogatják (de mit szolt volna ehhez Sztálin, ha megtudja? – ez már egy másik kérdés).

1945. február 4. és 11. között, amikor már a végső győzelem szinte „kéznyújtásnyira” volt, a nagykoalíció vezetői, Roosevelt, Churchill és Sztálin *Jaltában* tanácskoztak. „Megmászhatatlan célunk a német militarizmus és nácizmus megsemmisítése, és olyan biztosítékok megteremtése, hogy Németország soha többé ne zavarhassa meg a világ békéjét” – szolt, többek között, a határozatuk. Közép-Európa és Délkelet-Európa népeinek szempontjából sorsdöntő volt az *érdekszférák „körülvonalazása”,* ami a kommunista rendszer nagyméretű terjedését és „befurakodását” tette lehetővé Jugoszláviában és Magyarországon.

A jugoszláviai hadi eseményekről a tankönyv csak dióhéjban számol be. *Magyarország sorsát* a világ-háború utolsó másfél évének eseményei határozták meg. Leírja Magyarország megszállását a németek által 1944. március 19-én, aminek igen súlyos következményei lettek:

- megkezdődött a zsidók tömeges deportálása a németországi koncentrációs táborokba, és
- az ország elvesztette függetlenségét.

Ennek ellenére Horthy 1944. október 15-i kiáltványában bejelentette a németekkel kötött szövetség felmondását és a fegyverszünetet, de minden balul ütött ki: Horthy lemondott, a fegyverszünetet visszavonta, és ami a letragikusabb, Szálasi bízta meg a „nemzeti egységkormány” megalakításával. Ez a „nemzetvezető” aztán teljesen kiszolgáltatta az országot Hitler örült terveinek, ami a főváros ostromához és szétrombolásához, és végeredményben a háború végéhez és Magyarország szovjet megszállásához vezetett. Közben a legbátrabbak, a magyarság színe-java közül sokan kerültek bitófára vagy börtönbe. Egy új „mohácsi vész” tragédiája teljesedett be az ország és a nép szempontjából, amit a tankönyv nem „dramatizál”.

A *II. világháború befejezése* című fejezet röviden összefoglalja a fontosabb eseményeket: Berlin elestét, Hitler öngyilkosságát, a német kapitulációt, a Hirosima és Nagaszaki japán városokra ledobott pusztító atombombát, Japán összeomlását, és a győztes nagyhatalmak képviselőinek potsdami értekezletét, amelyen Németország demokratikus átalakítása, állami egysége mellett foglaltak állást, és megerősítették, hogy a háborús főbűnösöket nemzetközi törvényszék előtt Nürnbergben vonják felelősségre.

Külön kérdéscsoportként érdemes volna (a tankönyvekben is) taglalni, milyen leszámolásoknak, a „bűnös nemzetek” felett gyakorolt megtorlásoknak jogtalan területszerzéseknek adtak ezen a konferencián „zöld fényt” vagy hallgatólagos beleegyezést.

Mindezt egy érdekes összefoglalás és összegzés követi. Különösen szemléletes az erőviszonyok ábrázolása táblázatokkal.

Az *Európa és hazánk a »jaltai világrend« időszakában (1945–1990)* című témakör az Európában és a világban kialakult új világrendet és nemzetközi viszonyokat elemzi az Egyesült Nemzetek Szervezetének létrehozásától a két világrendszer és a hidegháború kialakulásáig, és csak megemlíti az 1947 februárjában megkötött párizsi békeszerződést.

A *Demokratikus fejlemények hazánkban a világháború után (1944–46)* című témakörben a tankönyv először az ideiglenes nemzetgyűlés megalakulásáról, a földreform végrehajtásáról, az újjáépítésről és az infláció letöréséről „számol be” a tanulóknak. A Magyarországot ért hatalmas háborús veszteségekről (a mintegy 1,5 millió embervesztéséről és az anyagi pusztításokról) a tankönyv meglehetősen szűkszavúan ír. Nem részletezi az embervesztések okait:

- hány magyar hadifogoly nem tért vissza a szovjet hadifogságból,
- hány magyar fiatait hurcoltak el a szovjetek a „malenkaja robot” címén a Szovjetunió munkatáboraiiba, és hányan tértek onnan egészségesen vissza,
- hányan haltak meg a haláltáborokban, a börtönökben stb. és
- hogy üritették ki a „felszabadító” szovjet csapatok és magyar csatlósai a méneseket, az állami- és magánraktárakat, hány gyárat szereltek le azok közül is, amelyek nem „szerepeltek” a jóvátételi, a hadikárpótlási jegyzékben?!

Mindezt még betetőzte a párizsi békeszerződés, amely még 3 magyar helységet csatolt Csehszlovákiához és Magyarországot 300 millió dolláros hadikárpótlás megfizetésére kötelezte.

A Kiszgazdapárt és szövetségeik győzelme az 1945 őszi megtartott viszonylagosan szabad nemzetgyűlési választásokon csak egy 2–3 éves demokratikus kibontakozást tett lehetővé. Utána (már 1947-től) – a tankönyv szerint – következett a *proletárdiktatúra kiépítése Magyarországon*, amihez a jaltai és a potsdami egyezmény nyitotta meg az utat. Mint ahogy azok tették lehetővé az ún. Beneši-dekrétumok életbeléptetését is 1945-ben, ami a csehszlovákiai németek és magyarok jogfosztását és kifosztását jelentette.

A tankönyv megemlíti a 8 osztályos általános iskoláztatás bevezetését és a népi kollégiumok létesítését, de nem teszi a tanulók előtt eléggé világossá, milyen csalások, megfélemlítések és manipulációk vezettek a szovjet típusú rendszer magyarországi bevezetéséhez. A *Rákosi-rendszer* embertelenségét és torz vonásait is lehetett volna még szemléletesebben és életizűbben ábrázolni. Igaz, szó van itt a torz gazdaságpolitikáról,

a kolhozosításról, a törvénysértésekről, koncepciós perekről, Nagy Imre átmeneti miniszterelnökségéről és a vele kapcsolatos enyhülésről. Nincs azonban szó az ún. munkatáborok borzalmairól, az egész nép megalázásáról, idomításáról, a keresztény erkölcs sárbatiprásáról, az emberi lélek és szellem tervszerű rombolásáról – a tanulók fejlettségi fokának megfelelő megvilágításban.

Az 1956. évi forradalomról és szabadságharcról Magyarországon című témakör tömör, lényegében reális képet nyújt e tankönyv, melyet a beiktatott leírások (szemelvények) némileg élményszerűbbé tesznek a tanulók számára. Nem öleli azonban fel Kádár János árulását, az ENSZ, illetve a Biztonsági Tanács diestelen szerepét és nem szól a kíméletlen leszámolásokról – vérbosszúról, de ezt egy későbbi fejezetben némileg pótolja. Ennek a fejezetnek a címe: *A kommunista rendszer visszaállítása és továbbépítése Magyarországon*. Ebben megemlíti, hogy „az új karhatalom legfőbb szervezője és irányítója Münnich Ferenc, a fegyveres leszámolás egyik híve, hirdetője pedig Marosán György volt, aki kijelentette: »Nem tárgyalunk, hanem lövünk!«”. Hogyan történhetett meg a rendszerváltás éveiben, hogy ezeket a gonoszságokat, bűntényeket elkövető személyek (a sok ÁVH-s, pufajkás, vészbíró, stb.) még a felelősségre vonást is elkerülhették – vetődhet fel a kérdés sok tanulóban és tanárban. Mindent egybevetve, megállapítható, hogy ez a fejezet nem nyújt teljes és hű képet a magyarságnak erről a hősi harcáról és annak világtörténelmi jelentőségéről. A Kádár-rendszerről és annak „kétfrontos harcáról” és bizonyos lavírozásairól (reformjairól) az ún. szocialista tömbön belül nyújtott kép sem tekinthető teljesen tárgyilagosnak, bár a *szovjet típusú rendszer válságát és összeomlását Magyarországon* a „létező szocializmus válságával” (Gorbacsov reformtörekvéseivel) összefüggésben taglalja. Nem mondja azonban ki, hogy ezt a szocializmust már semmiféle reformmal nem lehetett megmenteni. Azt viszont kimondja, hogy „a letűnőben lévő Kádár-rendszer a halárainkon túl élő magyarsággal nem törődött – sérelmeiről, jogfosztottságáról a »proletármegvilágítás« jegyében nem vett tudomást, illetve hallgatott” (169. o.)

Miután 1989-ben fokozatosan „tisztázódott” az 1956-os forradalom és szabadságharc jellege – ellenforradalomból népfelkelés, majd forradalom – és június 16-án „megrendítő gyászpompával eltemették Nagy Imrénét és mártírtársainak kihantolt tetemét, megindult egy békés és demokratikus folyamat a többpárt-rendszer bevezetésére. Magyarország fejlődése előtt új távlatok nyíltak, amire a szovjet csapatok 1991-es kivonulása az országból bátorítólag hatott. Minderről a tankönyv eléggé hű képet nyújt, beleértve a szabad választásokról és a Varsói Szerződésből való kilépésről szóló befejező részt is.

Az időrendi táblázatot tartalmazó összefoglalás, majd az érdekes sémákat és táblázatokat magában foglaló összegzés, valamint a kislexikon tovább emeli ennek a tankönyvnek – amely átmenetet képez a régittől a korszerű felé – az értékeit és felhasználhatóságát.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy az anyaországi általános iskolai történelemtankönyvek kiadásában egy nagyméretű átalakulás, korszerűsítési folyamat megy végbe, ami minden szempontból jobb megoldásokat, az oktató-nevelő munka minőségi színvonalának és hatékonyságának emelését szolgálja. A kilencvenes évek elején kiadott tankönyvben még fellelhetők a régi, szocialista történelemtudomány és történelemírás elavult s túlhaladott „beidegződései” – egyoldalúságai, ferdítései. Ugyanakkor a szövegkiválasztás és magyarázat szempontjából elfogadható megoldási módokat is tartalmaznak, amelyeket helyenként az új koncepciók szerint készült tankönyvekben is hasznosítani lehet. Természetesen ez a korszerűsítési folyamat felöleli a tankönyvek mellett az összes más felhasználható forrásmunkát, a begyakorlást és a tudás rögzítését elősegítő tanári és tanulói kelléket. Ezek közül *Bánhegyi Ferenc Tanári kézikönyve* jutott el hozzánk (a 7. és 8. osztályos történelemkönyvéhez és munkafüzetéhez, Apáczai kiadó, 2001.), amely kitűnő sémáival, térképeivel, táblázataival nagyszerűen felhasználható az egyes történelmi események és fordulatok áttekintésében, összegzésében, valamint a tananyag rendszerezésében, ill. a lényeges mozzanatok rögzítésében, de egyúttal a tudásfelmérésben is. Ezáltal hatékonyan segítheti elő mind a tanár, mind a tanuló munkáját, sok lehetőséget kínálva fel a tanulók szellemi aktivizálására, és új érdekes mozzanatok beiktatására a tanítás folyamatában.

2. Az anyaországi gimnáziumi történelemtankönyvek

Száray Miklós: *Történelem I. a középiskolák számára*

Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest, 2000, 200 o.

(őskor, ókor, kora középkor, a magyarság története az államalapításig)

Egy korszerűnek mondható tankönyv, amely a tananyag mellett, vagy azt kiegészítve, apróbetűs magyarázatokat, érdekes leírásokat és különböző művekből idézett szemelvényeket tartalmaz. Illusztrációi tükrözik egy-egy korszak légkörét, jellegzetességeit. Rövid összefoglalói és kérdései megkönnyítik a lényeglátást a tanulók számára, és egyben gondolkodásra készítik őket. A magyarság történetével csak az utolsó fejezetében, az őskor és az ókori Kelet, az ókori Hellasz, az ókori Róma és a kora középkor feldolgozása után foglalkozik. A III. és IV. fejezet keretei között elég részletesen taglalja a kereszténység születését (részleteket közöl az Újszövetségből), a Római Birodalom szétesését, a népvándorlást és az iszlám megjelenését (idézet a Koránból). A népvándorlásokkal kapcsolatban említi a nyugati, déli (bolgárok, horvátok) és keleti szlávok megjelenését.

A *magyarság története az államalapításig* című témakörben foglalkozik a közös nyelv, a közös hagyományok és az azonosságtudat létrejöttével a magyar őstörténetben. Miután a nyelvészet, régészet alcím alatt megállapítja, hogy a magyarság, más népekhez hasonlóan, *többgyökerű és nyelvünk finnugor származása uralkodó nézet a tudományban*, tér át az egyes korok rövid taglalására:

A *uráli kor* (Kr. e. 4. évezred – pattintott kőeszközök)

A *finnugor kor* (Kr. e. 3. évezred – csiszolt kőkorszak – átkelés az Urálon)

Majd részletesen foglalkozik a *magyarság kialakulásával* (Kr. e. 2. évezred 1000 és 500 között, fémkorszak), életmódjuk megváltoztatásával az éghajlattól függően. Megállapítja, hogy a Kr. e. 1000 és 500 közötti időre tehető az ugor közösség szétválása és Kr. e. 500 körül kerültek összeink a sztyepp országutaira, és iráni és török népek forgatagában vándorolni kezdtek a Kárpát-medence irányába. Ezt a *vándorlást a puszta* érdekesen írja le, rámutatva, hogy a hunok volgai megjelenése 370 körül indította el ezt a népvándorlást. Őket az avarok követték.

A *baskíriai* (az Ural és a Volga közti területekre) átmeneti „szálláshelyükre” őseink a tankönyv szerint Kr. e. 500 és Kr. u. 500 közötti időszakban kerültek, ahol török népekkel érintkeztek. A 8. századra átkeltek a Volgán és elhagyták Baskíriát és *Levédiában* telepedtek le, ahol valószínűleg elismerték a kazár kagán uralmát. Átvették tőlük a kettős fejedelemséget és a rovásírást, de a földművelés terén is tanulhattak a kazároktól.

A 9. században húzódtak nyugatabbra: *Etelközbe*, ahol csatlakoztak hozzájuk a kabarok (a nyolcadik törzs). Ezzel kapcsolatban érdekes a tankönyvben található megállapítás: „Mint a nomád népek általában, a magyarság Etelközből kiindulva *zsákmányszerző hadjáratokat* indított... Nyugat felé portyázva, megjelentek a Kárpát-medencében, így megismerték későbbi hazájukat” (erről az első biztos adat 862-ből való). A magyar törzsek itt tették szorosabbá szövetségüket (Vérszerződés).

A *honfoglalásról* részletes leírást tartalmaz e tankönyv. Ismerteti László Gyulának a kettős honfoglalásról szóló elméletét, mely „megoldást kínál a magyar nép egyik sajátságos, napjainkban élő néprajzi csoportnak, a székelységnek az eredetére is”. Ugyanakkor ez az elmélet sok ellenvetést és kételyt váltott ki egyes tudósok körében (ami a tanulók előtt általában nem ismeretes).

A Szvatopluk morva fejedelem és Simeon bolgár cár elleni „portyázó” hadjáratuk (Bizánc szövetségeseiként) sikerrel járt ugyan, de közben a besenyők pusztító támadást intéztek etelközi „hazájuk” ellen, ez volt az alapvető oka a honfoglalás első szakaszának az elindítására, mégpedig a Kárpátok északkeleti hágóin (Vereckei–Tatárszoros) keresztül (895-től), ahol a bolgárokat leszámítva nem találkozhattak számottevő ellenséggel – állapítja meg.

A közel félmillió magyarság honfoglalásának második szakasza a tankönyv szerint a 9. század végén és a 10. század első éveiben zajlott le, 907-el bezárólag, amikor legyőzték a támadó bajorokat „megteremtve a lehetőséget nemzetünk megmaradására” (186. o.).

A *letelepedéstől az államalapításig* című utolsó fejezetben világos képet nyújt a kalandozások indítékairól és méreteiről (eljutottak Észak-Itáliába, Bajorországba, Szászországba, Dél-Itáliába, Franciaországba, sőt a Pireneusokon is átkeltek), aminek I. (Nagy) Ottó német-római császár augsburgi győzelme (955) vetett véget. Ezekben a kalandozásokban, zsákmányszerző hadjáratokban a törzsfők (törzsi előkelőségek) és fegyveres kíséreteik mellett, a fegyveres nomád parasztok is részt vettek – állapítja meg.

A *Pusztulás vagy életben maradás?* alcím alatt rávilágít az új helyzetükből adódó dilemmára: hogyan lehet a törzsi-nemzetségi előkelők és kíséretük eltartását a harci vállalkozások helyett biztosabb alapokra helyezni? Ennek megoldására elsőként *Géza fejedelem* vállalkozott: megtörte a törzsfők-nemzetségek hatalmát, ő maga is megkeresztelkedett, és felvette a kapcsolatot I. (Nagy) Ottó császárral, hittérítőket kérve tőle, miközben lemondott a Lajtán túli területekről.

Szent István (997–1038) uralkodásának csak főbb mozzanatait (pogánylázadások leverését, az önálló magyar egyházszervezet és államhatalom kiépítését) öleli fel.

Az összefoglaló kérdések, a részletes időrendi táblázat, valamint a mellékelt illusztrációk igen célszerűen egészítik ki és teszik színessé e tankönyv tartalmát.

Szintén a középiskola I. osztálya számára készült:

Gyapay Gábor – Ritoók Zsigmond: Történelem tankönyve

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999, 216 o.

Alapjában véve ugyanazokat a fejezeteket (korszakokat) dolgozza fel, mint az előző tankönyv, apróbetűs kiegészítésekkel, szemelvényekkel, és vastagbetűs kiemelésekkel a következő (némileg eltérő) megnevezésekkel: I. A történelem előtti kor, II. Az ókori keleti társadalmak, III. Az ókori görög világ, IV. Az ókori Róma, V. A korai feudalizmus és VI. Népünk története az államalapításig. Minden fejezet végén felsorolja az ajánlott irodalmat. Szintén kellő gondot fordít a műveltség fejlődésére és a társadalmi viszonyok alakulására, de még a szellemi élet és a gondolkodásmód változásait is érzékelteti. Bizánccal kapcsolatban rövid leírást közöl a keleti szlávokról, a déli szlávokról (a szerb, horvát és bolgár állam kialakulásáról) és a nyugati szlávokról.

A *Népünk története az államalapításig* című fejezetben egy időrendi táblázat beiktatásával szemléletesen dolgozza fel a magyar nép eredetét és vándorlásait. Megállapítja, hogy a Kr. e. II. évezred elején *a zsákmányoló életmódot fokozatosan a termelői életfelfogás váltotta fel*, kiemelve a változás főbb tényezőit és körülményeit, s megállapítva, hogy a Kr. e. I. évezred folyamán alakult ki az obi-ugorokból elvált nép saját tudata és ennek megfelelően saját neve: *a magyar név is*. Ezután hiteles forrásokat idézve rövid áttekintést nyújt a magyarság vándorlásainak főbb „állomáshelyeiről”: Baskíriáról, Levédiáról, majd Etelközről. Az innen vezetett sikeres hadjáratok a morvák, a frankok és a bolgárok ellen már szerinte tudatos előkészületek voltak a Kárpát-medence megszállására. A honfoglaló magyarok számát szintén közel félmillióra becsüli, míg az itt talált lakosság legfeljebb 200 ezer lehetett.

A gazdasági és társadalmi viszonyok leírásánál aláhúzza, hogy a 10. századi magyar társadalmat *a személyi függés* tartotta össze, és hogy a termékeket *a szabad köznépi falvak* lakossága szolgáltatta. Továbbá, hogy vallásuk a sámánizmus volt, művészetük pedig csodálatosan egységes és fejlett volt (ebben számos perzsa, mohamedán és bizánci elemet vettek át).

A *hűbéri társadalom föltételeinek kialakulása* című fejezetben előbb érdekes leírást találunk a magyarok harcmodoráról, majd a 43 hadjárat emlékét megőrző kalandozásokról, amelyekben főleg a határ mentén megtelepült törzsek vettek részt. A nyugati, egészen a Pireneusi-félszigetig terjedő kalandozások mellett, kiemeli a bizánci „portyázásokat” is. Így együttvéve *óriási területeket érintettek*. Sikereiket szintén az új, szokatlan harcmodorukban látja, de hozzáteszi, hogy az egyes területeken uralkodó politikai anarchia is gyengítette a nyugatiak ellenállását. A Merseburgnál, majd Augsburgnál elszenvedett döntő vereségek után, csak a Balkán felé folytathatták kalandozásaikat még tizenöt éven keresztül. Változásokra volt szükség, hogy a magyar társadalom átvehesse az európai fejlődés eredményeit. *Géza fejedelem átlátta a helyzetet* – állapítja meg – és lépéseivel, intézkedéseivel megtalálta *a jövőbe vezető utat*.

Valamivel részletesebben dolgozza fel *I. (Szent) István* uralkodását és a feudális államszervezet kiépítését. Az ellenállás (a pogánylázadások) felszámolása után, hatalmának alapja a földbirtok volt, ill. a királyi vármegye kialakulása – a központi hatalom érdekeinek megfelelően. Ezzel párhuzamosan folyt az egyház megszervezése. Majd idézetekkel alátámasztva ismerteti törvényhozását és Imre hercegnek írt Intelmeit, végül megállapítja, hogy *létrehozta a keresztény feudális monarchiát*.

A korai feudalizmus összefoglalása után egy részletes időrendi táblázatot közöl, amivel szintén a korszerűsítés követelményeinek igyekszik eleget tenni.

Szabó Péter: Történelem II. a középiskolák számára

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000, 259 o.

(a hűbériség kora, az Árpád-kor, a rendiség kora, Európa az újkor hajnalán, Magyarország 1541-től 1711-ig)

Tagoltságában, szerkezeti felépítésében, illusztrációs anyagában nagymértékben hasonlít Száray Miklós I. osztályos tankönyvéhez. Némileg a tananyag helyenkénti túlméretezésében múlja fölül az előbbt.

A *hűbériség kora Európában* című fejezetben érdekes képet nyújt a népesség növekedéséről, a mezőgazdaság és a kereskedelem föllendülésével párhuzamosan. Ehhez szorosan kapcsolódik, ill. az előbbi kiegészíti a középkori ember (a házassági viszonyok, a jobbágyszolgák) mindennapi életének leírása.

Az *Árpád-kori Magyarország* témakört az államalapító Szent István uralkodásának részletes taglalásával kezdi, amit érdekes szemelvényekkel és kérdésekkel egészít ki. A társadalmi tagozódással kapcsolatban megállapítja, hogy a szabadok társadalma három csoportra oszlott: urakra, vitézekre és nincstelenekekre, akik személyükben szabadok voltak. A királyi vármegyék megszervezésének bemutatása után tömör képet nyújt a királyság kormányzásáról: a püspökökből és megyéspánpokból álló királyi tanács és a nádor szerepéről.

Érthető, hogy e tankönyv csak érinti a királyi korona megszerzését a római pápától, hiszen ezzel a kérdéssel már az általános iskolai fokozaton is foglalkoztak. Viszont hiányérzetet kelt a már Géza fejedelem korában jelentkező, majd Szent István uralkodása alatt létfontosságúvá vált a Bizánci császárság és Nyugat-Római Császárság Magyarországon lecsapódó rivalizálásának a „megkerülése”, kihagyása. Hiszen ezt a megsemmisítéssel járó, meg-megújuló veszélyt csak ügyes külpolitikával, vagy a támadók legyőzésével lehet elhárítani. Ebben kifejezésre jutott időnként a Nyugat védelme a keleti (bizánci) veszéllyel szemben. Ilyen és hasonló válsággóccok és kényszerpályák alternatívái gyakran jelentek meg a magyar történelemben.

A *Nyugtalan évtizedek (1038–77)* témakörben a trónviszályok (talán túlságos) részletezésében is különböző alternatívákat tár fel az egyrészt tehetségtelen vagy éretlen, másrészt kényszerhelyzetbe került királyok uralkodása idején. Például Péter a német császár hűbérese lett; majd I. Géza közel harminc év elmúltával „Bizánc felé fordult”. I. (Szent) László trónralépésekor (1077) az ország nagy részén zűrzavaros állapotok uralkodtak. Ezért törvénykönyveivel elsősorban a vagyon- és közbiztonság helyreállítására, valamint az egyházszervezet továbbépítésére törekedett. Ő kezdeményezte a szentté avatásokat is. Külpolitikájában „hozzákezdett Horvátország meghódításához – kihasználva a horvát királlyal fennálló rokoni kapcsolatát, Magyarországhoz csatolta, sőt püspökséget is alapított Zágráb központtal.”

Utóda, *Könyves Kálmán* (1095–1116) uralkodásáról a következő fontosabb eseményeket emeli ki:

- a kereszties hadak átvonulását az országon (a rosszhírű csapatokat nem engedte át az országon, a „jókat” viszont segítette);
- Dalmácia meghódítását és 1105-ben felvette a Horvátország és Dalmácia királya címet, és a terület élére kormányzót, bánt állított;
- az Álmos testvérével való leszámolást (akinek fiát, Bélát, megvakíttatta);
- törvényeit: az uralkodása alatt keletkezett törvénykönyv az egyházi és az állam élet szabályozását szolgáltatta („Boszorkányok pedig nincsenek” – mondta ki), és
- az uradalmak megszilárdítását.

Végül két összefoglaló kérdést fogalmaz meg a tanulók számára.

A *12. század Magyarországa* című fejezetben röviden mutatja be II. István, II. (Vak) Béla és III. István uralkodását, amikor az ország „Bizánc árnyékába” került és ideiglenesen elvesztette Szerémséget, valamint Horvátország és Dalmácia feletti uralmát (fennhatóságát).

Ennek a zűrzavaros állapotnak a Bizáncban nevelkedett *III. Béla* király (1172–1196) vetett véget. Visszaszerezte az elvesztett területeket Bizánctól, amiben segítették őt a bolgárok és a szerbek függetlenségi törekvései. Reformokat hajtott végre az ország belső igazgatásában. Az 1180-as években az oklevelek kiadására új hivatalt, *kancelláriát* szervezett.

Érdekes fejezete e tankönyvnek *a növekvő népességről – a 12. század jövevényeiről* szóló rész, miszerint (Horvátország és Dalmácia nélkül) Magyarország területe mintegy 310 ezer km² volt, ám lakottnak csak e terület kétharmada számított. A főleg lakatlan területekre özönlöttek a külföldi telepesek: olaszok, franciák, vallonok, a különösen jelentős számú szászok, svábok és flamandok. II. Béla korában a földnek mintegy háromnegyede még mindig a király tulajdonában volt, a többin a világi és egyházi birtokosok osztoztak. A kis- és középbirtokosokat vitézek alkották, akik katonáskodással szolgálták a királyt. Az uradalmaknak alávetett népesség közül az ingatlanl nem rendelkező robotoló *szolga állapotú* emberek voltak, s

csak a földdel rendelkező csekély számú népesség élvezhetett személyes szabadságot. Ugyanakkor megindult a kötött falvak megszerveződése és a városok fejlődése (a királyi, püspöki és megyeszékhelyeken, majd a szombati vásárok színhelyein).

Az új berendezkedés című fejezetben II. András uralkodásáról először a királyi főtisztviselők újfajta (birtokadományok szerinti) javadalmazását írja le – minek következtében egy-egy vármegyében szinte eltűnt a királyi birtokállomány – és rámutat a királyné (merániai Gertrúd) német kísérete iránti ellenszenvre. Erre vonatkozóan egy érdekes kérdést fogalmaz meg: „Mit gondolsz, az idegenek jelenléte a királyi udvarban Szent István uralkodása idején miért nem okozott akkora feszültséget, mint II. András korában?” (79. o.)

II. András uralkodásának legjelentősebb eseménye a 31 pontból álló *Aranybulla* meghozatala volt 1222-ben. Ezt jórészt a jövedelemkiesés pótlására tett „kapkodó intézkedései és a sikertelen, ugyanakkor igen költséges keresztes hadjáratban való részvétele váltotta ki”. Részletesen felsorolja annak rendelkezéseit:

- biztosította a szerviensek adómentességét,
- megerősítette a várjobbágyok és a vendégek szabadságjogait, de különösen fontos volt, hogy megfogadta: „a jövőben tartózkodni fog a királyi birtokok eladományozásától”.

Végül törvényesnek nyilvánította a nemesség ellenállását abban az esetben, ha a király megszegi a törvényt, ami egyben azt is jelentette, hogy a királyi hatalom nem korlátlan (egyres nyugat-európai országokban hasonló jogszabályokat hoztak).

II. András uralkodásával kapcsolatban megemlíti még, hogy kiűzte az országból a neki nem engedelmeskedő német lovagrendet. Külpolitikájában előbb a hűbéri világ központjának számító Franciaország felé orientálódott, majd a Balkán felé „vetette tekintetét”.

A tatárjárás, ill. IV. Béla uralkodásával foglalkozó fejezet elején a bárók megfélemezését, a kunok befogadását és a Julianus barát révén érkező tatárveszélyről szóló riasztó hírt írja le. Magyarország katonai adottságai a tatárjárás előtt – szerinte – nem volt sem elegendő, de lebecsülendő sem (a várak sűrűbben főleg a nyugati határszélen helyezkedtek el). A kunokkal keletkezett viszály gyengítette a magyar sereget, amely 1241. április 12-én a Sajó folyónál, Muhi mellett vereséget szenvedett a kb. azonos létszámú tatár seregtől (Muhi-csata). A magyar főereg megsemmisítése után a tatárok hozzákezdtek az ország feldúlásához: az ország 2,5 millióra tehető lakosságából egy év alatt mintegy 500 ezer került a meggyilkoltak és elhurcoltak sorsára.

Szinte csodával határos – állapítja meg, – hogy Magyarország megmaradt népe képes volt újrakezdeni az életet. Erre a nagy tetre IV. Béla vállalkozott, aki levonta a tatárjárás tanulságait; hozzálátott a hadügyi reformok (várépítés stb.) végrehajtásához, de ugyanakkor a városfejlesztéshez is. Uralkodása idején formálódott Magyarországon a nemesi társadalom (a várjobbágyok is megkaphatták nemesi jogaikat). Kialakult a főnemesség, a köznemesség és a familiaritások rétege (ez utóbbiak egy-egy tehetősebb nemes szolgálatába szegődtek). Ugyanakkor megindult az új közigazgatási egységek, a nemesi vármegyék kialakulása. Külpolitikai sikerei között említi, hogy megszerezte a Macsói bánságot (Belgrádtól délnyugatra) és kiterjesztette a magyar fennhatóságot Boszniára is. Korára jellemző a vallásos élet elmélyülése.

Utódai közül IV. (Kun) Lászlóval kapcsolatban kiemeli, hogy az 1277-ben megtartott rákos-mezei gyűlés volt Magyarország első országgyűlése, amely magában hordozta a rendi parlamentarizmus csíráját. A pápa nyomására törvényt hozott a kunok ellen pogány szokásainak felszámolására. Végül (feltehetően egy magyar báró felbujtására) saját „kunjai” ölték meg.

Az utolsó Árpád-házi király, aki egész uralkodása alatt a bárókkal viaskodott, 1301-ben bekövetkezett halálával kihalt ez az uralkodóház. Érdekes melléklet „A nagyúri gondolkodás és származástudat” című összefoglalás – lényegkiemelés.

A középkor akonya – Az újkori modern állam kialakulása című fejezetben a 14. századi „társadalmi zűrzavar”, a pusztító pestisjárvány és a háborúk leírása után átfogó képet nyújt a kereskedelem, az ipar és a mezőgazdaság fejlődéséről, a technikai újításokról (a vízi energia felhasználásáról), a jobbágyi kötelékek lazulásáról, ami a modern állam kialakítása felé vezető utat jelezte.

A következő fejezetben *Európa régióinak fejlődését*, a százéves háború első szakaszát, Franciaország egyesítését, az egyház és a papság válságát mutatja be. (a széttagolt Oroszországról egy olvasmányt közöl). A tanulóknak szánt egyik összefoglaló kérdés: Mely államok erősödtek meg a 14–15. század során, és mivel magyarázható megerősödésük (gazdasági, társadalmi, politikai okok)? Aztán újból visszatér a magyar történelem feldolgozására. Részletesen foglalkozik *Károly Róbert uralkodásával*. Lényegesen kibővíti és elmélyíti az általános iskola 8. osztályában tanult történelem idevágó anyagát. Megválasztásának ill. megkoronázásának bonyolult folyamatainak bemutatása után rátér a kiskirályok felszámolására és egy új kormányzati rendszer kialakítására irányuló intézkedéseinek leírására, megjegyezve, hogy – ellentétben III. Andrással –

nem tartotta szükségesnek a rendiség gyámolítását, s nem hívott össze országgyűlést. A telepítésekkel kapcsolatban megállapítja, hogy az elnéptelenedett Felvidékre morvák és lengyelek érkeztek. Belőlük és a hazai szlávokból alakult ki a késői középkorban a szlovák nép. Kárpátalján akkor jelentek meg a rutén (orosz) telepések, s Erdélyben, valamint délen, az Al-Duna mentén folytatódott a juhtenyésztő, pásztorkodó románok betelepülése.

Különös figyelmet szentel Károly Róbert gazdasági, elsősorban pénzügyi (aranyforint) reformjainak, és városfejlesztésének: a kiváltságokat élvező szabad királyi városok és mezővárosok kialakulásának. Rámutat egy új adónem, a kapuadó bevezetésére, melyet a jobbágyok fizettek, és amit első állami adójuknak tekinthetünk – állapítja meg. (Ezzel kapcsolatban a tanulóknak szánt kérdés ill. feladat: Hasonlítsd össze az utolsó Árpádok és Károly Róbert pénzügyi politikáját (jövedelmek, gazdasági intézkedések stb.)!

A Nagy Lajos, Az Anjouk külpolitikája, A társadalom új szerkezete című fejezetekben visszatér a Károly Róbert által megalapozott külpolitikára, melynek egyik szimbóluma az 1335-ben Visegrádon megrendezett hármass találkozó volt (három király vett részt: a magyar, a lengyel és a cseh király), ami egyben egy hármass szövetség megalapozását is jelentette. Ezáltal a lengyel korona 1370-ben Lajosra szállt. Ezt jóval megelőzően Lajos király, a nápolyi kudarc után, meghódította Dalmáciát, és az „észak-szerbiai tartomány ura, valamint Bosznia bánja is meghajolt előtte”.

A társadalom fejlődése ebben a korban magával hozta a két fő társadalmi osztály, a nemesség és a jobbágysság végleges kialakulását. Ezzel kapcsolatban merült fel a jobbágyterhek egységesítésének kérdése. Nagy Lajos 1354-ben törvényileg elrendelte, hogy a gabona és szőlő után valamennyi jobbágy köteles a termés kilenced részét (a kilencedik tizedrészét) fizetni. Emellett a jobbágyok évi pénzadót, bizonyos terményeket, háziállatokat voltak kötelesek a földesúrnak juttatni, amihez jött még az egyháznak a tized, és a királynak az állami adó fizetése. Az ősiség törvényében pedig megszüntette az Aranybullában rögzített végrendelkezési szabadságot, így örökösök hiányában a birtok a királyra szállt – állapítja meg. Ő tehát törvényeivel igyekezett befolyásolni a társadalmi fejlődést. A pallosjoggal viszont bővítette a nemesi hatáskört a bíraskodásban: a kézre került bűnösöket ki is végeztethették. Utódának Mária lánya férjét, a Magyarországon nevelkedett *Luxemburgi Zsigmondot* választották 1387-ben. Uralkodása alatt zajlott le Szerbiában a *rigómezei csata*, amelyben a Balkánon terjeszkedő oszmán-törökök győztek. A bárók és Zsigmond a török előrenyomulás megelőzése végett támadó háborút szorgalmaztak nemzetközi összefogással. A király megfontolatlanul ment bele a nikápolyi csatába, melyből a saját fejét is alig tudta megmenteni.

E kudarc után inkább védelemre rendezett be. Közben többször is szembe került a bárói pártütésekkel, amelyet végül is sikerült elfojtania. Hatalmát a hozzá hű bárókra építette, akiknek kulcspozíciókat (nádor, erdélyi vajda, temesi ispán stb.) adományozott. Szigorú ellenőrzés alá vonta a vele gyakran szembeesegülő egyházat. Jó intézkedései közé tartozott a nyugati és északi királyi városok fejlesztése és általában a városfejlesztés. 1410-ben elérte, hogy a Német-Római Birodalom királyává választották, de ugyanakkor Dalmácia elveszett a magyar királyság számára.

Az ő uralkodása alatt következett be szakadás a római katolikus egyházban, de az ő elnökletével megrendezett konstanzi zsinaton sikerült az egyház egységét helyreállítani. Az egyházi reform elmaradása hozzájárult a huszita mozgalom kibontakozásához, és ezután került sor a huszita háborúkra.

Apróbetűs szövegében olvasható, hogy a hét nyelven beszélő és a nyugat-európai viszonyokat jól ismerő, sokat utazó király fogékony volt az anyanyelvhasználat kiszélesítését célzó törekvésekre, ami új, pozitív fényt vet személyiségére és uralkodására.

A Hunyadi János harcai a török ellen című fejezetben Hunyadi Jánost, mint Zsigmond korának szülöttét mutatja be, aki „eltanulta a korszerű harcászat elemeit: a huszita harcmodort és a condottiere (zsoldosvezér) típusú hadvezetést”. Miután – I. Ulászló korában – egy kisebb csatában (Gyulafehérvár közelében) legyőzte a törököket, 1443-ban egy hosszú hadjáratra indult ellenük, és egy tízezres szerb-bosnyák sereg csatlakozásával Nišnél szétverte az egyesített európai török erőket, majd a táborban kitört lópestis visszavonulásra kényszerítette. Ezt a Várnánál elszenvedett vereség követte 1444-ben.

Kormányzósága idején nem sikerült megvalósítania az ország egységét. Egyes főnemeselek továbbra is megtartották uralmi területeiket. Viszont új jelenségnek számított, hogy a köznemesség mind nagyobb befolyáshoz jutott az országgyűléseken.

Katonai pályafutását, a török elleni harcát előbb az 1448-as *rigómezei vereség* (a többszörös túlerővel szemben), de különösen az 1453-as *nándorfehérvári világraszóló győzelem* fémjelzi. „Ez lehetetlenné tette, hogy a szultán utat nyisson Magyarország belső területei felé, és hogy a török hetven évig nem vezetett nagyobb hadjáratot hazánk ellen.” (A feltett kérdés: Mivel magyarázhatóak Hunyadi katonai kudarcai, és minek köszönhetőek sikerei?) Mindezt egy rövid olvasmány egészíti ki a török hadseregről.

Hunyadi Mátyás uralkodásának (1458–1490) bő teret szentel, kezdve megválasztásától, az államirányítás átszervezésén keresztül, az új adózási rendszer bevezetéséig (bevezette a királyi kincstár adóját, és az ún. rendkívüli adót). Ezáltal megnőtt a király jövedelme, ami többek között lehetővé tette számára a négy fegyvernemre osztott zsoldoshadsereg, a „fekete sereg” megszervezését. A törökkel szembeni politikáját az aktív védelem (tehát nem a támadás) jellemezte. Kialakította a *második déli védővonalat*, amely Karánsebestől indult, s a Szerémségen keresztül az Adria irányába húzódott. Közben visszafoglalta a töröktől Jajca várát, majd a törökök által felépített Szabácsot, miközben hadvezérei portyáikkal állandóan nyugtalanították a török végvárok katonaságát (a boszniai megtorló hadjárat).

Külpolitikájában a német-római császári cím megszerzésére törekedett. Első lépésként a cseh koronát akarta megszerezni, ami nem járt sikerrel, de az övé lett Szilézia, Morvaország és Lausitz. 1485-ben elfoglalta Bécsot, de a német fejedelmek mégsem őt választották királlyá. A hatalomból igyekezett kiszorítani a rendeket. Hivatalnokai között alacsony (jobbágy) származású személyek is voltak.

A tankönyv értékelése szerint befejezetlen életművet és túladosodott országot hagyott maga után, viszont Magyarország az ő idejében a kultúra, különösen a művészetek és az építészet terén jelentős tényezővé vált Európában. Ezt részletesen is kifejti „A humanizmus és a reneszánsz művészet” című fejezetben, különös hangsúllyal szól a budai palota megépítéséről, amely 2000–2500 kötetből álló könyvtárral – a Bibliotheca Corvinianával – rendelkezett. Érdeme még, hogy 1467-ben, a pápa felhatalmazásával Pozsonyban egyetemet alapított, amely azonban Vitéz János halálával elcsorvadt. E témakört a „Mátyás király egy humanista történetíró (Bonfini) szemével” című szemelvény zárja.

A *Jagelló-kor Magyarországon* című fejezetben (témakörben) a következő alcímek tükrözik ennek tartalmát: változások (megmerevedés) a nemesi társadalomban, eltérő nézetek az utódlásról (országgyűlési határozat, miszerint a jövőben idegen házból nem lehet királyt választani), a lakosság 90%-át alkotó jobbágyság (parasztság) helyzetének rosszabbodása.

A *Keresztes háborúból parasztháború (1514)* alcím alatt a Dózsa-féle parasztlázadást és annak súlyos következményeit elemzi. A hajdúktól és a parasztoktól megvont fegyverhasználat hamarosan megbosszulja magát.

A *mohácsi csata és az ország három részre szakadása* című fejezetben először a csata előzményeit és a vereséghez vezető okokat írja le:

- a királyi hatalom gyengülését,
- a végvárrendszer elhanyagolását,
- a kedvezőtlen nemzetközi viszonyokat (V. Károly császár hatalomra jutását),
- az Oszmán Birodalom megerősödését s Nándorfehérvár (Belgrád) elesét.

A mohácsi csatamezőn hozzávetőleg egy 25 ezres magyar had gyűlt össze – kb. 60 ezres török sereggel szemben 1526. augusztus 29-én. Elkerülhetetlen volt az óriási véráldozatokkal járó vereség. I. Szulejman szultán, aki Buda városáig nyomult előre, egyelőre nem akarta ténylegesen is uralma alá venni a már sajátjának tekintett meghódított területet.

Mindezt aztán betetőzte a csatából „elkészt” két király (Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd) versengése a trónért – a döntőbíró pedig a török szultán lett.

Ezután egy érdekes összefoglalás következik A rendiség kora Európában és Magyarországon (14–16. század eleje) cím alatt, amely segíti a tanulókat az európai és a hazai fejlemények közötti összefüggések megértésében.

Az Amerikába és az Indiába vezető tengeri út felfedezése, annak következményei és a Habsburg Birodalom fölemelkedése, illusztrációkkal „tarkított” feldolgozása után részletes ismertetés (leírás) következik a *reformációról* s azon belül Luther Márton szerepéről és Kálvin János tanairól, valamint a világi hatalomról alkotott nézeteiről. Majd az ellenreformációról (a jezsuiták szerepéről), a barokk stílus elterjedéséről, illetve a 16. és 17. században végbemenő tudományos fejlődésről. Ebben az átfogó témakörben – „Európa az újkor hajnalán” – felöleli még a spanyol abszolutizmust, az angol és a francia abszolutizmust, továbbá a „Kelet-Európa és a Nyugat peremvidéke a 16–17. században” c. fejezetet, majd visszatér a magyar történelemre.

A *Két birodalom végvidékén – Magyarország 1541-től 1711-ig* című témakörben a hódoltság viszonyainak és terheinek ismertetése után részletesen foglalkozik az erdélyi állam megszületésének körülményeivel. Erdély megerősödését Báthory István fejedelem nevéhez és uralkodásához fűzi, aki az 1575-ben a Habsburgok felett aratott győzelmével „végsőképp meghiúsította a Habsburg hatalomátvételt Erdélyben.” Őt lengyel királlyá is megválasztották.

Erdély történetének taglalását megszakítva egy érdekes fejezet következik:

A *királyi Magyarország berendezkedése – a magyar gazdaság a 16. században* cím alatt. Ebben leírja, hogyan módosultak a rendek erőviszonyai: a köznemesség egy része minden birtokát elveszítette a török megszállás alatt, a főnemesség súlya viszont növekedett (egyesek nagy magánhadsereget tartottak). A mezőgazdaság legfejlettebb ágazata a szarvasmarhatenyésztés volt, de fellendült a bor- és gabonakereskedelem is. A köznemesség egy része ebben kárpótolta birtokvesztéseit. A jobbágyságot sújtó 1514-es megtorló intézkedések közül elsősorban a heti egy nap robotnak szereztek érvényt a 16. század közepétől.

A *reformáció Magyarországon*: főleg a kálvini vagy helvét irányzat terjedt el a mezővárosok és a parasztság körében (miközben az egyes protestáns egyházak is vetélkedtek egymással az ország bizonyos részein).

Vívmányai közül kiemeli Károlyi Gáspár bibliafordítását; a falusi, de különösen a városi iskolák illetve főiskolák alapítását és terjedését, de „a könyv is luxuscikkből használati tárggyá” és művelődési eszközzé vált. Ezzel összefüggésben apróbetűs függelékben említi a magyar nyelv ápolását, továbbá „a nemzet és nép azonosítását a protestáns prédikátoroknál” és hogy a 16. század folyamán a hazai értelmiség kialakította a társadalmi kööttségek fölé emelkedő haza és nemzetképzeteket”.

A *Küzdelem a török terjeszkedés ellen. A tizenötéves háború és Bocskai Habsburg-ellenes mozgalmak* című fejezetben megállapítja, hogy a nógrádi és a dunántúli várak, sőt Temesvár, Lippa és Szolnok, s valamivel később Szigetvár és Gyula elfoglalásával (1566) a török immár minden égtáj felől körülbástyázta a megszállt területet: az ország földaraboltsága állandósult. Az ún. tizenötéves háborúban tovább terjeszkedett a Dunántúlon, míg végül az 1593–94-es téli-tavaszi hadjáratban a császári zsoldosok és a magyar végvári csapatok visszavették a hódoltság északi vonalát, aminek eredményeként a pápa közreműködésével Szent Szövetség alakult a török ellen. Ebbe az Erdély élén álló Báthory Zsigmond is bekapcsolódott, ami a bécsi udvarban kételyeket támasztott. Ezért megszállták és feldúlták az Erdélyi Fejedelemséget. Az erdélyi nemesség színe-java török földre menekült. Mindezt betetőzte, hogy a bécsi udvar hajszát indított a protestánsok ellen, és a törökellenes háború költségeinek fedezésére a magyar nemesi nagybirtokokat szemelte ki. Ez egy Habsburg-ellenes mozgalmat váltott ki, melynek élére *Bocskai István* erdélyi fejedelem állt, akit komoly hadi sikerei után 1605-ben a szerencsi országgyűlésen Magyarország fejedelmévé választottak. Érdeme, hogy nemességet adott a vele együtt harcoló hajdúknak (szabad földeket adományozott nekik), ami később a hajdúvárosok kialakulásához vezetett. Az 1607-ben megkötött bécsi békével helyreállította Erdély és a Részek függetlenségét, és megkapta Ugocsa, Bereg, és Szatmár vármegyéket Tokaj várával együtt, s a végvári katonáknak szabad vallásgyakorlást biztosított. Egész életét a zsarnokság elleni harc jellemezte.

A *királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség megerősödése* fejezetben előbb az uralkodó (II. Mátyás király) és a magyar rendek közötti együttműködést (amely a szabad vallásgyakorlást is szavaltotta), majd a magyarországi ellenreformációt (Pázmány Péter munkásságát, a nagyszombati egyetem megalapítását) taglalja.

Egy átmeneti zűrzavaros időszak után, a *Bethlen Gábor fejedelemsége* alatt bekövetkezett fölvirágzást mutatja be:

- sikeres merkantilista gazdaságpolitikáját, az állami jövedelem gyarapítását,
- a Habsburg-ellenes háborúba való beavatkozását: „Hadi sikerei láttán a magyarországi rendek az ország királyává választották, amit nem fogadott el.”

Végül kedvező feltételek között köthetett békét II. Ferdinánd magyar királlyal (megkapta Szaboles, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod és Abaúj vármegyéket).

Összességében megállapítja, hogy „Bethlen Gábor trónralépésétől kezdve (1613) II. Rákóczi György sikertelen lengyelországi hadjáratáig (1657) Erdély a nyugalom időszakát, aranykorát élte. A művelődés, a tudományok, az irodalom és a művészetek virágoztak... Az aranykor megteremtésében jelentős részt vállaltak Erdély urai is, akik sokat áldoztak a művelődés fejlesztésére.” (227. o.) A kiemelkedő tudósok közül többek között, Szenczi Molnár Albert és Apáczai Csere János nevét említi.

A *Habsburg-magyar ellentétek kiújulása* című fejezetben foglalkozik az erdélyi állam meggyengülésével, majd Zrínyi Miklós vezéralakját méltatja, aki az önálló magyar hadsereg megszervezését fontolgatta és a királyi Magyarország szellemi és anyagi erejének jobb kihasználását sürgette. Támadó háborút szorgalmazott a török ellen, amivel Bécs nem egyezett, s ezért főparancsnoki tisztségéről is leváltották.

Ezután a sikertelen Wesselényi-féle összeesküvést, a rendi alkotmány felfüggesztését, majd Thököly Imre szabadságharcát taglalja, akit a szultán adó ellenében kinevezett Felső-Magyarország fejedelmévé. Ezáltal a középkori *Magyarország négy részre szakadt* – állapítja meg.

A *Magyarország népessége és gazdasága a 17. században* alcím alatt Zrínyi Miklóstra hivatkozik, aki a magyar romlás századának nevezte korát, rámutatva a tizenötéves háború okozta *jóvátehetetlen károokra*. A

török dúlások következményeit elsősorban az ország közepén élő magyar lakosság viselte. Az üresen maradt elpusztasodott – vidékre *bevándorlók érkeztek*. A Maros vonala alatti alföldi részeken ekkor telepedtek le tömegesen a szerbek, az északi peremvidékekre a szlovákok, a keleti-délkeleti területekre pedig a románok újabb hulláma érkezett. A lakosság társadalomszerkezete viszont változatlan maradt.

Mindezt egy érdekes olvasmány, Életmód a 16–17. századi Magyarországon egészíti ki.

A *török kiűzése Magyarországról* című fejezetben leírja a Szent Liga létrehozását, Thököly fejedelemségének felszámolását, Buda visszafoglalását és Magyarország felszabadítását – az 1697-es zentai csatát – szemléletesen magyarázva a török vereség okait.

A *Habsburg hatalom megerősödése Magyarországon* a tankönyv szerint, igen káros következményekkel járt a magyarság számára:

- a rendek lemondtak a szabad királyválasztásról,
- a jobbágyságra nehezedő állami terhek (a katonák elszállásolása, élelmezése, szállítási kötelezettségei) megnövekedtek,
- a magyar földesurak közül sokan elveszítették birtokaikat, amit kincstári tulajdonba vettek,
- nem tartottak tovább igényt a végvári hajdúk szolgálatára s kiváltságaikat is megszüntették. Mindez együttvéve – a harcok idején elkövetett túlkapásaikat is beleszámítva – felér egy újabb dúlás csapásával

A *Rákóczi-szabadságharc* kitörését és lefolyását a nemzetközi helyzet figyelembevételével taglalja, felölelve gazdasági intézkedéseit, ill. nehézségeit is egy megfelelő fedezettel rendelkező pénzrendszer kialakításában. Kitér a nem magyar népek e szabadságharchoz való viszonyulására is, miszerint „a szlovákok, oroszok és románok a kuruc mozgalom mögé sorakoztak föl, csak a délen élő népek (szerbek és horvátok) húztak a Habsburgokhoz”. Részben ezért, másrészt a külfölddel való együttműködés végett tartotta II. Rákóczi Ferenc mindennél fontosabbnak a Dunántúl elfoglalását, amiben a legendás hírű (kisnemesi származású) Vak Bottyánnak főszerepe volt.

A szabadságharc csúcspontját a tankönyv szerint az 1707 nyarán megtartott ónodi országgyűlés jelentette, amelyen kimondták az ország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását. Ezt követően a szabadságharc hanyatló szakaszába lépett, és az 1711-ben megkötött szatmári békével fejeződött be, amely büntetlenséget ígért a felkelőknek, helyreállította a nemesi jogokat, visszaadta a nemeseknek (földesuraknak) az elkobzott birtokukat, és meghagyta a parasztkatonák kiváltságait. Nem volt tehát a szabadságharc hiábavaló, bár alapvető célját, az ország függetlenségét nem érte el. „A kurucok a száműzetésben” leírás, valamint a *Két birodalom végvidékén – Magyarország 1541-től 1711-ig* című összefoglalás és az időrendi táblázat is azt bizonyítja, hogy a tanulók egy korszerű tankönyvet kaptak a kezükbe.

Utólag betekintést nyertem még egy, a középiskolák II. osztálya számára készült tankönyvbe:

Walter Mária: Történelem II.

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

Bár egy 321 oldalas (kisformátumú) tankönyvről van szó, nem jellemző rá a fölösleges tananyag-halmazás, inkább a szerényebb, egyszerűbb kivitelezés. Úgyszólván minden oldalán a kötelezőnek tartott, vastagbetűs lényegkiemeléssel „tarkított” szövegek mellett, vagy közbeiktatva, hosszabb vagy rövidebb apróbetűs szemelvények, érdekes leírások találhatók.

Az egyes fejezetek megnevezésében és szerkezetében némileg különbözik a fenti másodikos tankönyvtől, és a társadalom változó szerkezetének ábrázolását is helyenként részletesebben mutatja be. Minden fejezetet az állapotok áttekintésével és az ajánlott irodalommal kezd. A végén kérdéseket és feladatokat fogalmaz meg, a tanulókat pedig igyekszik rávezetni a tanulságok levonására. Kellő figyelmet és teret szentel a tudomány, a technika és a művelődés fejlődésének egy-egy időszakban. Stílusa gördülékeny és érthető. A tanulók számára érdekesek lehetnek a tankönyv végén közölt történelmi aforizmák, bölcsességek, szállóigék, szólások és a tananyag lényeges mozzanatainak tartós elsajátítását szolgálhatja a részletes időrendi táblázat. Tartalmi vonatkozásait illetően számunkra érdekes a következő megállapítása: „A délszláv országokban a 12–15. században megszilárdultak a feudális viszonyok. De a besenyők, a magyarok, a kunok elleni küzdelemben (ez főleg a bolgárokra vonatkozik), majd főként a török előrenyomulás következtében fejlődésük évszázadokra megszakadt... A 11–12. század elején a szerb területeken gyakran dúlt háború: Bizánc és Magyarország harcolt itt. A Szerb Királyság csak a 12. század közepén jött létre: Nemanja István kényszeríti rá Bizáncot a szerb állam függetlenségének elismerésére.” (62. o.) Közben nem említi, hogy időnként

Nemanja (is) a magyarokkal szövetségben Bizánc ellen. A szerb történelemre vonatkozó fejtegetését Dusán István (Dušan cár) uralkodásának idejével – a szerb állam fénykorával – majd az 1389-es rigómezei csatával zárja, amivel a szerb állam maradéka is elvesztette függetlenségét”.

László király és Könyves Kálmán hódításaival kapcsolatos eredeti megállapítása: „A hódító külpolitika – amelybe utódaik is belebonyolódtak – nagy anyagi és emberáldozatot követelt. Tartós sikert azonban nem hozott, inkább a királyi hatalmat gyöngítette” (85. o.). III. Béla uralkodásával kapcsolatos értékelése is figyelemre méltó: „A kora feudális állam az ő idejében éli fénykorát. Ekkorra jelentősen csökken az országunkat a fejlettebb Nyugattól elválasztó távolság.” Ez a probléma, a fejlődésben való lemaradás, vagy a lemaradás bepótlásának kérdése tehát nem újkeletű sem a magyarok, sem a délszlávok történelmében. Ez történelmi tanulásként is felfogható.

A nagy történelmi tanulságok közé tartozik az is, miként talált süket fülekre IV. Béla király segélykérő levele (a tatárjárás előtt), melyet a pápához, a császárhoz és a nyugati keresztény uralkodókhoz küldött.

A tatárjárás okozta pusztulás e tankönyv szerint helyenként elérte az 50–75 százalékos arányt is, az átlag pedig 20–25 százalékra becsülhető. A társadalmi viszonyok alakulását a 11–14. századig igen szemléletes sémán ábrázolja, Károly Róberttel kapcsolatban megjegyzi, hogy „megtanult magyarul és minduntalan magyar őseit emlegette”, majd megállapítja, hogy hatalmának megerősödését szolgálta az új gazdaságpolitika: a bányareform, az értékálló aranyforint, a megelégnélküli külkereskedelem. Az árutermelés kibontakozását is szorgalmazta, ami I. Nagy Lajos király korában is folytatódott. Ezt elősegítette a fordítókeke elterjedése a földművelésben, és a szőlő- valamint a gyümölcsstermesztés kibontakozása. Nagy Lajos uralkodását a hódító háborúk, Luxemburgi Zsigmondé pedig a szabad királyi városok és a mezővárosok fejlesztése jellemezték.

Az Erdélyi Fejedelemség megszűnésével kapcsolatban is érdekes idézetre találtunk: „Az utolsó fejedelelem – Apafi Mihály – távozásával véget ért egy sokat ígérő és sokat megvalósító nagy korszak”... Érdekesek továbbá a Zrínyi Miklós műveiből közölt szemelvények. Úgyszintén a Magyarország felszabadításával járó és az azt követő osztrák dúlásról beiktatott leírásai. Nagy árat fizetett tehát az ország ezért a felszabadításért. Mindezt aztán újabb betelepítések követték. Ez csak néhány kiemelés a sok érdekes leírás közül.

Összegzésképpen megállapítható, hogy ez a két értékes tankönyv több szempontból is szerencsésen egészíti ki egymást, ami elsősorban a tanárok számára jelenthet segítséget és szolgálhat útmutatásul a tananyag kiválasztásában, valamint az egyes témakörök és tanítási egységek feldolgozásában.

Závodszy Géza: Történelem – középiskolák III.

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999, 238 o.

(a 18. és 19. század, a 20. század eleje, az I. világháború)

Előző kiadása 1991-ben jelent meg. A kettő közti különbség a 20 oldalas bővítés mellett az egyes fejezetek elnevezésében, valamint részletesebb s némileg eltérő feldolgozásában jut kifejezésre.

Az első átfogó fejezet címe: *Előjáték a polgárság győzelméhez (1640–1789)*

A *felvilágosodás* alcím alatt érdekes idézeteket közöl John Locke, Montesquieu és Rousseau tollából. A második fejezetben pedig *magántulajdon és közszabadság – társadalmi forradalom* cím alatt egy érdekes táblázatot közöl a világ népességlejteléséről 1690 és 1850 között. A francia forradalom (talán túl részletes) leírása után a feudalizmus létének megbontását taglalja. Az ipari forradalommal kapcsolatban foglalkozik (rövidebben mint az első kiadásában) a marxizmus tanaival – bíráló hozzáállás nélkül. Az 1848-as forradalmak világtörténelmi vetületét ismertette csak említi a magyar forradalmat. A magyarság történetével részletesen először a III. fejezetben foglalkozik: *A nemzetné válás kora Magyarországon* cím alatt egy térképen mutatja be Magyarország népsűrűségét 1720-ban. Az ország déli része a leggyéribben lakott területek közé tartozott. Az ország benépesítését vizsgálva megállapítja, hogy „az ország népessége 1720 körül alig érte el a Mátyás korabelit. De míg akkor hazánk fiai legkevesebb 80%-a magyarul beszélt, a 18. század elejére a magyarok száma kb. 2 millióra csökkent. A lakatlan tájak benépesítése: először a sűrűn lakott megyék ideáramló jobbágy népével, majd a szervezett telepítésekkel és bevándorlással – beleértve a szerbek 17. század végi nagyszámú bevándorlását is – Magyarország benépesült, de a magyarság számaránya alig-alig közelíti meg az 50%-ot.”

A 18. század művelődésével kapcsolatban rámutat, hogy a kisszámú alsó és középiskola többsége a jezsuiták kezében volt. A híres református és evangélikus iskolák fennmaradásukért harcoltak. Parasztnépünk a század folyamán továbbra is analfabéta maradt, bár életviszonyai lassan javultak.

A *Magyarország a Habsburg Birodalomban* című fejezetben szemléletes sémával ábrázolja az új hatalmi szervezet kialakulását, amelyben a magyar és az erdélyi kormányzások önállósága látszat volt. Ma-

gyarország sorsáról titkos konferenciákon, később az államtanácsban döntöttek. Az ország területi egységét sem állították vissza. A Habsburgok a katolikus egyházat mindig hatalmuk egyik alapkövének tekintették (növelték birtokait), a protestánsok szabad vallásgyakorlatát pedig korlátozták. A Habsburgok gazdaság-politikáját jellemezve rámutat Magyarország hátrányos helyzetére a Birodalomban. A jobbágyparasztság állami terhei közül kiemeli a katonaságnak természetben járó szolgáltatásokat. Ráadásul katonáskodni is a parasztnak kellett. Emellett más terhekkal, adókkal is sújtották őket.

II. József felvilágosodott rendszerének lényegi vonásait és bukását ismertette rámutat a nemzeti ébredés kezdeti jelenségeire, pl. hogy az országgyűlés törvénybe iktatta a magyar nyelv tanítását a középiskolákban.

A reformeszmék kialakulása és elterjedése című fejezetben szemléletesen és meggyőzően méltatja Széchenyi reformeszméit és törekvéseit, amit műveiből vett idézetekkel, valamint Wesselényi, Kölcsey idézetekkel és Deák Ferenc „kikezdehetlen logikájával” támaszt alá. Kossuth programjának ismertetése után érinti Széchenyi és Kossuth vitáját is.

A gazdasági élet föllendülésének és a nemzeti kultúra virágkorának bemutatása során kiemeli, hogy *a magyar lett az államnyelv*. A nemzet fogalmának újraértelmezése és kibővítése kapcsán megállapítja, hogy „de a jogok fokozatos kiterjesztése nemcsak a magyarokat, hanem a nemzetiségi tömegeket is bevonta egy majdani nagyobb közösségbe. Ennek a közösségnek a tagjai majdan azonos szabadságjogokkal rendelkeztek nyelvre, nemzetiségre való tekintet nélkül. Ez az *előzménye a liberális indíttatású egy politikai nemzet fogalmának*”. (130–131. o.) Vajon milyen kételyeket váltott ki ez az eszme a nemzetiségek körében – vetődik fel a kérdés.

Ezt a fejezetet egy érdekes forrásfeldolgozás zárja *A reformkori magyar társadalom rétegződése és életviszonyai* címmel, amit sok idézet „tarkít”.

A Magyarország a forradalom előcsarnokában című fejezetben kiemeli az ellenzék megosztottságát, majd a politikai erők polarizálódásával, Batthyányi Lajos, Deák Ferenc és Kossuth Lajos erőfeszítései nyomán, létrejött az ellenzéki erők egysége. Az 1847 őszén megtartott utolsó rendi országgyűlésen a csekély ellenzéki többség vezetése Kossuth feladata lett. Az elfogadott reformokat mérsékelteknek minősíti s megállapítja, hogy „Egyre valószínűbbé vált, hogy a liberális nemesség egymaga az udvar megosztó politikájának következtében nem tud kilábalni a válságból” (137. o.) Ekkor „lépnek porondra” a radikális demokraták, akik Vasvári Pál történetével s a jobbágy származású Táncsics Mihállyal együtt – Petőfi Sándor köré csoportosultak, ami a polgári forradalomhoz és szabadságharchoz vezetett. A márciusi forradalom előzményeit, ki-robbanását és lefolyását, valamint az első független, a parlamentnek felelős magyar kormány tevékenységét és megszilárdulását (idézve az „áprilisi” törvényekből) és az Országos Honvédelmi Bizottmány megválasztását (1848. szeptember közepén) részletesen dolgozza fel.

A délvidéki eseményekkel kapcsolatban megállapítja, hogy „A Délvidéken júniustól egymást követték a véres összecsapások a szerb felkelőkkel. Horvátországban a báni jogkört bitorló Jellasics (Jelačić) katonai készülődése nyilvánvalóan Magyarország ellen irányult. A magyar kormányt a király nevezte ki, de a pártütők is a király nevét tűzték zászlójukra... A hagyományosan Habsburg-hű szerbség körében az osztrák tisztek agitációját és a Szerb Fejedelemségből beáramló önkéntesek hatását a magyar kormány engedményei nem tudták ellensúlyozni” (148. o.) A tankönyv nem konkretizálja, milyen engedményekről volt szó. Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni, milyen értékelés hangzott el 1947 tavaszán Tito budapesti látogatása alkalmával, az akkori Jugoszlávia „második emberének”, Milovan Djilasnak a szájából a magyar Országgyűlésben: „Az akkori magyar vezetők (tehát Kossuthék) meg nem értése a vajdasági szerbek követelésével szemben, nem mentesíti őket, amiért ebben a forradalomban a reakció oldalán vettek részt” (az idézet nem szó szerinti).

Aztán következik az *Összpontosított támadás Magyarország ellen* című fejezet, az ellenség kiverése – a szabadságharc tetőpontja. A Habsburg-ház debreceni trónfosztását többek között azzal magyarázza hogy „A végső győzelem 1849 május elején (vagy már előbb is?) a legtöbb magyar politikai és katonai vezető számára valószínűnek tűnt.” Ennek némileg ellentmond az a kisbetűs feljegyzés, miszerint a Függetlenségi Nyilatkozat parlamenti beterjesztése előtti színvalláson a hadsereg főtisztjei közül többen, köztük Görgey is, hallgattak. A szabadságharc vereségének fő okát az orosz beavatkozásban, és (némileg) a belső sűrlődésekben látja. Megállapítja, hogy a Szemere-kormány megkísérelte a lehetetlent. Általános népfelkelést, keresztet háborút hirdetett – zúgtak a harangok. Kézelfogható eredmény csak a nemzetiségi megbékélésben született. A román és a szerb nemzetiségi vezetők közül azok, akik valóban népükért fogtak fegyvert, most utat találtak a magyar néphez. Legtöbb helyen (hol és mikor?) beszüntették a harcot, az országgyűlés pedig megszavazta – az Európában sokáig egyetlen – *nemzetiségi törvényt*.

Mindez későn következett be. A véget és az azt követő bosszút már nem lehetett elkerülni. Mindez Európa egyes szellemi nagyságaiban felháborodást és tiltakozást váltott ki. Ezt egy Heine idézet hűen illusztrálja: „Lehullt a szabadság végső bástyája is. Magyarország vértől piros már.” Aztán minden a feledés homályába merült, de odahaza mély nyomokat, fájó és egyben lelkesítő emlékeket hagyott maga után. Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc nemzetközi összefüggéseire vonatkozó összefoglaló kérdések sokat segíthetnek a forradalom egyes alapkérdéseinek tisztázásában a tanulók előtt.

A világban végbemenő mélyreható változásokról „A nemzeti államok és a birodalmi politika virágkora” című részben nyújt átfogó képet. Itt visszatér Marxék munkásságára, értéktöbblet-elméletére, és az embergépezetről bírálólag megállapítja, hogy az „egyaránt távol áll a görög-római kultúra humanizált eszményétől és a keresztény gondolkodás emberfogalmától”. Azt viszont nem is érinti, mennyiben volt antihumánus jellegű – és milyen szörnyű következményekkel járt – a proletárdiktatúráról szóló elméletük.

Érdekes az ipar és tudomány új korszakát ábrázoló fejezet, ami az emberi gondolkozásban, a művészetekben és a társadalmi viszonyokban is változásokat vont maga után. Bismarck „lidércnyomása”, a hármasszövetség, majd az antant megszületése, valamint a világ (a gyarmatok) fölosztása már előrevetítették árnyékukat egy világméretű konfliktus bekövetkezésére. A „boldog békeévek” ideje tehát lejárában volt. A tankönyv szerint a Balkán-háborúk és a marokkói válságok már jelezték a nagy leszámolások közeledtét.

A modern Magyarország születése című fejezet még a „békekorszakról” ill. annak előzményeiről, a Bach-rendszer által megvalósított új abszolutizmus bevezetéséről és a vele szembeni passzív ellenállásról szól. Megjegyzi, hogy „1848 legnagyobb vívmányát, a *jobbágyfelszabadítást* nem is akarták visszacsinálni, de a forradalmi magyar kormány által megszabott módját a császári „parancs” a parasztság rovására megváltoztatta (a földek mintegy ötödét a volt jobbágyak maguk voltak kénytelenek megváltani).

Az önkényuralom csődje és a kiegyezés című fejezetben leírja a kiegyezéshez vezető folyamatot a pártközi tülekedéseket, egyeztetéseket, idézve Deák Ferencet, aki kivárára, türelemre intett. Szerinte: „Amit az erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de amiről a nemzet félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz s mindig kétséges.” Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezéssel – melyet Kossuth az emigrációban elítélt – kapcsolatban e tankönyvben a következő mérleget találjuk: „Előnyei és hátrányai abból fakadnak, amennyit visszaszerzett és amennyit föl adott az önálló magyar államiságból.”

Sem Deák Ferenc, sem mások akkor még nem sejtették, milyen következményei lesznek ennek a dualista kiegyezésnek az I. világháborúban. A kiegyezést a birodalom két legerősebb, de számszerűleg kisebbségben élő nemzete kötötte meg, a többi nemzet s nemzetiség kizárásával.

Ez a kompromisszum azonban nem volt továbbfejleszthető. Megmerevítette, néhány évtized után idejét múlttá, anakronisztikussá tette Magyarország társadalmi-politikai berendezését – állapítja meg. Ezt a következő fejezetek és alcímek alatt elég szemléletesen ábrázolja. Érdekesebb a magyar gazdaság fejlődését taglaló, adatokkal alátámasztott érvelései. A magyar társadalom tagozódását a következő osztályok és rétegek fémjelzik:

- a hatalomban osztozó nagybirtokos osztály és a nagypolgárság, továbbá az ezzel járó „rangkorság”;
- a dzsentrí réteg magvát a 200–300 holdas birtokos nemesek néhány ezer családja alkotta;
- a nagypolgárságot 100–150 dúsgazdag, egymással üzletileg összefonódó család képezte;
- a középosztály különböző osztályok és rétegek halmaza, melyből az ún. „úri” középosztály emelkedett ki;
- a mintegy 2,5 milliót számláló munkásosztály;
- végül a többségében a társadalmi piramis legalján elhelyezkedő erősen rétegződött parasztság, amelynek a bér munkásságot és az uradalmi cselédséget felölelő rétege volt a legnehezebb helyzetben.

Ezt a társadalmi rétegződést még szemléletesebbé s világosabbá teszi a mellékelt, *Az életforma változásai a századfordulón* című olvasmány. Ennek a folytatását képezik: *A magyar társadalom új jelenségei, munkás- és parasztmozgalmak a 19. század második felében* és *A gazdaság új jelenségei* című fejezetek (ez utóbbi külön taglalja a világgazdaság hatását és az állam növekvő gazdasági befolyását Magyarországon). Mérlegként megállapítja, hogy „a felzárkózás a fejlett ipari országokhoz azonban a világháborús katasztrófa és a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt nem sikerült (Oroszországot, Spanyolországot, Portugáliát, a balkáni országokat megelőztük, Olaszországot és Ausztriát megközelítettük)” (253. o.)

Számunkra különösen érdekes a *dualizmus válságát* elemző fejezet, amely a nemzeti-nemzetiségi kérdés vizsgálódásával kezdődik, magában foglalva egy „Magyarország népei 1910-ben” című táblázatot. Idézi Mocsáry Lajost, „a nemzetiségi törekvések iránt szinte egyedül megértést tanúsító politikust”: „Választani kellett a magyarosítás és a függetlenség között” (Vajon elfogadható és helyes volt-e az alapkérdés, a dilem-

ma ilyen megfogalmazása?) A tankönyv tovább taglalja ezt a kérdést: „A kormányzó szabadelvű politikusok épp akkor kísérleteztek egy nemzetiségellenes nacionalizmussal az ellenzék leszerelésére, amikor a független balkáni államok vonzereje amúgy is növekedett a magyar határokon belül élő vércik irányában... Az uralkodó körök egyre többet emlegették a birodalmon belüli magyar hegemonia lehetőségét. A magyar vezető szerep igénye azonban legalább annyira bomlasztó tényezőnek bizonyult a Monarchia létét illetően, mint a nemzeti ellenzékiesség.” (254. o.) Ezen a téren a helyzet tovább bonyolódott, amihez párosult a politikai és a magyar koalíción belüli válság. Ugyanakkor a tankönyv meggyőző adatokkal és nevekkal szolgál a tudomány, a művészetek, s azon belül az irodalom és az építészet terén elért haladásról, vívmányokról.

A modern Magyarország születését kérdések és feladatok formájában foglalta össze, amit egy részletes időrendi táblázat zár le, külön az egyetemes és a magyar történelemből.

Összegzésképpen megállapítható, hogy ez a tankönyv sok szempontból korszerűnek és a tanulók számára érdekesnek tekinthető. Rövid összefoglalói, idézetei, szemelvényei, ajánlott olvasmányai, a tanulók számára megfogalmazott kérdései s feladatai, valamint illusztrációi nagymértékben járulnak hozzá korszerűségéhez. Egyes tételei, megállapításai feltehetően vitát válthatnak ki szakmai körökben – valószínűleg további tisztázásra vagy bővebb megvilágításra szorulnak. Ezek közé tartozhat a nemzetiségi kérdés felvetése és megoldása. Erre vonatkozólag többek között eligazodásul szolgálhat Glatz Ferenc fejtegetése, amely a MTA Közgyűlése előadásainak sorában hangzott el 2000-ben *Az ezeréves magyar állam* cím alatt. Érdekes megállapításai közül kiemeljük:

– „Ez a jól működő és biztonságot adó (magyar) államkeret ad lehetőségeket a szlovák nemzet születésének a 13. századtól, majd a 14. századtól a török megszállás miatt hazájukat nagyrészt elhagyó szerbek, majd a 18. században a románok nemzeti értelmiségeinek és nemzeti mozgalmának kifejlődéséhez is... Szomszédaink – immáron önálló nemzetállamok joggal büszke értelmiségei – nem szívesen beszéltek arról, hogy nemzeti születésük a magyar állam keretében történt. Mert a magyar államot – aktuális 19–20. századi politikai harcok indítékától hajtva – szerették a »népek börtönének« bemutatni... A valóságban pedig – mondjuk szomszédainknak – a magyar állam nem a népek börtöne volt, hanem azok nemzeti felnevelője... A magyar állam, illetve a Habsburg Monarchia nem nemzetlenítette el a területén élő népeket...”

Ugyanakkor azt is megállapítja, hogy „sem a magyar állam, sem az osztrák társállam a századfordulón nem értette meg az idők szavát, nem adott valós kollektív nemzeti jogokat a területükön élő népeknek” (37. o.).

Závodszy Géza tankönyve mellett betekintést nyertem még egy régebbi (1967-es) tankönyvbe:

Unger Mátyás: Történelem a gimnáziumok III. osztálya számára

Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.

Ez a kiadvány azonos terjedelemben foglalkozik az egyetemes történelemmel és a magyar nemzet történetével. Beállítódására rányomja bélyegét a marxista (történelmi materialista) történelemszemlélet, bár vannak benne ma is többé-kevésbé elfogadható részek, fejezetek, különösen a régebbi múlt (18. század) feldolgozásában. A forradalmakat az osztályharc szellemében magyarázza. A munkásmozgalom kezdetével kapcsolatban öleli fel az utópista szocializmust, amelyet Marx: *A filozófia nyomorúsága* című művéből vett idézettel jellemez. Legjobban azt rója fel nekik, hogy „visszariadtak az osztályharc gondolatától, és nem ismerték fel a munkásosztály történelmi jelentőségét”.

A tudományos szocializmust, Marx és Engels munkásságát részletesen, dicsőítve, mint megváltó eszmék hordozóit mutatja be, nem térve ki bővebben az osztály nélküli társadalom, a kommunizmus megvalósítására.

A Magyarország a Habsburg abszolutizmus rendszerében (1711–1790) című fejezetben, kiindulva a szatmári békéből, foglalkozik a III. Károly, Mária Terézia és II. József uralkodása idején bekövetkezett vándorlásokkal és telepítésekkel, megállapítva, hogy már a 17. század végén mintegy 200 ezer szerb vándorolt be, és a románok is nagy tömegekben költöztek be Erdélybe, a Temesi Bánságba és az Alföld keleti vidékeire. Később ezt a németek és más népek betelepítése „egészítette ki”.

Rámutat a *Ratio Educationis* jelentőségére a középfokú oktatás kiterjesztésében, a Habsburgok Magyarország szempontjából káros gazdaságpolitikájára, a jobbággyi terhek növelésére és II. József kísérletének kudarcára.

A nemzeti kultúra kialakulását és Széchenyi reformmozgalmát, sok híres név említésével és méltatásával, elég világosan és elfogadhatóan dolgozza fel. Úgyszintén tárgyilagosnak tekinthető Kossuth programjá-

nak ismertetése is, idézetet közölve cikkeiből. A gazdasági fejlődéssel kapcsolatban leszögezi, hogy „a negyvenes években Magyarországra is gazdasági pezsgés, kezdeményezés időszaka köszöntött”.

A nemzetiségi kérdés kiéleződését taglalva s a magyar nyelv térhódítását bemutató, rámutat, hogy „a magyar államnyelv kimondása viszont elválasztó határt húzott a magyarok és nem magyarok között. A liberális nemesség úgy gondolta, hogy a demokratikus szabadságjogok általánossá tétele megoldja a nemzeti kérdést is, de ez nem elégítette ki a nemzetiségeket... A más ajkú magyarországi népek is önálló nemzeti életre törekedtek.” Később hozzáteszi még, hogy „igényeiket semmibe vették”. Ezzel kapcsolatban hiányzik jogaiknak és nemzeti kibontakozásuknak a konkretizálása. Igaz, később említi a köreikben terjedő elméletek és mozgalmak (dákorumán elmélet, a pánszlávizmussal „kokettáló” Illír-mozgalom) terjedését, de az önálló nemzetiségi sajtó kialakulásán kívül nem sorolja fel, milyen nemzeti intézményeik jöttek létre Magyarország területén. Viszont arra sem „céloz”, hogy Magyarország a „népek börtöne” lett volna.

A szerző könnyebb helyzetben van az 1848/49-es forradalom és szabadságharc megvilágításában, hiszen már Rákosiék is a zászlajukra tűzték Petőfi, Táncsics és Kossuth nevét. Jó idézeteket közöl Kossuth cikkeiből és beszédeiből. Görgeyről pedig ezt jegyzi meg: „mialatt a szétszórta, alvezérekre hagyott egységeket az ellenség sorra megverte, Görgey eközben lapalakítási kísérlettel és politikai cselekvésekkel töltötte idejét.”

A cári intervencióval kapcsolatban leszögezi: „A cár a magyar forradalom leverésével a lengyel forradalom bázisát is meg akarta semmisíteni, s az intervenció áraként joggal számításba vette az osztrák támogatást messze tekintő hatalmi terveihez”. Tehát új mozzanatokat is tartalmaz.

Salamon Konrád: Történelem IV. a középiskolák számára

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999, 301 o.

(20. század, a két világháború között, a második világháború és az utána következő időszak)

Mielőtt rátérnénk a külalakjában és gazdag illusztrációs anyagában (is) korszerűnek tűnő tankönyv elemzésére, újból hangsúlyozzuk a történelemtanítás rendkívül fontos szerepét az érettségiző, 18 éves ifjak világnézetének és nemzeti tudatának kialakításában. Bevezetőjében a szerző megjegyzi, hogy tudatosan hagyta ki a fogalmakat magyarázó és személyeket bemutató kislexikont, térképeket és olvasmányokat, mert azok az ajánlott kézikönyvekben megtalálhatók.

Bevezető a század történetéhez című fejezetben (témakörben) érdekes sémát közöl a porondra lépő politikai pártokról.

Az első világháború és következményei című fejezetben az 1914-es sarajevói merénylet előkészítésével kapcsolatban leszögezi: „A Balkán-háborúk következtében újra felizzott az elégedetlenség a Monarchia által 1908-ban bekebelezett Bosznia-Hercegovinában”... Aztán: „a helyi nacionalisták kihívásként értékelték a hadgyakorlatokat és a trónörökös látogatását, s a tartományban működő Ifjú Bosznia, valamint a szerb katonatiszteket tömörítő Egyesülés vagy halál nevű titkos szervezetek merényletet készítettek elő, ami 1914. június 28-án be is következett.” A Szerbiának küldött ultimátum, majd hadüzenet kapcsán nem részletezi Tisza István szerepét. A fontosabb harci eseményeket ismertetve, csak érinti, hogy „a Balkán-fronton (1914-ben) a Monarchia haderejének nem sikerült Szerbiát gyorsan lerohanni”. (A kudarc megindoklása hiányzik!) Majd 1915 szeptemberében a hadbalépett Bulgáriával együtt sikerült elfoglalniuk Szerbiát (itt kimaradt a németek döntő részvétele ebben a hadműveletben), és az összeomlott szerb hadsereg maradványait – francia-brit segítséggel – Korfu szigetére menekítették. Aztán közbeiktatja az 1917. évi februári orosz forradalmat taglaló részt. A bolsevik hatalomátvételt eléggé részletesen írja le, rámutatva a különböző manipulációkra – a hírhedt vált politikai rendőrség, a Cseka létrehozására, a választások eredményeként megalakult Alkotmányhozó Gyűlés felosztatására – amelyek a bolsevikok hatalomátvételéhez vezettek.

A háború utolsó szakaszában lezajlott események közül az 1917-es sikertelen magyar különbéketörekvéseket, Tisza István lemondását és az ezt követő kormányválságot emeli ki.

Wilson amerikai elnök 14 pontból álló békejavaslata tartalmazta a Nemzetek Szövetségének megalakítását, a nemzetek önrendelkezési jogának érvényesítésével biztosítani kell az Osztrák–Magyar Monarchia népeinek szabad fejlődését, s kedvezményeket helyezett kilátásba Olaszország és Szerbia számára. (Milyeneket, és mi valósult meg ebből a 14 pontból, melyeket H. G. Wells, neves angol író üszkös kéményekkel hasonlított össze egy felperzselt faluban.) A legjelentősebb hadviselő országok háborús veszteségeinek kimutatásában Ausztria–Magyarország, számarányához viszonyítva az 1,1 millió elesettjével és 3,6 milliós sebesültjével igen „tekintélyes” helyet foglal el, sőt, ha Magyarországot különválasztanák, valószínű az első

helyre kerülne (az isonzói csaták óriási vérvesztéseinek kimutatásával a háború áldozatainak érzékeltetése hatásosabbá válna).

Végül a Monarchia kormánya 1918. október 27-én fegyverszünetet kér, amit Páduában írtak alá – állapítja meg röviden.

Az őszirózsás forradalmat igen részletesen dolgozza fel, nem hallgatva el annak egyes árnyoldalait sem, ami a nemzetiségi területeken magyarellenos éllel párosult. Leszögezi, hogy Károlyi vakon bízott a wilsoni elvekben, a pacifizmusban, holott azokat senki sem vette komolyan. Linder Béla hadügyminiszter pedig kijelentette: Nem akar többé katonát látni! (Feltehetően egyedülálló állásfoglalás egy hadügyminiszter részéről a világtörténelemben.) A Belgrádban folytatott fegyverszüneti tárgyalásokat Franchet d'Esprey francia tábornokkal, a maga megalázó „beütéseivel”, apróbetűs kiegészítő szövegben írja le. A lényeg, hogy a megkötött fegyverszüneti szerződés értelmében Erdély délkeleti részét birtokba vehették a románok, délen pedig a demarkációs vonalat Szabadka, Baja, Pécs és Szigetvár fölött húzta meg, de Észak-Magyarországot nem érintette. Ezt követően az elégedetlen csehek támadást indítottak a magyar területek ellen.

A köztársaság kikiáltásával majdnem párhuzamosan alakultak meg az elszakadást követelő nemzetiségek nemzeti tanácsai. Az Újvidéken tartott szláv nemzeti gyűlés (Nagy Nemzetgyűlés) kimondta a délmagyarországi megyék csatlakozását Szerbiához. Ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy „A győztesek oldalára került szomszédok tehát új határok közé akarták szorítani Magyarországot, semmibe véve az etnikai (nemzetiségi) elvet.” (39. o.) Aztán kitér a kommunista szervezkedésre, az elkészült földreformkísérletre, miközben „Párizsban rólunk, de nélkülünk tárgyaltak, a szomszédok pedig újabb területeket foglaltak el.”

A kommunista állameszmény létrejött *Magyarországi Tanácsköztársaság* – proletárdiktatúra. Kun Bélával az élen, 1919. március 22-i kiáltványában kinyilvánítja, hogy „az új hatalom megkezdte a nagy alkotások sorozatát a szocializmus, a kommunizmus előkészítésére és megvalósítására. Proletárhadsereget szervez, valamint cszimei és fegyveres közösséget vállal Szovjet-Oroszországgal.” Ebből a „Vörös Hadsereg” megszervezése valósult meg, amely eleinte sikeresen ellenállt a Felvidékre betörő cseh csapatoknak.

A fejlemények továbbtaglalásában rámutat arra, hogy „a történetekkel egyidőben Franchet d'Esprey tábornok – állítólag Clemenceau-val is ellenkezve – azon fáradozott, hogy megszervezze a román, szerb és csehszlovák erők mielőbbi Magyarország elleni támadását.” A Tanácsköztársaságban kialakult állapotokat az egyik alcímével – *A diktatúra csak torz lehet* – elég találóan jellemzi, bár pl. a Lenin-fiúk garázdálkodását meg sem említi.

Az egész tragédiát betetőzte a románok Budapestre történő benyomulása és garázdálkodása, és hogy „Magyarország belső ellentéteitől gyötörve képtelen volt cselekvő külpolitikát folytatni.” De volt-e egyáltalán erre lehetőség a „külső erők gúzsba kötésében” – merülhet fel a kérdés értelmesebb tanulóknak is.

A Tanácsköztársaság bukása után legjelentősebb eseményként Horthy Miklós Budapestre történő bevonulását említi, majd ismerteti a magyar békeküldöttség összetételét a béketárgyalásokon 1920 januárjában (Apponyi Albert, Bethlen István, Teleki Pál), megjegyezve, hogy Apponyi két nyelven elmondott beszéde nagy figyelmet keltett ugyan, de a már 1919 tavaszán megállapított határokon nem voltak hajlandók változtatni. Ezzel kapcsolatban sok kérdés merülhet fel a döntéshozatal alapjául szolgáló hiteles vagy hamis térképekkel, és a „négy nagy” reakciójával kapcsolatban.

Az egész fejezetet jól egészíti ki a forráselemző óra – Apponyi Albert Legfelsőbb Tanács előtt elmondott beszédének részletével. Az ezzel összefüggő kérdések is gondolatébresztőek. A következő fejezetben: *A király nélküli alkotmányos királyság* címűben leírja Horthy Miklós kormányzóvá választását, és adatokkal támasztja alá, milyen veszteségek érték az országot a trianoni békeszerződéssel, aláhúzza, hogy „az új határok mélyen belevágtak a magyar nemzettestbe”. Ennek következtében 3,3 millió magyar, a Kárpát-medencében élő magyarság több mint egyharmada került a szomszédos országok határai közé”. (57. o.)

Az ország fokozatos konszolidálódásával kapcsolatban feltárja, hogy a Teleki-kormány alatt felszámolták a fehérterrorista különítmény fővárosi központját, szilárd pénzt (a pengőt) vezettek be, és az ún. numerus clausus (zárt szám) bevezetését, amely korlátozta az egyetemekre és jogi akadémiákra való beiratkozást, és ezzel elsősorban a zsidó származású magyarokat juttatta hátrányos helyzetbe. Az 1920-as földreformmal kapcsolatban megállapítja, hogy ezáltal az ország 16 millió katasztrális holdat kitevő mezőgazdasági területéből mindössze 1 millió holdat osztottak fel 411 ezer földhöz jutott között, nem említve, hogy a földkérdés a Horthy-rendszer egyik legsúlyosabb megoldatlan kérdése maradt. (A földosztás elmaradását visszaemlékezéseiben maga Horthy is hibának, az akkori birtokmegosztást pedig elavultnak és egészségtelennek nevezte. – Horthy Miklós, Rubicon, 2000/5).

A külpolitikai bonyodalmak között említi IV. Károly király második visszatérési próbálkozását 1921 októberében, amit Horthyék megghiúsítottak.

Számunkra különösen érdekes *A szomszédos országok és az uralmuk alá került magyarság* című fejezet (témakör), melyben először a kisebbségvédelmi szerződéseket ismerteti, majd rátér a magyar kisebbség helyzetének ismertetésére a Csehszlovák Köztársaságban s a Román Királyságban. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban kialakult helyzetükre vonatkozólag megállapítja, hogy:

- az 1920-ban elfogadott választási törvény a magyarok tömegeit fosztotta meg a választójogtól,
- az 1920-ban végrehajtott földreform határozottan magyar- és németellenes volt (az elvett földet a helyi szerbek és az ország déli vidékeiről hozott mintegy 20 ezer telepescsalád között osztották szét),
- az egykori magyar területeken (a világháború előtt) működő 700 magyar iskola közül 1920-ra 400 maradt fenn. Egy kormányrendelet megszüntette a magyar középiskolák 90%-át, a magyar szakiskolákat pedig teljesen felszámolta...;
- a csehszlovákiai és romániai gyakorlathoz hasonlóan bevezették az ún. névelemzést: akinek a családneve nem hangzott magyarosan, nem járhatott magyar iskolába.

Az itt felsorolt adatok és tájékoztatók többsége hiteles és pontos, de csak részben tükrözik a jugoszláviai magyarság helyzetét. Hiányzik belőlük egy alapvető megállapítás, miszerint ezt az államot a nagyszerb uralkodási vágy és a nemzeti kisebbségek elnyomása jellemezte, amit a hivatalokban kiírt figyelmeztetés – „Govori državnim jezikom!” (Államnyelven beszélj!) – is fémjelzett. A magyar nyelvű oktatásra vonatkozó megállapításokat is pontosítani kellene a tankönyv következő kiadásában. (Ebben dr. Tóth Lajos: *Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban* című, 1995-ben megjelent könyve szolgálhatna eligazodásul, beleértve a titói Jugoszláviában kialakult oktatási állapotokról szóló írást is.) Kétségtelen, hogy a magyarság kisebbségi helyzetében ebben a három „utódállamban” sok a közös vonás, de eltérő vonások is voltak.

A két világháború között (1920–1939) című fejezetben az olaszországi fasiszta térhódítása, a fasiszta állam megteremtése a legérdekesebb fejlemény számunkra.

Bethlen István miniszterelnökségét s a gazdaság talpraállítását elég részletesen dolgozza fel. *A Bethlen-korszak szellemisége* alcím alatt idézi Szabó Dezső túlzásoktól sem mentes, 1925-ben megjelent *Segítség* című regényéből a következő gyilkos rajzot Bethlenről: „...elsikkasztotta a földreformot, cserbenhagyta a kispolgárságot s általában a magyar népet.” Viszont ennek a kornak a fénypontjai közé tartozik az 1926-ban elfogadott népiskolai törvény, amely 3500 tanterem és feleannyi tanítói lakás megépítését írta elő. 1930-ban a lakosság 90%-a tudott írni és olvasni (Jugoszláviában az írástudók számaránya 1921-ben 25%, míg 1931-ben 44% volt). Ezt a nagyarányú fejlődést Klebelsberg Kunó neve fémjelezte, aki 1922 és 1931 között volt vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az ő munkásságához fűződik Debrecen és Szeged egyetemi városá fejlődése és a tudományos kutatómunka fellendítése is.

A Magyarország az 1920-as és 30-as években című fejezetben előbb a politikai pártok kialakulását, majd a gazdasági válság szülte elégedetlenséget taglalja, amely Bethlen lemondásához vezetett.

A Szovjetunió és az épülő kommunizmus című fejezetben Lenint eléggé pozitív színben tünteti fel. Az ő kezdeményezésére láttak hozzá az új gazdaságpolitika (NEP) megvalósításához, a Kommunista Párton belül viszont annál hevesebb támadások érték. Némelyek a kommunizmus elárulóját és a kapitalizmus visszaállítóját látták benne. Ő viszont válaszaiban nem győzte hangsúlyozni, hogy „a bírált lépések csak átmenetiek, s néhány évi erőgyűjtés után vissza lehet térni a kommunizmushoz”. (Ez attól függ, mit értett kommunizmus alatt.) És (csodák csodájára) „1925-re a mezőgazdaság vetésterülete majdnem elérte a világháború előtti szintet, és jelentős változásokat hajtott végre az iparban is” (egy szó sincs a termelékenységéről). A kollektivizálás csak később, Sztálin diktatúrája alatt következett be, aminek több millió paraszt esett áldozatul, zöme a munkatáborokban, a Gulág szigeteken. Ehhez az 1932–33-ban pusztító szárazság párosult, melynek csak Ukrajnában 5–6 millió ember esett áldozatul – állapítja meg.

Megválaszolatlanul maradtak a kérdések: kinek az „uralma alatt” s mikor alakult meg a hírhedt Cseka nevű titkosrendőrség és kezdődött el a terror? Továbbá, ki alapozta meg elméletileg az ilyen kíméletlen diktatúrává vált szovjet államot? Emellett, ebből a tankönyvből is hiányoznak a szovjet munka- és haláltáborokban elkövetett szörnyű gonosztettek megrázó leírásai (feltehetően nem csak Kun László történész kutatásaival kerültek először felszínre ezek a rémtettek: pl. a foglyokon végrehajtott céllövészetek). A tankönyvben jórészt csak a vezetők körében végrehajtott „tisztogatásokról” van szó.

A Németország és a nemzeti szocializmus című fejezet számunkra legfontosabb része Hitler 1933-as hatalomrajutásának leírása. Mint ahogy Sztálin sem kímélte azokat, akik hatalomra segítettek, Hitler sem kímélte egykori barátait és fegyvertársait. 1934. június 29–30-án, a „hosszú kések éjszakáján” Hitler parancsára ezer politikai gyilkosságot hajtottak végre. Az akciót a tankönyv szerint a még 1923-ban létrehozott SS (védcsoport) és a hírhedt vált Gestapo (titkos államrendőrség) hajtotta végre. Ez a két terrorszervezet vált a német fasiszmus alappillérvé. Hitler, amint azt a *Mein Kampf* című művében is lefektette, célul tűzte ki a

nagynémet egység megteremtését, azaz valamennyi európai német egy birodalomban való egyesítését – állapítja meg. Első sikere a versailles-i szerződés által ideiglenesen Franciaországhoz csatolt Saar-vidéken 1935-ben megtartott népszavazás volt, amely ezt a „vidéket” visszajuttatta Németországnak. Ezt egy nagyméretű fegyverkezés követte.

A *Gömbös és kísérlete* című fejezetben kifejti, hogy az 1932-ben miniszterelnökké kinevezett Gömbös Gyula „a gazdaság talpraállítása érdekében mindenekelőtt piacokat akart szerezni a magyar gabonának, ami sikerrel járt: 1934-ben mind a német, mind az olasz piac megnyílt a magyar mezőgazdasági kivitel előtt. Első külföldi útja Rómába, a második Berlinbe vezetett, ami jelezte külpolitikai orientációját. Igaz, a közép- és délkelet-európai országok közül elsőként vette fel a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval is.

Nemzeti Munkatervében célul tűzte ki „a nemzet minden tagja számára elérhető erkölcsi és anyagi jólétet, a titkos választójog általánossá tételét... a kapitalizmus káros kinövéseinek „lenyesését”, a pénz értékállóságát, a munkanélküliség leküzdését, egészségesebb földbirtokmegosztást, a szövetkezeti mozgalom fejlesztését, egy kamarai rendszer kialakítását stb.

Tervezetét a tankönyv szerint nemcsak a baloldali szervezetek utasítottak vissza, de bizalmatlanul fogadták a gyáriparosok és nagybirtokosok is. A szerző Gömböst demokráciaellenesnek bélyegzi, aki a kormánypárt megerősítésén és saját hatalmának megszilárdításán munkálkodott.

Miniszterelnökségének érdekes színfoltja a csalódást okozott találkozás a népi írókkal. Ezáltal kudarcba fulladt az Új Szellemi Front létrehozására tett kísérlete.

Ezzel kapcsolatban jogosan merül fel a kérdés: helytálló-e a múltban sokak által hangoztatott állítás, miszerint a Gömbös-korszak idején kezdődött el igazán Magyarország fasizálódása?

Miután rövid áttekintést nyújt az egyes országokban végbement változásokról, ismerteti Hitler újabb területszerzéseit 1938-ban és 1939-ben (az Anschlusst, Ausztria bekebelezését, a Szudéta-vidék visszaszerzését, a Cseh–Morva Protektorátus feletti uralmát) és befolyásának növekedését. Megemlíti, hogy 1938. november 2-án az első bécsi döntésen Magyarországnak ítélték Csehszlovákia magyarlakta területeit, nem fűzve hozzá magyarázatot.

A *Magyarország a náci birodalom árnyékában* című fejezetben rámutat, hogy a Darányi-kormány kísérletet tett a Londonhoz és Párizshoz fűződő kapcsolatok erősítésére, de a nyugati hatalmak e törekvések iránt nem mutattak fogadókészséget. A magyar–német kapcsolatok romlása (pl. Magyarország nem vállalta, hogy részt vegyen Csehszlovákia megtámadásában), a kisantantot arra ösztönözte – állapítja meg – hogy ajánlják fel Magyarország fegyverkezési jogának elismerését az egyenjogúság alapján; cserébe viszont meg nem támadási szerződést javasolt. Mivel ragaszkodott a trianoni határokhoz, megállapodás nem születhetett. 1938-ban Darányi meghirdette az egymilliárd pengős fegyverkezési programot.

Az Imrédy-kormány tevékenységéből kiemeli az első zsidótörvény meghozatalát (amit egyes demokratikus erők, neves írók és művészek élesen bíráltak), valamint a reformtervezetet. Csodás forradalmat hirdetett, melynek során „ki-ki önmagát legyőzve hozza meg áldozatát: a nagyok, a tehetősek... azzal, hogy vállalják a terheket, a kicsinyek, a szűkölködők... azzal, hogy fékezik türelmetlenségüket”. Nem tűnik ez mai szemmel frázisnak és képmutatásnak?

Közben egyre féktelenebbé vált a szélsőjobboldali nyilasmozgalom. Végül Bethlen és környezete ellenkezésére, de Horthy is megneheztelt rá, mert az új földbirtokpolitika törvénytervezetének elkészítésekor nem kérte ki a véleményét. Imrédynek mennie kellett... Következett Teleki Pál miniszterelnöksége. 1939-ben fogadta el a parlament a még Imrédy által beterjesztett második zsidótörvényt, „amely már nem vallási, hanem faji alapon különböztette meg a zsidóknak minősülőket”. Ugyanakkor, Szlovákia önállósulásával, Magyarország visszaszerezte Kárpátalját, melynek 600 ezres lakosságából 40 ezer volt magyar – szögezi le.

A *Gazdaság, társadalom, életmód* című olvasmány érdekesen egészíti ki a „kötelező” tananyagot. Az Illyés Gyula *Puszták népe* című könyvéből közölt szemelvény nem elegendő a „hárommillió zsellér” sanyarú helyzetének, és a társadalmi rend elavultságának reális megvilágítására. Az életmód bemutatása, a tudomány és a művészetek terén elért haladás és eredmények csak némileg ellensúlyozzák a magyar társadalom jó részének sínylődését és elmaradottságát.

A II. világháború idején = 1939–1945 című témakör alcímei közül kiemeljük:

- a világháború kezdetét – a lengyel kérdést,
- a német–szovjet (Ribbentrop–Molotov) meg nem támadási szerződést – Lengyelország megtámadását és felosztását,
- a balti népek szovjet bekebelezését – függetlenségük megszűnését,
- a szovjet–finn háborút – a finnek hősi ellenállását, és
- Magyarország fegyveres semlegességét.

Ennek megfelelően Teleki 1939 szeptemberében elutasította azt a berlini kérést, hogy a kassai vasútvonalon német csapatokat szállítsanak Lengyelországba. Erre a németek hadianyag-szállításaik leállításával válaszoltak – állapítja meg.

Ezután Hitler nyugat-európai győzelmei következtek, majd némi lassú fordulat. 1940 szeptemberében Németország, Olaszország és Japán megkötötték a háromhatalmi szerződést. Ezáltal megerősödött a Berlin–Róma–Tokió tengely, amely körül a világnak forognia kellett volna – jegyzi meg.

Teleki Pál miniszterelnök ebben a helyzetben egy türelmes nemzetiségpolitikában látta a jövőt. Szerette volna elérni, hogy a zömmel ruszinok lakta Kárpátalja kapjon autonómiát, és az 1940. augusztusi második bécsi döntést követően az erdélyi bevonulás megbékélést hozzon, de nemigen talált helyeslésre. 1940 novemberében Magyarországnak csatlakoznia kellett a háromhatalmi szerződéshez. Éppen ezért számára Jugoszlávia volt az egyetlen lehetőség, hogy rajta keresztül kijárata maradjon a „német élettérből”. A két ország 1940 decemberében örök barátsági szerződést kötött egymással, a rákövetkező események azonban mindezt megsemmisítették. Jugoszláviában 1941. március végén a nép felháborodása a háromhatalmi paktumhoz való csatlakozás miatt a kormány megdöntéséhez vezetett. Hitler elhatározta Jugoszlávia megtámadását, ami a magyar kormányt nagy dilemma elé állította: engedje-e át területén a német csapatok felvonulását, és vegyen-e részt a Jugoszlávia elleni hadjáratban? Teleki miniszterelnök, aki tisztában volt azzal, hogy a németek el fogják veszíteni a világháborút, Magyarország várható tragédiájának súlya alatt 1941. április 3-ára virradóra öngyilkos lett – olvashatjuk a tankönyvben. Teleki Pál politikai tevékenységét mérlegelve Churchill állítólag úgy vélekedett: „Teleki számára biztosítva van egy szék a béketárgyalásokon”.

A második nagy próbatétel, az új Bárdossy-kormány számára akkor következett be, amikor (1941. június 22-én) a németek és velük együtt Románia, Olaszország, Finnország és Szlovákia – megtámadták a Szovjetuniót. Bethlen István és szűkebb köre ellenezte a hadbalépést, de Bárdossy miniszterelnök kész tények elé állította a parlamentet, s december 12-én hadat üzent az Egyesült Államoknak, miután már Nagy Britanniával is beállt a hadiállapot. Egy kétes kimenetelű nagy kalandba bocsátkozott az ország...

Magyarország részvételének a Szovjetunió elleni háborúban leglesújtóbb eseménye a 2. magyar hadsereg 1943 januárjában (a sztálingrádi csata után) Voronyezs térségében (a Don-kanyarban) bekövetkezett tragédiája volt, amit a tankönyv csak megemlít. Viszont megemlékezik a népi mozgalom 1943 augusztusában Balatonszárszón rendezett tanácskozásáról, amelyen Németh László óvott az új diktatúrától...

Mindez Kállai Miklós miniszterelnöksége és hintapolitikája (fegyverszüneti „tapogatózásai”) alatt történt, ami kiváltotta az ország 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállását, és ez tragikus következményekkel járt. Ebben a témakörben még visszatér a délvidéki eseményekre: „Jugoszláviában az ország lerohanásának pillanatában kibontakozott a partizánmozgalom, amellyel szembetalálta magát a Délvidékre 1941 áprilisában bevonuló magyar katonaság is. Ennek a küzdelemnek vált tragikus és bűnös mozzanatává az 1942 januárjában rendezett újvidéki razzia, melynek során a magyar fegyveres alakulatok több mint 3 ezer partizángyanús egyént öltek meg. Ezt a „fekete foltot” érdemes lett volna részletesebben is taglalni (mert a razziaiban nemcsak partizángyanús személyeket, hanem sok ártatlan embert, főleg szerbet és zsidót öltek meg). Viszont az sem elhanyagolható tény, hogy Horthyék elrendelték a razzia négy „főkolomposának” felelősségre vonását, de őket a németek kimentették az országból.

A megszállt Jugoszlávia részvételére a II. világháborúban röviden tér ki a következőkben: „Kezdetben a Josip Broz Tito vezette kommunista partizánok együtt harcoltak a Draža Mihajlović vezette csetnik alakulatokkal. Az előbbieket a szovjetek, az utóbbiakat az angolok és a Londonban tevékenykedő emigráns kormány támogatta. Végül Tito serege vált a meghatározóvá, aki 1943 végén megalakította az ideiglenes kormányként tevékenykedő Nemzeti Felszabadító Bizottságot.” (156. o.). Ez a sűrített „helyzetkép” nagyjából reális, de nem egészen pontos és teljes. Egy nagyarányú, rengeteg áldozattal járó ellenállás zajlott le Jugoszlávia területén.

1944 nyarán, amikor a német vereség már közismert volt, Magyarország komoly választ előtt állt. Területéről több mint félmillió zsidót hurcoltak el németországi haláltáborokba. Budapest több mint 200 ezer zsidó lakosának az elhurcolását azonban Horthy megakadályozta – állapítja meg. Az 1944. október 15-i kiugrási (fegyverszüneti) kísérlete viszont kudarcba fulladt. Ennek következményeként került sor a nyilasok (a „nemzetvezető” Szálasi) hatalomátvételére és rémuralmára, majd Budapest ostromára és lerombolására, amit részletesebben is le lehetett volna írni, beleértve Horthy szerepét a hatalom átadásában.

Az európai háború vége előtt és befejezése után került sor két, a magyarság szempontjából is **sorsdöntő konferenciára:**

- 1945 februárjában a jaltaira, amelyen Európa érdekszférákra való felosztása mellett nyilatkozatot adtak ki a felszabadított Európáról, melynek lényege, hogy a térség országai számára biztosítani kell a demokratikus fejlődés lehetőségét, és

- az 1945 júliusának második felében megtartott potsdami konferenciára, amelyen Churchill helyett Attlee, a közben elhunyt Rooseveltt helyett pedig Truman vett részt (csak Sztálin maradt meg a régi „hármából”), és ahol elhatározták a háborús bűnösök megbüntetését. Berlint pedig négy megszállási övezetre osztották.

A nyugati államférfiak (vagy csak politikusok), de különösen Rooseveltt jaltai, majd potsdami (itt már Trumanról van szó) szereplésével, Sztálinhoz és a szovjet követelésekhez való viszonyulásával – s egyben felelősségük megállapításával kapcsolatban sok kétely és dilemma merült fel világszerte kiemelkedő gondolkodók, írók, tudósok műveiben. F. Furet neves francia történész *Egy illúzió múltja* című művében (Európa Kiadó, Budapest, 2000) Sztálinról megállapítja, hogy „azokra az eszmékre, szenvedélyekre és erőkre támaszkodott, amelyeket a háború szabadított fel: befolyásának erősítése, területszerzés és a kommunizmus balga eszméinek terjesztése, a szabadság gúzsbakötése, az emberi méltóság lábba tiprása.” Mindez, és hogy a Szovjetunió a II. világháborúban (és utána) a szovjet forradalom zászlaját eljuttatta Európa szívébe, a Nyugat engedékenységeinek köszönhető. Rooseveltről úgy vélekedik, hogy „az ő illúziója a Szovjetunió demokratikus átalakulásáról, és hogy tiszteletben fogja tartani a szabad, korlátozásoktól mentes választások elvét (az általa megszállt országokban), cinkostársává vált befolyásának erősítésében s kiterjesztésében, Rooseveltt rövidlátásává fokozódott.” Jóhiszeműségének egy másik magyarázata, hogy a nála mindinkább elhatalmasodó betegség – mint az I. világháborúban Wilson elnöknel is – a szellemi bénulást kiváltó Alzheimer-kór némileg korlátozta őt bizonyos helyzetek és problémák tárgyilagos és messzelátó megítélésében.

Ilyen és hasonló tartalmú s jellegű olvasmányok, amelyek egyes történelmi „nagyságok” személyiségrajzát, vagy sorsdöntő események leírását nyújtják, valószínűleg élénkítenék – és helyenként élénkítik is – a tanulók képzeletvilágát. Az utóbbiak közé tartozna az 1944 nyarán bekövetkezett Hitler-ellenes összeesküvés és sikertelen merénylet, amiről a Nyugat nem vett tudomást (ilyen esetben érdekes eszmefuttatás és vita alakulhatna ki arról, mi történhetett volna, ha a merénylet sikerül).

A *Béke és hidegháború* című fejezetben szól az ENSZ létrehozásáról és megállapítja, hogy a II. világháború legnagyobb nyertese az Egyesült Államok volt (főleg gazdaságilag) és a Szovjetunió pedig Európa és Ázsia legerősebb hatalmává vált. Ez rossz fényt vet megintcsak Rooseveltt politizálására, aki – Churchill és De Gaulle szerint – a szovjet–amerikai együttműködésért feláldozta Európát. Ráadásul ez az együttműködés nem is lett tartós – állapítja meg.

Az 1947. február 10-én többek között Magyarországgal is aláírt *párizsi békeszerződés* nagymértékben hasonlított a versailles-i, illetve a trianoni békediktátumokhoz, csak *itt a szovjet (és francia) követelések domináltak*. A később megkötött német békeszerződésbe körmonfontan „beiktatták”, hogy Németország volt szövetségesei nem támaszthatnak semmiféle jóvátételi igényt vele szemben (ez a tankönyvből kimaradt). Tehát a sok híd felrobbantása és Budapest feláldozása (hogy a rengeteg emberáldozatról ne is beszéljünk) a német hadigépezet oltárára – amikor a magyar állam már nem volt önálló, tehát nem dönthetett a saját sorsáról – a feledés homályába merült. Ezért jogos lett volna a kérdés: jóvátette-e, viszonozta-e legalább részben a gazdaságilag teljesen talpra állt Németország ezeket a károkat, veszteségeket Magyarország irányában? (Közismert ugyanis, hogy több állammal szemben jóvátette a Hitlerék által okozott embervesztéseket és anyagi károkat).

A német háborús bűnösök nürnbergi peréről is célszerű lett volna a tankönyvben „megemlékezni”, mert ez jó alkalmul szolgálhatott volna a hitleri fasizmus rémtetteinek megrázó feltárására, a fasizmus igazi arculatának ismertetésére, a Gestapo módszereinek és a haláltáborok borzalmainak bemutatására. (Erre vonatkozó ajánlott irodalom lehetne Földi Pál: *A Gestapo története* című könyve, ANNO Kiadó).

Ilyen tájékozottság birtokában a tanulók összehasonlíthatnák a 20. század két totalitárista rendszerét: a fasizmust és a kommunizmust, melyek *ezt a századot a sötétség századává süllyesztették*. Lehet, hogy majd az utókor a „sötét középkorral” azonosítja a 20. századot.

Az *ideiglenes Nemzeti kormánytól a II. Köztársaság kikiáltásáig* című fejezet „főnyomjai” közé sorolhatók: a földosztás és az 1945 novemberében tartott képviselőválasztás, amelyen a Kiszgazdapárt megszerezte a szavazatok 57%-át. A kormányalakításba azonban már beleszóltak a „szovjet elvtársak”. Árnyoldalai közé tartozott maga a szovjet megszállás, amit a tankönyv apróbetűs „függelékében” így jellemez: „A lakosságnak Budapesten és szerte az országban borzalmak tömegét kellett elszenvednie. A nyilas rémuralom után a szovjet hadsereg rémtettei következtek: a nők tömeges megerőszakolása, a polgári lakosság kifosztása és hadimunkára, hadifogságba hurcolása, amelyből csak kevesen térhettek vissza. A magyarság – a háború alatti ország területén – közel 1 millió embert veszített.

Ezt hiteles dokumentumként és érdekesítő (ajánlott) olvasmányként jól egészítheti ki Bay Zoltán, neves fizikatanód, *Az élet erősebb* című, a Csokonai–Püski kiadónál megjelent könyve, amely a budapesti Tungsram gyár szovjetek által történt leszereléséről és elszállításáról (elrablásáról) számol be. Ez a gyár

ugyanis nem „szerepelt” a jóvátételi listán (Magyarországot a békeszerződés 300 millió dollár jóvátételre kötelezte, és engedélyezte bizonyos üzemek elszállítását), de akkor az országban a Vorosilov marsall által vezetett Szövetséges Ellenőrző Bizottság volt az úr. Ehhez még hozzá lehetne tenni, hogy a „felszabadító” szovjet csapatok nemcsak gyárakat szereltek le, hanem egyéb javakat is eltulajdonítottak (pl. az ország híres menéseit is kiürítették). Emellett Magyarországnak vállalnia kellett a Vörös Hadsereg és a SZEB ellátásának költségeit is, amelyek 1945–46-ban a tankönyv szerint, meghaladták az ország nemzeti jövedelmének 30%-át. Mindezt a nyomorúságot és szörnyűséget az ún. igazolóbizottságok és népbíróságok megalakítása, és a „régii” Szovjetunióba emigrált kommunisták visszatérése egészítette ki az ország lakosságának kárára.

A *Küzdelem a magyar demokráciáért* című fejezetben Magyarország és a magyar kormány helyzetét hűen tükrözi egy idézet az amerikai és brit diplomáták Nagy Ferenc miniszterelnöknek küldött tanácsából: „Magyarországnak mindent meg kell tennie a Szovjetunióval való minél bensőségesebb viszony érdekében”. Milyen kérdések és neheztek merülhet fel ezzel kapcsolatban a tanárban és diákban egyaránt? **A helyett hogy a nyugati hatalmak a jaltai és egyéb megállapodás betartására intették volna a Szovjetuniót, a magyar kormánynak a meghunyászkodás és megalkuvás politikáját ajánlják!** Ez is azt támasztja alá, hogy a Nyugat prédaként vetette oda Közép- és Délkelet-Európa népeit és Kelet-Németországot Sztálinék kénye-kedvének.

1946-ban az ország lakosságát sújtó pénzromlásnak véget vetett a forint megszületése, de ugyanakkor mind több jel utalt arra (bizonyos szervezetek betiltása, különböző manipulációk, stb.), hogy megakadályozni óhajtkák az ország demokratikus kibontakozását. A párizsi békeszerződés aláírásával pedig szertefoszlott minden remény a trianoni határok legalább részbeni megváltoztatására Magyarország javára. Sőt, Csehszlovákia még három magyar falut „csikart ki” magának. Ezáltal – állapítja meg – a szomszédos országok magyarsága teljesen védtelen maradt, amit a rákövetkező események teljesen alátámasztottak. Ráadásul nem állt helyre Magyarország szuverenitása sem. Hamarosan sor kerül az első politikai perre a Kiszgazdapárt vezetői ellen, ami Nagy Ferenc miniszterelnök lemondásához – eltávolításához – vezetett. Mindinkább bővült az út a kommunisták („moszkoviták”) hatalomátvételére.

A következő fejezetben **a Jugoszláviáról szóló rész** (alcím) némileg leegyszerűsítve mutatja be az ottani rendszerváltást, amit az 1945-ös választásokkal kapcsolatos következő megállapítása is alátámaszt: „Jugoszláviában tehát a nemzeti és szocialista szílamokat ügyesen vegyítő Kommunista Párt szovjet segítség nélkül, választásokon szerezte meg magának a kizárólagos hatalmat.” Az alapkérdés azonban az, hogy milyen választásokon?

A következő fejezetben, **A szomszédos országok magyarsága**, helyesen tárja fel a szomszédos országokban kisebbségben élő magyarság helyzetét (Ukrajna, ill. Kárpátalja kihagyásával). A Csehszlovákiában kialakult állapotokkal összefüggésben kiemeli az 1945-ben meghirdetett kassai kormányprogram, ill. Beneš köztársasági elnök rendeleteinek súlyos következményeit (a teljes jogfosztottságot) a mintegy 800 ezer magyar és 3 millió német lakos sorsára vonatkozóan (áttelepítés, kitelepítés, a vagyontól és állampolgárságuktól való megfosztás, iskoláik bezárása, visszaszlovákosítás, stb.). 1948-ban a csehszlovákiai magyarság visszakapta állampolgárságát, de 1950-ben már csak 354 ezren vallották magukat magyarnak. A tankönyv nem említi, hogy a csehszlovák kormány még a 200 ezer, „bűnös nemzethez” tartozó magyart akart kitelepíteni, amit a béketárgyalásokon az amerikai küldött megakadályozott.

A magyarok jugoszláviai helyzetére vonatkozólag leszögezi, hogy „1944 őszén a délvidéki magyarság minden képzeletet fölülmuló tragédiája vette kezdetét”. A szovjet hadsereg nyomában kommunista (vagy inkább szerb?) partizánok özönlöttek a magyarlakta területekre, s válogatás nélkül gyilkolni kezdték a magyar lakosságot. A bevonuló szerbek katonai közigazgatást vezettek be. A népfelszabadítónak nevezett bizottságok előírták (vajon azok írták-e elő, vagy a legfelsőbb parancsnokságok?), hogy a leghatározottabban lépjenek fel a svábok és a magyarok ellen, akik „megsemmisítették, kirabolták és durván bántalmazták népünket”. A meggyilkolt magyarok számát több mint 30 ezerre becsüli. (Mészáros Sándor történész, aki ebben a témában kutatásokat végzett, számukat 15–20 ezerre becsülte, hozzátéve, hogy majd a különböző titkos dokumentumok, adattárak feltárásával lehet teljesen hiteles adatokhoz jutni.) Miután 1945 elejére befejeződött az iszonyatos öldöklés, folytatja a tankönyv, a magyarság létszáma a menekültekkel együtt több mint 70 ezerrel csökkent (ezzel nem egyeznek a felsorolt etnikai adatok, miszerint Jugoszlávia területén 1941-ben 543 ezer magyar élt, 1948-ban pedig 496 ezer).

Mindehhez hozzátesszi, hogy az 1945 végén közzétett alkotmánytervezet viszonylag kedvező volt a magyarság számára, amely olyan súlyos vérvesztéseket szenvedett, hogy hosszú ideig nem tudott igazán talpra állni. Ennek ellenére 1945–46-ban magyar egyesületek alakultak, intézmények, iskolák szerveződtek (talán hasznos lett volna az újonnan kialakult helyzetüket adatokkal is alátámasztani, és egy rövid összehasonlítást végezni a magyarság helyzetével az első, királyi Jugoszlávia viszonylatában).

A következő fejezetben kitér Jugoszlávia kiközösítésére a Sztálin által uralt Kominformból (Tájékoztató Irodából) 1948-ban, amit Tito ellenállása, dacolása váltott ki a szovjet kizárólagossággal, dominanciával szemben. 1949-ben alakult meg az első háború utáni katonai szövetség, a NATO, és akkor következett be Németország kettéválasztása. A Szovjetunió ill. a kommunizmus tehát ismét kiterjesztette csápját, és ezt a nyugati világ politikusai és közvéleménye csak tétlenül vagy megrökönyödve szemléli.

A *kommunista fordulat és a diktatúra első évei Magyarországon* című fejezetben előbb a Rákosiék hatalomátvételéhez vezető eseményeket – a kékcédulás választási csalást, a szociáldemokraták beolvasztását a kommunista pártba és a demokratikus pártok felszámolását, valamint az egyházak elleni támadást taglalja elég tömören. Majd az „osztályharc éleződik” alcím alatt rámutat a terror erősödésére, a mind kegyetlenebb leszámolásokra, emberüldözésekre, melynek kivitelezője az 1948-ban létrehozott hírhedt ÁVO volt. Ezzel párhuzamosan folyt – szovjet mintára – a parasztüldözés, a kolhozosítás. A diktatúra mélypontjául a tankönyv az 1952-es évet jelöli meg, amikor Rákosi Mátyás lett a miniszterelnök. 1953-ra, húzza alá, a magyar nép teljesen elnyomódott. „Utolsó tartalékait is felélte, és amire régen nem volt példa, családok sokasága éhezett. A félelemnél csak a kiábrándultság és gyűlölet volt erősebb.”

Ezeket a megállapításokat és helyzetképeket bizonyos fokig szerencsésen egészíti ki a Történelmi olvasókönyv – 20. század (Nemzeti Tankönyvkiadó) *Magyarország a II. világháború után* című fejezete, különösen a recski internálótáborban végbement szörnyűségek leírása. Az ajánlott irodalmat azonban még jelentősen lehetne bővíteni, például a következő művekkel: Aczél Tamás és Méray Tibor: *Tisztító vihar* című Londonban megjelent könyvével (Adalékok egy korszak történetéhez), Szász Béla: *Minden kényszer nélkül*, az AVH kihallgatásokról szóló, az Ectra Hungariam sorozatban megjelent művével, stb.

Közben a világban sok jelentős esemény történt Sztálin 1953-as halálától az 1955-ös szovjet–jugoszláv kibékülésig, amikor Hruscsov a Szovjetunió Kommunista Pártjának új főtitkára alaptalannak nevezte a jugoszláv vezetőkkel szembeni korábbi szovjet vádak. Ugyanakkor nyitás következett részükről a nyugati hatalmak irányába (közben megalomániás fejlesztési terveket jelentett be, amivel bizonyos ágazatokban még az USA gazdasági eredményeit is meg kívánják előzni.)

A *Változások Magyarországon – szovjet utasításra* című fejezet érdekes és világos képet nyújt a tanulóknak Nagy Imre miniszterelnökségéről, a diktatúrát lazító és a fejlődést szolgáló intézkedéseiről, idézve egy fontos bejelentését: „megszűnik a kuláklista és ki lehet lépni a técszekből. Felszámolják a törvénytelenégeket, és felosztatják az internálótáborokat”. Aztán következett Rákosi átmeneti győzelme és bukása; 1956 júliusában végleg megbukott a magyar történelem egyik leggyűlöltebb politikusa, de aki felváltotta, Gerő Ernő, semmivel sem volt különb nála – állapítja meg.

Az *1956-os forradalom előzményeit és lefolyását* kellő részletességgel dolgozza fel az egyes idevágó dokumentumokból idézett szemelvényekkel kiegészítve, ami növeli a felsorolt adatok és események hitelességét. Bemutatja, hogyan változott az események sodrában a Magyar Dolgozók Pártjának „arculata” és állásfoglalása, miként lett Nagy Imre miniszterelnök, a „rég kommunista”, a forradalom vezéralakja; miként jött létre a szabad és demokratikus Magyarország. Viszont nem eléggé világítja meg Kádár János „eltűnését” és kormányalakításának körülményeit. Tito üzenetét ill. ajánlatát, melyet kétszínűnek bélyegez, valamint Nagy Imre és társai elrablását tárgyilagosan tárja fel. Mint ahogyan a pufajkás erőszakról és a forradalom elfojtását követő megtorlásról is tömör, de hű képet nyújt. Később még visszatér a magyar forradalom (a szabadságharc kifejezést kihagyva) és a szuezi válság összefüggésére, de nem érinti az ENSZ, illetve a Biztonsági Tanács, valamint annak főtitkára ingadozó és lagymatag viszonyulását a magyar forradalomhoz és szabadságharchoz. A Szovjetunió elnyomó és a népek önrendelkezését (így a magyarság önrendelkezését is) lábbal tipró politikáját és aljas módszereit sem ítéli el eléggé.

A forradalom utáni eseményeket és a Magyarországon kialakult állapotokat a *Viszonylagos jólét – általános pusztulás* cím alatt érzékelteti. A Kádár-rendszerrel van itt szó: az ország eladósodásával járó gazdaságpolitikájáról, melyben a vezető tisztségek betöltésénél nem a képzettség és rátermettség volt a legfontosabb mérce, hanem a politikai viszonyulás. A *Jólét a jövő árán* alcím alatt rámutat, hogy az „elért anyagi gyarapodásnak az volt az ára, hogy a családok nem vállaltak gyermeket, vagy csak egyet, ritkábban kettőt, aminek a következménye a lakosságcsökkenés lett”.

A *halárainkon túli magyarság* helyzetének rövid ismertetését azzal a megállapítással kezdi, hogy létszámuk nemcsak a születések alacsony száma miatt fogyott, hanem a mindenütt érvényesülő beolvasztó politika következtében is. Majd hozzáteszi: „A magát győztesnek érző nacionalizmus és a demokrácia hiánya egyaránt szerepet játszott a »szocialista nemzetiségi politika« megalkotásában... és nacionalizmusnak bélyegezte a kérdés felvetését is.” Itt már szó van Kárpátjáról is, ahol a mintegy 150 ezer magyar polgár iskolarendszere és intézményei hiányosan épültek ki, miközben a betelepítésekkel Ungvár és Munkács is elvesztette magyar jellegét.

A *Jugoszláviában élő magyarsággal* kapcsolatban felsorolt adatok nagyjából pontosak, de egyes megállapításai (pl. a középiskolai oktatásra és a felsőoktatásra vonatkozóan) nem tükrözik eléggé híven az itteni állapotokat. A szellemi élet kiemelkedő alkotóinak, „jeleseinek” kiemelése az anyaországból nézve nehéz feladat. A jövőben elsősorban azokat a személyeket kellene megemlíteni, akik megjelent műveikkel és közéleti tevékenységükkel a legtöbbet tettek a kisebbségben élő magyarság fennmaradásáért, fejlődéséért. Aztán például Jugoszláviában nem korlátozták és tiltották, hogy az itteni magyarok a hivatalokban és a munkahelyükön az anyanyelvüket használják. Tito idején itt nem is létezett hivatalos nyelv, sőt a mostani alkotmány sem tesz említést róla. Együttvéve ez a téma átfogóbb feldolgozást igényelne, melyben az alapvető szempont a nemzetek közötti egyenlőség és egyenjogúság megvalósítása volna.

Ehhez, többek között ilyen megjelent munkák szolgálhatnának alapul:

- Vajdasági marasztaló. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2000.
- Tóth Lajos: *Letűnt világok tanúja* – A kisebbségi sors sodraiban, Püski Kiadó, 1999.
- Anyanyelvű oktatásunk, MKT, Szabadka, 1997.

A *pártállami rendszer végnapjai* című fejezetben a következő alcímeket találjuk:

- Az állandósuló válság (az ország 1982-ben hajszál híján fizetéseképtelenné vált)
- A változtatásra való képtelenség.

Külön érdekessége és pozitív mozzanata ennek a tankönyvnek, hogy a *szocializmus csődjé* alcím alatt megállapítja: „az anyagi romláshoz hasonló volt az a *szellemi és erkölcsi zuhlás*, ami a II. világháború után hazánkra kényszerített szovjet típusú szocializmus hatására következett be... az általános erkölcsi értékek gyakorlati tagadása mérhetetlen károkat okozott...” (264. o.). Mivel a Rákosi-korszakban kezdődött és a Kádár-rendszerben (valamivel enyhébb formában) folytatódott lelki-szellemi és erkölcsi romlás mély nyomainak megszüntetése hosszú időt vesz igénybe, ez a téma is komoly fejtegetések és viták tárgyát képezheti értebb diákok körében is. Ehhez jó kiindulópontot és alapot szolgálhatnak pl. Illyés Gyula és más írók idevágó művei.

A hetvenes évek végétől mind nyíltabban lépett fel az értelmiségi ellenzék, állapítja meg, kiemelve az 1987 szeptemberében megtartott nemzeti ellenzéki tanácskozást, ami a Magyar Demokrata Fórum létrehozását, majd Kádár János „visszavonulását” eredményezte.

A tananyagának szánt részeket érdekesen egészíti ki az Illyés Gyula Bibó István temetésén elmondott búcsúbeszédéből közölt szemelvény, és a *Gazdaság, társadalom, életmód, kultúra* című olvasmány, amely adatokkal támasztja alá a magyar társadalomban végbemenő változásokat, valamint a tudományokban és művészetekben létrejött alkotásokat. Ezt jól megfogalmazott kérdések és egy tömör összefoglalás zárja le.

Az utolsó terjedelmes témakör, a *demokrácia győzelme* először a Szovjetunióban bekövetkezett változásokat taglalja, amelyeket Gorbacsov színrelépése, és az átalakulást sürgető, ún. „peresztrojka” fémjelzett. Helyesen mutat rá, hogy Gorbacsovék hittek a szovjet rendszer megreformálhatóságában, holott ez képtelenség volt (erre F. Furet az említett művében is rámutatott). A Szovjetunió belüli ellentétek, a gazdasági romlás, valamint a volt csatlós országokban növekvő elégedetlenség a szovjet megszállás és „gyámkodás” miatt sietteték a lavinaszerű változások megindulását. A keletnémet kommunista rendszer bukásához Magyarország is hozzájárult – állapítja meg – azzal, hogy 1989 szeptemberében megnyitotta határait nyugati irányban a keletnémet menekültek előtt. Ugyanennek az évnek karácsonyán, rövid és dicstelen haláltusában megbukott Ceausescu önkényuralmi rendszere. (Mindéhez még hozzáillő lett volna – legalább kérdés formájában felvetni – milyen ingtag alapokon álltak ezek a „tüneményesen” összeomló rendszerek.)

Végül is 1991-ben megszűnt a Varsói Szerződés, a szovjet csapatok végleg kivonultak Magyarországról és Csehszlovákiából. Az év végén maga a Szovjetunió is megbukott. (Ezzel összefüggésben megfelelő kérdéseket fogalmaz meg a Szovjetunió eredményeire vonatkozólag a nemzetközi politikában, főleg az Egyesült Államok irányában.)

A *szomszédos országok magyarságának szerepével* kapcsolatban helyesen mutat rá, hogy a magyarság a lehetőségeihez mérten, mindenütt részt vett a rendszerváltoztatásban, és létrehozta társadalmi-politikai szervezeteit (pl. Jugoszláviában a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségét).

Viszont csak részben fogadható el a Jugoszlávia felbomlását taglaló rész, és főleg a polgárháború kitörésének megvilágítása, mivel meg sem említi a fellángoló nacionalizmusokat. Mindezzel behatóbban kellene foglalkozni: megfelelő szemelvényekkel megvilágítani kútforrásait s megnyilvánulásait.

A *kommunizmus bukása Magyarországon* című fejezetben, mint hajtó- és gerjesztőerőre rámutat a társadalom növekvő ellenállására és a MSZMP képtelenségére és hajthatatlanságára, hogy elsősorban a „saját háza táján” hajtson végre gyökeres változásokat. 1988 júniusában még a Grósz-kormány erőszakkal akadályozta meg, hogy az ellenzék megemlékezzen Nagy Imre és vértanútársai kivégzésének 30. évforduló-

járól. Viszont 1989. június 16-a az ellenzék (a közben megalakult ellenzéki pártok és az Ellenzéki Kerekasztal) egyértelmű győzelme volt Nagy Imre, Gimes Miklós, Losonczi Géza, Maléter Pál, Szilágyi József és a forradalom ismeretlen szabadságharcosának ünnepélyes újratemetése. Közben és ezután pörögtek az események. Pozsgay Imre újraértékelte az 1956-os forradalom régebben hivatalosan is ellenforradalomnak minősített megbélyegzését. Szerinte 1956 népfelkelés volt.

1989. október 23-án került sor a III. Köztársaság kikiáltására, majd az 1990 márciusában és áprilisában megtartott kétfordulós képviselőválasztások eredményeként Antall József alakított (koalíciós) kormányt. Ezzel új fejezet kezdődött Magyarország történelmében. (Érdekesek az ezzel kapcsolatos apróbetűs függelék.) Antall József országgházi bemutatkozó beszédében megállapította, hogy Magyarországon a rendszerváltozással forradalom zajlott le. Ezzel kapcsolatban manapság és az elkövetkező években lehetőség nyílik és szükségessé válik, hogy a tanulók, meghatározott szempontok szerint összehasonlításokat végezzenek a rendszerváltozás előtti és utáni állapotok között, a fejlődés vagy esetleg átmeneti visszaesés megállapítása céljából. Milyen téren és milyen mértékben következtek be változások, és mi várható a közeli és távolabbi jövőben? Mindezzel összefüggésben bizonyos kérdések merülnek fel a szocializmus maradványaira és a kapitalizmus ellentmondásaira, torz kinövésére vonatkozólag is, ami fejlesztheti történelmi gondolkodásukat, ítélőképességüket a jelen társadalmi-politikai és a nemzetfenntartó problémák iránt.

Összegzőképpen megállapítható, hogy a történelemtankönyv szerzője és szerkesztője igyekezett egy minél korszerűbb, a tanulók számára vonzó és érdekes tankönyvet előállítani. A magyar vonatkozású történelmi eseményeket és fejleményeket – alkalmazva a történelemtudomány legújabb vívmányait is – beillesztették, ill. összefüggésbe hozták az Európában és a világban bekövetkezett változásokkal. Felölelték a határon túli, a szomszéd országokban élő magyarság helyzetét és bizonyos sorskérdéseit is. Az e téren és általában tapasztalható hiányosságokat és fogyatékoságokat a tankönyv következő kiadásában könnyen lehet majd pótolni és kijavítani.

Mivel volt alkalmam betekintést nyerni *Balogh Endre tankönyvébe, mely a gimnáziumok IV. osztálya számára készült és a Tankönyvkiadó 1968-ban adta ki,* a vele kapcsolatos észrevételeimet a következőkben összegezem:

- Horthyról megállapítja, hogy „törve beszélt magyarul”,
- Trianonra vonatkozólag, hogy „közel 3 millió magyar került az utódállamokhoz, amelyek uralkodó osztálya ugyanolyan nacionalista elfogultságot mutatott velük szemben, mint egykor a magyar uralkodó körök Magyarországon a nem magyar népekkel szemben,
- Az ellenforradalmi rendszerről szóló fejezet hemzseg a ferdítésekől. Megállapítja: a fasiszmus a maga eszmekörére jellemző ideológiai fegyvereket is alkalmazott (pl. a keresztény és nemzeti Magyarország eszméjét),
- A Nagy-Magyarország fogalmát a nemzetiségek feletti uralomként értelmezi,
- A haladás erői úgyszólván mindig a kommunisták voltak, de azért megemlíti a „népies” írókat is, mint haladó értelmiséget,
- A II. világháború előzményei között a német-szovjet paktum megokoltságát és következményeit. Lengyelország egy részének felszabadítását a szovjetek által, valamint a finn kormány által provokált konfliktust hamisan „tálalja”,
- A háború utáni rendezéssel (meg sem említve a párizsi békeszerződés igazságtalanságait) kapcsolatban kiemeli, hogy a proletárdiktatúra többek között Magyarországon is csak évek múltán győzedelmeskedett,
- Bő teret szentel viszont a Szovjetunió veszteségeinek a II. világháborúban, és a szocialista világrend kialakulásának, a szovjet külpolitika sikereinek, de elsiklik a Rákosi-rendszer „ferdeségei”, torzításai felett, a határon túli magyarság helyzetét pedig meg sem említi.

Tanulásként leszögezhető: ilyen internacionalista szellemben nevelték a gyermekeket és fiatalokat a Kádár-rendszerben, ilyen hamis ideológiával fertőzték a lelkeket és az emberi szellemet.

3. Összegző értékelés, véleménynyilvánítás a magyarországi általános iskolai és gimnáziumi történelemtankönyvekről

Ajánlások, javaslatok a tankönyvek tökéletesítésére

Mivel elemzésünkkel, tanulmányunkkal a rendszerváltozás után kiadott tankönyvek közül mindössze tízet tudtunk felölelni (plusz kettőt a hatvanas évekből, továbbá egy történelmi olvasókönyvet és két munkafüzetet), véleménynyilvánításunk, észrevételeink csak ezekre vonatkoznak.

Megalapítottuk, hogy a kilencvenes évek elején és az utóbbi két-három évben kiadott tankönyvek terén (mellőzve a Kádár-rendszer agyon ideologizált tankönyveit) lényeges minőségi haladás tapasztalható – a korszerűség irányában. Ezen a téren további jelentős előrehaladás várható, amit az egymással nemes versenyben álló kiadóvállalatok, valamint az építő szellemű, tudományosan és szakmailag megalapozott bírálatok is elősegíthetnek. A mind szigorúbb, tudományosan alátámasztott követelményrendszer feltehetően az anyaországban is új elgondolások, koncepciók kialakítását vonja maga után a tankönyvek és a hozzájuk járuló tanári és tanulóikellékek, forrásmunkák összhangzatos, egymást kiegészítő elkészítésében és alkalmazásában. Mindezt az egyes történelmi események és időszakok megértését ill. képletes átélését szolgáló, a tanároknak és a tanulóknak ajánlott irodalmi és szakmai jellegű művek jegyzékének kibővítésével is gazdagítani lehet. Erre vonatkozólag elemzésünkben több ajánlatot tettünk. Az általunk észlelt hiányosságok, fogyatékoságok kiküszöbölésének lehetőségei és szükségessége (megokoltsága) feltehetően a történelemtanároknak és a tankönyvek szerzőiben, szerkesztőiben bizonyos kételyeket, ellenvetéseket váltanak ki, de reméljük, hogy egyben ösztönzésül is szolgálnak számukra a következő kiadványok tökéletesítésére.

Nagyon is üdvösnek tartanánk, ha ezeket szakmai körökben is megvitátnák. Különösen fontos volna, ha a magyar-délszláv kapcsolatok kérdésénél a nemzetiségek helyzetére vonatkozó problémákat és egyéb eddig tabutémának tartott sorsformáló történelmi események taglalását, megvilágítását, „beállítását” tudományos körökben is megvitátnák, illetve, ha a tantervek és tankönyvek problematikáját egy magyar és délszláv tudósokból álló szakcsoport venné górcső alá, egyeztetés céljából. (Pozitív kezdeményezésként említjük, hogy az 1970-es évek közepén a két bölcs államférfi, Adenauer és De Gaulle által teremtett termékeny légkörben a német és a francia történészek bizonyos időszakokat felölelő közös történelemtantervek elkészítésén munkálkodtak.) Ez általában példaértékű lehetne a múlt örökségével terhelt közép- és délkelet-európai országokban, illetve a szomszédos országok között. Örömlénk, ha egyéb, az egyetértést és közeledést szolgáló javaslataink is visszhangra találnának mindkét oldalról, elsősorban az oktatásirányítás szerveiben.

Számunkra itt, Vajdaságban (de az egész Szerb Köztársaságban is) hasznos tapasztalatul szolgálhatnának az e téren végbemenő magyarországi erőfeszítések, megoldási módok. Kíváncsú és üdvös lépés volna, ha a két ország, de legalább Vajdaság és az anyaország között szoros együttműködés valósulna meg a tankönyvkiadásban, elsősorban az itteni magyar nyelvű oktatást ellátó történelmi kiadványok, valamint a tantervek kidolgozásában. Végül magyarázatképpen említjük, hogy tanulmányunk azért (is) bővelkedik az elemzett tankönyvekből vett idézetekkel, kiemelésekkel, kérdésfelvetésekkel, hogy ezzel is megkönnyítsük és serkentsük a gyakran magukra hagyott történelemtanáraink nevelő munkáját.

Befejező üzenet

A történészek, a történelemtanítás tantervein, tankönyvein és egyéb kiadványain munkálkodó **tudományos dolgozók és szakemberek figyelmébe végül a következő, jövőbe mutató követelmények, feldolgozási és megítélési szempontok elfogadását ajánljuk:**

1. A történelemtanítás mélyreható megújítása céljából lássanak hozzá új, korszerű elgondolások, koncepciók kidolgozásához, amelyek magukban hordozzák az emberiség békés fejlődésének és a különböző nemzetek együttműködésén alapuló együttélésnek csíráit és gerjesztőit. Ebben alapvető törekvésként és vezérfonalként kifejezésre kell juttatni az állam változó szerepének és a nemzet összetartó erejének kidomborítása mellett, a nép, a néptömegek társadalmi helyzetének, s a fejlődését elősegítő avagy gátló tényezők feltárásának.

2. Alapkövetelményként fogadják el a történelmi hitelességre való törekvést. Igyekezzenek megszabadulni a múlt súlyos örökségétől, miszerint a történelmet a háborúk győzteseinek, illetve a gazdaságilag és katonailag legerősebb, legfejlettebb államok – a nagyhatalmak és uszályhordozók – érdekeinek és értékrendjének rendeljék alá.

3. A többnemzetiségű társadalmakban (államokban) igyekezzenek reálisan és kellő tárgyilagossággal feltárni a nemzeti (és egyéb) kisebbségek helyzetét: hátrányos megkülönböztetésük, alárendeltségük, elnyomásuk megnyilvánulási formáit és következményeit. Az oktató-nevelő munkát az oktatás minden fokozatán és területén a nemzetközileg elfogadott vagy elfogadásra váró kisebbségvédelmi előírások, illetve a jövő kisebbségi chartájának szellemében kell megszervezni, amelyben a teljes nemzeti egyenlőség, egyenrangúság és a nemzeti sajátosságok, különbözőségek tiszteletben tartása jutna kifejezésre. Ez természetesen magában hordozná a kisebbségek iránti tolerancia és az empátia – a helyzetükbe, gondjaikba, törekvéseikbe való megértő beleélés képességét elsősorban a többségi nemzet részéről. Ezért van szükség egymás múltjának és nemzeti értékeinek hiteles megismerésére, ami a kölcsönös megbecsülés alapjait képezi.

Ezzel összefüggésben rendkívül fontosnak tartjuk, hogy a történelemtanítás, külön a történelemtankönyvek, reálisan tárják a különböző nemzetiségű vajdasági tanulók elé a magyarság és a délszlávok múltbani kapcsolatait, ellentéteiket, egymás ellen folytatott harcuk hátterét és „mozgatóit” (pl. az 1848–49-es magyar forradalomban és szabadságharcban). Úgyszintén igen kíváncs volt, hogy a délszláv nemzetiségű tanulók is megismerjék a világtörténelmi jelentőségű 1956-os forradalmat és szabadságharcot, valamint a magyar történelem más jelentős fejezeteit és kiemelkedő személyiségeit, a magyar tudomány és művészet alkotásait.

4. A tanulók világnézetének formálásában igen fontos mozzanatként juthatna kifejezésre, ha a történelemtanítás tanterveiben, tankönyveiben és folyamatában az eddigénél nagyobb figyelmet szentelnének a 20. század uralkodó és egyben romboló hatású eszméinek, eszmerendszereinek, ideológiáinak (kommunizmus, fasizmus, nacionalizmus) a többoldalú megvilágításának. Középiskolai fokozaton romboló hatásukat, összekapcsolva a különböző diktatórikus rendszerek jellegével, az emberi személyiség eltorzítására is ki lehetne terjeszteni.

5. A tanulók bevonásával a jövőben többet és behatóbban kellene foglalkozni a népek és nemzetek, elsősorban az itt élő nemzetek történelmében komolyabb, pozitív vagy negatív szerepet betöltő politikusok és államférfiak személyiségével, jellembeli tulajdonságaival, hagyatékával, ami kapcsolatban van a hatalomgyakorlás sajátosságaival és a rájuk gyakorolt visszahatásával. (Vajon megrontotta-e őket a hatalom, vagy ők rontották meg a hatalmat s annak működését?) Mindez hozzájárulhatna a jövő nemzedékeinek a demokratikus életmódra való felkészítéséhez, a közügyekbe való aktív bekapcsolódásra, a különböző oldalról áradó információk bíráló (szelektív) befogadására, avagy kirekesztésére, az önálló gondolkodásra és cselekvésre – a felelősségteljes életvitelre.

II. rész

A nemzeti és kisebbségi tudat kialakítása és jelentősége.

A történelemtanításban rejlő nevelési lehetőségek.

A nemzeti tudat kialakításának és ápolásának kérdése a múltban a tiltott vagy kirekesztett témák közé tartozott. Helyette a nemzetköziség (internacionalizmus) szellemének terjesztését és a tudatba való beépítését szorgalmazták, ami egyben a nemzeti értékek elhomályosítását és kicsinyítését is maga után vonta. Az utóbbi években nevelésméleti és gyakorlati taglalását nemcsak a tájainkon fellángoló nacionalizmus tette időszerűvé, hanem a személyiségformálás átfogóbb szemlélete is. Ebbe beletartozik az igazi emberi értékek, tehát az egyes nemzetek által teremtett értékek megbecsülése és nevelési célzatú felhasználása is. A nemzeti kisebbségek fennmaradásának és kibontakozásának szempontjából ennek különleges jelentősége van, amit e téma kifejtésével igyekszek alátámasztani. Mindenekelőtt az alapfogalmak tisztázására van szükség.

A nemzeti tudat, mint a személyiség fontos összetevője, az emberi, társadalmi tudat részét képezi, amelynek további elemei: az erkölcsi, eszmei és politikai tudat. Ez utóbbi magában foglalja a demokrácia elveit és értékrendszerét, valamint a politika alapszabályait. Ezek az elemek egymással összefonódnak és gyakran kölcsönhatásban jutnak kifejezésre. Így az önzés, a kapzsiság és egyéb rossz erkölcsi tulajdonságok, valamint a hamis eszmék, ideálok és téves politikai nézetek és áramlatok bénító, torzító hatással lehetnek a nemzeti tudat kialakítására. Ebből adódóan az emberi tudat, és azon belül a nemzeti tudat kialakulása igen bonyolult folyamat – a személyiség-formálódás legösszetettebb folyamatai közé tartozik. Szövegményeiben sokszor különböző értékrendek, eszmék, erkölcsi és politikai felfogások kapcsolódnak egymáshoz, fonódnak össze, avagy „tülekednek” egymással. Alapjait az ismeretek, az egyént körülvevő szűkebb, majd tágabb világról szerzett tudás és tájékozottság képezi.

A tudatformálás a gyermekkorban kezdődik, s ifjúkorban válik intenzívvé, igazán hatásossá, de a felnőttkorban is folytatódhat: kisebb vagy nagyobb átalakulásokon, „javításokon” mehet keresztül. Beállítódására és irányultságára legnagyobb hatással az iskolai nevelés (a képzettség foka), és a szűkebb társadalmi környezet, elsősorban a családi nevelés van – a szülők műveltségi szintjétől és beállítódásától függően. A társadalmi tudat és a világnézet között szoros kapcsolat jön létre. Kialakulásukra, az említett tényezők mellett, jelentős, sőt döntő hatással lehet a társadalmi-politikai rendszer, az uralkodó eszmék, a politikai irányvonalak, a propaganda. Ezek huszadik századbeli, de különösen a második világháború utáni káros, romboló hatását, kisugárzásait nemzedékek hordozzák magukban az anyaországban és az ún. utódállamokban egyaránt.

A nemzeti tudat gyökerei a nemzet évezredes múltjába, küzdelmeibe, élni akarásába nyúlnak vissza, és a nemzetről kialakult összképet (felfogásokat, meggyőződéseket), valamint az iránta érzett kötődést és felelősséget tükrözi. Tehát érzelmi töltésű. A közös sorsban alakul ki az együvé tartozás és az egymásra utaltság érzése – köteleke, amit az egymástól való elszakadás vagy elszakítás lazíthat, vagy szüntethet meg. Túltengései, tévedései a saját nemzet hamis eszményítésében, a róla alkotott hamis képben, az öntömjenezésben, önimádatban nyilvánulhat meg, amitől annyira óvta pl. Ady Endre is a magyarságot.

A tudatformálásnak nagy szerepe van az ember életében. Nyomatékosan vonatkozik ez a nemzeti tudatra. Általa válhatunk képessé a körülöttünk zajló események, fordulatok mérlegelésére, a nemzeti érdekek szempontjából is. Irányítólag hat szellemi-erkölcsi életünkre, gondolkodásunkra, elhatározásainkra, cselekedeteinkre. Ilyen értelemben beszélhetünk a tudat, ill. az öntudat különböző fokán álló személyekről és eltérő beállítódásokról. Az emberi tudat tehát nem passzív tényezője az életünknek, létünknek. Nemcsak tükrözi a valóságot, hanem az ember aktivitásában is jelentős szerepe van. Mozgósítólag hat, amikor az ország, a haza, vagy a nemzet veszélybe kerül.

A tudat nyugalmas állapotát megzavarhatják a nagy horderejű, váratlan fordulatok, melyek bizonyos esetekben konfliktusokat idézhetnek elő, tudathasadáshoz is vezethetnek (de pozitív hatásúak is lehetnek). Ezt rendszerint vívódások, ingadozások, önmarcangoló tépelődések előzik meg, avagy kísérik, ami veszélygócokkal teli világunkban gyakori veszélyként leselkedik ránk. Az emberi tudatban végbemenő vívódások, a külső eseményekre való élénk reagálás, elsősorban a magasabb fokú értelmi képességekkel, s képzettséggel, széleskörű tájékozottsággal és szilárd erkölcsi meggyőződésekkel rendelkező egyénekre jellemző. Mindez a tudatformálás, és a már kialakult emberi tudatot ért megrendítő hatások által bekövetkezett felfogásbeli változások bonyolultságát támasztja alá. A későbbiekben ilyen példákkal is szolgálok, előbb azonban a tudatformálás ismereti forrásait kell szemügyre venni.

A nemzeti tudat alappillérei – műveltségi (ismereti) alapjai

A tudatformáláshoz általában mindenekeelőtt tudásbeli alappillérekre van szükség. Emellett a nemzeti tudat kialakítását a nemzeti értékek megismerésére kell alapozni. Tehát a társadalomról, a természetről, a tudományokról stb. szerzett, megfelelő mennyiségű és minőségű tudásra van szükség ahhoz, hogy a nevelés által a tanulóban olyan nézetek, meggyőződések, állásfoglalások, viszonyulások alakuljanak ki, amelyek lehetővé teszik számukra (ill. előkészítik őket arra), hogy majd a későbbi években helyesen tájékozódjanak, megfelelő tisztánlátással rendelkezzenek, s képessé váljanak saját helyzetük és szerepük felismerésére az adott társadalmi viszonyok közepette. Ezzel kívánom kihangsúlyozni az iskolai nevelés alapozó szerepét a tudatformálásban. Itt elsődlegesen a korszerű általános műveltség alapjainak a lerakásáról van szó, aminek igen fontos részét képezi az anyanyelvű és az anyanyelvi műveltség, amire a nemzeti tudat kialakítása alapozódik.

Az *anyanyelvű műveltség* alapját az anyanyelv megismerése, elsajátítása, az olvasási és íráskészség fejlesztése, a tiszta, szép magyar beszéd megszerettetése, az anyanyelv iránti megbecsülés, ragaszkodás és felelősségérzet alkotja. Ebből a szempontból is sokkal előnyösebb helyzetben vannak azok a magyar ajkú tanulók, akiket szüleik magyar óvodába és magyar tananyelvű iskolába íratnak. Ezt azért hangsúlyozom ki, mert Vajdaságban ez a jelenség már évtizedek óta a magyar nyelvű oktatás sorvadásának aggasztó tünetei közé tartozik.

Az *anyanyelvi műveltség* tágabb fogalom, alapjait az anyanyelvű műveltség felsorolt (és más) elemei alkotják, és az általános műveltség megfelelő elemei egészítik ki egy összefonódó egységgé.

Ezzel kapcsolatban kiemelem, hogy a korszerű általános műveltség megalapozásának *a többnemzeti-ségű környezetekben*, mint amilyen a miénk, az anyanyelvi műveltséggel összekapcsolva, igen fontos szerepe lehet az egymás kulturális javainak, nemzeti értékeinek, alkotásainak a kölcsönös megismerésében. Az ilyen valóban kölcsönösségen alapuló nevelőmunka egymás megbecsülését eredményezheti. Az egymás mellett élő nemzetek, mint a délszlávok és a magyarok, valamint más nemzeti kisebbségek közötti kölcsönös megértést és barátságot tehát nem a jelszavak hangoztatására, hanem konkrét műveltségi tartalmakra, a kulturális és tudományos kapcsolatokra és a sorsközösségre kell alapozni. Az utóbbi évek balkáni leszámolásai is erre figyelmeztetnek bennünket.

Az *anyanyelvi műveltség főbb elemei* (az anyanyelvű műveltség mellett) a következők:

A *magyar irodalom* – ill. ennek az irodalomnak a tartós értékei és a nemzeti tudat kiépítése szempontjából jelentős alkotásai, amelyek egyben komoly irodalmi értékeket hordoznak magukban. Az iskolai oktatásban a választás ebből a szempontból (és általában) mindig irányított és többé-kevésbé korlátozott volt: a feldolgozandó irodalmi anyagot, valamint a kötelező olvasmányokat a hivatalos tantervek tartalmazták. Ezt a keretet feltehetően csak kevés, önállóbban gondolkozó és cselekvő tanító és magyarszakos tanár merte túllépni (rövidíteni vagy bővíteni) a múltban, de ebből a szempontból a helyzet aligha változik a jelenben is.

Végeredményben mindig sok múlik a pedagógusok készségén, önállóságán, hozzáállásán: tisztázták-e kellő mértékben maguk előtt, *milyen* nevelési lehetőségeket tartalmaznak a feldolgozandó irodalmi művek, és *hogyan* kívánják azokat kiaknázni.

Vitathatatlan, hogy az igen gazdag magyar irodalom szinte kimeríthetetlen nevelési lehetőségeket hordoz magában. Nagyon sok esetben szinte „feltáralja”, felkínálja azokat. A történelmi regények feltárják a társadalmi viszonyokat és állapotokat egyes időszakokban. Gondoljunk csak Móricz Zsigmond *Erdély* című trilógiájára, amelyből megismerhetjük az erdélyi állapotokat és minden olvasó előtt világossá válik, miért illeti meg Bethlen Gábort a „nagy fejedelem” jelző. Sorolhatnánk tovább: Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposzát stb.

A tanulók pozitív személyiségjegyeinek a kialakításához és érzelmi világuk gazdagításához elsősorban olyan irodalmi alkotások járulhatnak hozzá, amelyek a társadalmi valóságot, az emberi kapcsolatokat, az ember vívódásait, szerelmét és csalódásait, sikerét és kudarcát, harcát a létért, az igazságért, a családjáért, gyermekeiért művészi erővel ábrázolják. A nemzeti tudat megalapozását és ébrentartását elsősorban olyan művek szolgálhatják, amelyek múltbeli és jelenlegi sorsunkat, szabadságtörekvéseinket, nemzeti kibontakozásunkat, a nemzeti és emberi szabadságért vívott harcunkat – gondoljunk csak az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc nemzetközi jelentőségére, – fejlődésünk rugóit és akadályait, a magyarságot ért tragédiákat művészi hitelességgel örökítik meg. Ilyen, a nemzetközi viszonylatban is szinte egyedülálló a *magyar népi irodalom*, melynek száalai Petőfihez nyúlnak vissza. Ő azonosítja a hazaszeretetet a népszerűtellel, és a nép befolyásáért, érdekeiért küzd az irodalomban, hogy azután ez a befolyás érvényesüljön a politikában és a

társadalom irányításában is. Ezt ékesen támasztja alá, egyebek között *A XIX. század költőjéhez* című költeménye:

„Előre hát mind, aki költő,
A néppel tűzönvízen át!
Átok reá, ki elhajtja
Kezéből a nép zászlaját...”

Ez egyben azt jelenti, hogy különösen sorsdöntő időkben a költészet, az irodalom sem lehet politikamentes – semleges.

Nagyszerűen felhasználhatók továbbá az olyan irodalmi művek (például Ady költészete), amelyek a saját nemzetünk iránti bíráló magatartást, a magyar bűnök és átkok ostromozását tartalmazzák, valamint az erkölcsi szilárdságot szorgalmazó művek, mint pl. Berzsenyi Dániel versei. Általában ajánlatos a bíráló és önbíráló szellem ápolása az irodalmi művek nyomán a politikával, a különböző „megváltó” eszmékkel és kétes értékrendekkel kapcsolatban. Milyen leleplező értékű pl. Eörsi István *Emlékezés a régi szép időkre* című könyve az 1956 utáni kádári–münnichi megtorlásokról.

Jó volna, ha pedagógusaink rendelkezésére állnának olyan cikkek, tanulmányok és könyvek, amelyek támpontul szolgálhatnának számukra az irodalomra épített nevelőmunkájukban (is). Ilyen pl. Nemeskürty István *A biblia öröksége – A magyar küldetésstudat története* – című műve (második kiadása 1998-ban jelent meg a Szabad Tér Kiadónál), amely sok alkalmazható irodalmi művet (főleg költeményt) idéz, melyek a nemzeti tudat ébresztgetését is szolgálhatják.

Komoly értékű irodalmi művek ma is születnek a magyar irodalomban, azonban (szerintem) az utóbbi években és egy-két évtizedben az ilyen irányultság – a magyar sorskérdések feldolgozása – kisebb mértékben, többször „elrejtve”, vagy az európaiságot tükröző kulturális értékekbe beleágyazva jut kifejezésre. Érthető, hogy olyan tárgyú remekművek, mint Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról*, – amely talán a világirodalom leghitelesebb költeménye a zsarnokságról, – manapság nemigen születnek, hiszen végre Közép-Európában is kiépülőben van a demokratikus államirányítás. Az átmenet az ún. szocializmusból a tőkés rendszerre vagy piacgazdaságra, a nemzeti érdekek védelme, a kisebbségben élő magyarság helyzete, a szegénység újabb megnyilvánulási formái stb. ma is „kínálják” a témát az irodalmi feldolgozásra (Illyés Gyula *Puszták népe* és Féja Géza *Viharsarok* című szociográfiai műve csak indítékul szolgálhatna ez utóbbi jelenségek esetleges drámai leírására).

A *magyar történelem* – nemzeti múltunk hű ábrázolása, legjelentősebb mozzanatainak megismerése. Rendkívüli fontosságát tekintve ezzel a kérdéskörrel behatóbban foglalkozok a történelemtanítás nevelési lehetőségeinek taglalásánál.

A *zenei neveléssel* kapcsolatosan elsősorban a magyar népdal megismerésének eléggé szűk tantervi lehetőségét emelem ki. A népdal és a népzene a nép lelkületét, gondjait-bajait, bűját és örömet, valamint az emberi kapcsolatokat és szokásokat tükrözi egy-egy időszakban s környezetben. Kodály, Bartók és mások gyűjtésének eredményeképpen ez a népi kincs közkinccsé vált – nagyrészt hozzáférhető mindenki számára. Jó alapul szolgálhat a nemzeti tudat megalapozására és fejlesztésére, és hozzájárulhat a tanulók érzelmi világának gazdagításához.

Nálunk az iskolai oktatásban és nevelésben fontos kérdésnek számít (a tantervek kidolgozásánál, és az oktatás folyamatában), hogy mennyi időt (tanítási órát) kell erre szánni és milyen tartalmi elemeket beilleszteni egy elvárható szint – megértési-átélési fokozat – elérésére. A magyar ajkú tanulók csak ilyen megalapozással érthetik meg a délszláv népek népdalait, amelyek témafeldolgozásukkal egészen az 1389-es rigómezei csata emlékeihez térnek vissza.

A népdalok nyomán a magyaroknál, és más népeknél is, népies műdalok keletkeztek. Ezek is hordoznak magukban nevelési lehetőségeket, mert rendszerint jelentős történelmi eseményekhez, leginkább a szabadságharcokhoz kötődnek. Különösen ismertek és felhasználhatók a Kossuth dalok, de a Rákóczi szabadságharc dalai is „szívhez” és nemzethez szólóak.

A Kodály-féle ének- és zenetanulás térhódítása egyes távoli országokban bátorításul szolgálhat a magyarságnak, bárhol is él, hogy értékeinket megbecsüljük, hogy a népdal, a népi muzsika, valamint a néptánc már a felnövekvő nemzedék életének is szerves részévé váljék, ami semmiképpen sem jelentheti a múltban erőltetett folklorizmus felélesztését. A különböző alkatú és összetételű énekkarok, zenekarok és táncsoportok megszervezése és működtetése az iskola keretei között és a művelődési egyesületekben, valamint az olyan szemlék, mint a Gyöngyösbokréta és a Durindó, mindenki számára, aki ezen a téren tenni tud valamit, buzdításul szolgálhat.

A nagy magyar zeneszerzők közül, Kodály és Bartók mellett, minden magyar tanulónak illik megismernie Liszt Ferenc és Erkel Ferenc alkotásait. Erkel a magyar opera megteremtője. Operáiban (*Bánk bán*, *Hunyadi László* stb.) a magyar történelem egy-egy jelentős vagy sorsdöntő eseményét dolgozza fel. Ő szerezte a Himnusz zenéjét is Kölesy Ferenc remekművére, melyet nagyszerűen egészítenek ki Vörösmarty Mihály Szózatának sorai (dallamai). A világhírű magyar operabécsesek, zongoraművészek stb. megismerése is felemelő hatással lehetne a tanulókra.

A képzőművészeti nevelésben a népi motívumok felfedezésére és különböző formájú alkalmazására kellene törekedni a tanulóknál, a fokozatosság elvének betartásával: az egyszerűbbtől az összetettebb felé haladva. Mint ahogy a zenét csak zenei alkotások hallgatásával lehet élvezni és megkedvelni, a képzőművészeti alkotások megértéséhez és megbecsüléséhez is megfelelő illusztrációs anyagra van szükség. Ezzel a vizuális anyaggal, beleértve a népi vagy népies alkotásokat is – és itt a fafaragásos alkotásokra, az agyagból és egyéb gyúrható anyagból formált alkotásokra is gondolunk – minden iskolának rendelkeznie kellene (legalább egy-két mintapéldánnyal). A múltban sok iskola rendelkezett világhírű festők és szobrászok alkotásainak reprodukcióival. Ezáltal a magyar ajkú tanulókat meg kellene ismertetni az olyan kimagasló festőművészekkel, akik örök értékű festményekkel ajándékozták meg az emberiséget és a magyarságot, mint Munkácsy Mihály, Székely Bertalan, Than Mór, Benczur Gyula, Szinyei Merse Pál, Mednyánszky László és mások. Hozzájárulva ezzel is nemzeti önbecsülésük erősítéséhez.

Az időtálló nemzeti hagyományok ápolása szorosan összefügg az imént vázolt népi művészetek, különösen a népdal és a népi zene ápolásával. A különböző, hosszú időn keresztül ápolt szokásokról, öltözködési formákról (ízlésről), érintkezési szabályokról, ill. azok ápolásáról van itt szó. Egyes tájakon ezek a szokások bizonyos ünnepekhez és meghatározott szertartásokhoz (esküvő, lakodalom, temetés) kötődnek. Gyakran erkölcsi normákat is tartalmaznak, és nemzeti jellegzetességeket hordoznak magukban.

A nemzeti hagyományok megismerésében, összegyűjtésében és ápolásában nagy lemaradás tapasztalható iskoláinkban, de példás kivételek is akadnak. Ehhez mindenekelőtt megfelelő légkört kell kialakítani, amiben elsősorban a tanítók és az ún. művészi tantárgyak tanárainak hozzáállása jut kifejezésre. Szükség van a tanulók érdeklődésének felkeltésére az ilyen népi-nemzeti értékek iránt. Konkrét példákon képessé kell tenni őket a valóban értékes, időtálló és az elavult nemzeti hagyományok megkülönböztetésére, amit leginkább a különböző szintű és tárgyú versenyek, vetélkedők és szemlék megszervezésével lehet elősegíteni. Tágabb problémaként jelentkezik (ami nemcsak az iskolák és a pedagógusok ügye), hogy miképpen lehetne a főleg falusi környezetünkben ma is ápolt nemzeti ihletésű hagyományainkat a városi környezetekben is nagyobb mértékben megbecsülni és ápolni.

Az ebben a tanulmányban felsorolt, és bizonyos fókig részletezett ismeretforrásokat, természetesen nem izoláltan kell a nemzeti tudat alappilléreként felhasználni, hanem a maguk összefüggéseiben és egymáshoz tartozásában, amire az irodalom és a történelem, továbbá a népzene, a néptánc és a népi hagyományok gyakori összefonódása meggyőzően hívja fel a figyelmünket.

A tudományban, a kiadói tevékenységben, a színházkultúrában és a sportban rejlő nemzeti értékek

Ribár Béla akadémikusunk tollából 1995 tavaszán a Magyar Szó hasábjain cikksorozat jelent meg *Egyetlen nemzetnél sem vagyunk alábbvalók* címmel (ez a megállapítás Széchenyitől származik), ami aztán 1996-ban könyv formájában is megjelent *Híres magyar tudósok* címmel. 1992-ben Budapesten adták ki a *Magyarok a természettudomány és technika történetében* című életrajzi lexikont, majd 1996-ban *ezerszáz év üzeneteként A magyarok cselekedetei és nagyjai a tudomány és technika történetében* című kiadvány látott napvilágot. Előszavában van egy Ady idézet: „Halj meg már bennem, te cívakodó magyar. Nézzek immár nagyobbakra is.”, és egy idézet Bolyai Jánostól, aki „a semmiből egy új, más világot teremtett” – a geometriában: „Már most nem durva erővel, hanem műveltséggel kell igyekeznünk kitűnni...”. Itt található egy idézet a Nobel-díjas Szent-Györgyi Alberttől is, miszerint „ha majd minden erőnket az alkotó építő munkára fordítjuk és a kultúra terén próbálunk erősek lenni...”

Ezekből és egyéb kiadványokból mindenki megismerheti a tizenhárom magyar származású Nobel-díjas tudóst, időrendben Lénárd Fülöptől Kertész Imréig. De ismertetőket találunk azokról is, akik ugyan nem részesültek ebben a nagy nemzetközi elismerésben, de vitathatatlanul a világ élvonalába tartoznak: Teller Edéről, a hidrogénbomba „atyjáról”, Szilárd Leóról, a nukleáris láncreakció feltalálójáról, Neumann Jánosról, az elektronikus számítógép megalkotójáról és más kiemelkedő magyar tudósokról. Ők a nagy művészekkel és egyéb alkotókkal együtt igen előkelő és fontos helyet foglalnak el a magyarság értékrendjében, de a nevelés által el kellene jutni odáig, hogy nemzeti önismeretünknek és magyarságtudatunknak is szerves

részévé váljanak. Ez az óhaj természetesen mindenekelőtt a felnövekvő nemzedékekre vonatkozik. Gondoljunk arra, hogy a szerbek is (velünk együtt) milyen büszkéek világhírű tudósaira, N. Teslára, M. Pupinra stb.

Ebben a budapesti kiadványban érdekes visszaemlékezéseket találunk e nagy tudósok részéről a volt középiskolájukra és szülőföldjükre. Wigner Jenő 1963-ban, a fizikai Nobel-díj átvételekor mondta: „Az én történetem Magyarországon a középiskolában kezdődött. Akkor Magyarország nagyon szegény ország volt, de gazdag volt tehetségekben”. Egy 1960-ban kelt levelében féltő aggodalommal tette fel a kérdést: „megmaradt-e még az a remek magyar középiskola, amelynek aligha volt párja a világon?” – a budapesti fasori gimnáziumra gondolva.

Szilárd Leó azt idézte fel, hogy „miként kapott Madách Imre műveiből (elsősorban Az ember tragédiájából) már túl fiatalon, gyermekkorában, egy életre szóló döntő indítást”. Különösen az Úr végszava „Mondottam ember: Küzdj és bízza bíz! Hass, alkoss, gyarapíts!” Kis népeknek a fennmaradásért és a felemelkedésért vívott küzdelemben a kultúra a legfőbb fegyvere. „Többet ésszel, mint erővel!” A kultúrával lehet kitörni és felemelkedni, és ehhez az oktatás és nevelés, a tanítás és tanulás, az iskolarendszer teremt biztos alapot – érvelt tovább a nagy tudós.

Nemzeti értékeink közé tartozik a *fejlett színházkultúra*, amiről sok nagymúltú magyar színház tanúskodik, valamint a nagy hagyományokkal rendelkező *kiadói tevékenység* – a gazdag könyvkiadás, a folyóiratok, heti- és napilapok százai, ezrei, továbbá a nagynevű szobrászok, építészek egész sora stb.

A magyar sportolók nagyszerű helytállása (sok évtizedre visszamenőleg) a nemzetközi porondon, a világ-, az európa- és az olimpiai bajnokok nagy száma is a magyarság életerejét, képességeit bizonyítja.

Mindezeket a nemzeti és sok esetben európai és általános emberi értékeket a maguk összességében kellene főleg a felnövekvő nemzedékeknek jobban, alaposabban megismerni, mindennemű nemzeti elfogultságtól mentesen. Ez nemcsak az iskola feladata, hanem a hírközlő szervek és a kiadóházaké is. Még mindig sok a pótolni és helyreállítani való nálunk és az anyaországban is ezen a téren.

A nemzeti tudat megalapozása és ápolása a kisebbségben élő magyarság (és más nemzetiségek) körében szükségszerűen magában foglalja a kisebbségi tudatot is, *az anyaországi magyarság számára pedig a kisebbségben élő nemzetársaik helyzetének, problémáinak, sorskérdéseinek ismerete, a megbízható tájékozottság képezheti nemzeti tudatuk szerves részét.*

Az ezzel kapcsolatos *évtizedes mulasztások és torzítások nyomait lehetetlen máról holnapra eltávolítani, kiiktatni a tudatból*, amelyben a Rákosi-rendszer kíméletlen, a Kádár-rendszer pedig enyhébb rombolást vitt véghez. Anyaországi (jóhiszemű) történészek lesújtó képet festettek még az 1960-as évek közepén is a hamis, eltorzított tudat formálásáról a hazai iskolákban. A határon túli magyarokról, mint az összmagyarság részéről, valamint Trianon következményeiről, vajmi keveset tanultak az ifjú „palánták”. Az 1956-os forradalom és szabadságharc lelkesítőleg és ébresztőleg hatott a magyarság óriási többségére. Elfojtása és ellenforradalomnak való minősítése viszont csak fokozta az elmékben és a lelkekben előzőleg keletkezett zűrzavart. Ennek helyrehozása igen komoly feladatok elé állította és állítja a magyar tudományt és nevelési rendszert.

A kisebbségi tudat fontossága, kialakulásának főbb tényezői és buktatói

A kisebbségi sors egyik leggyakoribb jellegzetessége az esélyegyenlőtlenség, a hátrányos megkülönböztetés, ami a különböző többnemzetiségű országokban széles „skálán” jut kifejezésre: az egyenjogúság és egyenrangúság megközelítésétől, avagy a látszategyenlőségtől a durva elnyomásig és beolvasztási szándékig. A többségi (ún. államalkotó) nemzet műveltsége és erkölcsi szintje, valamint demokratikus hagyományai s értékrendje döntő tényezőként szerepelhet a nemzeti kisebbségek jogi és társadalmi helyzetének az alakulásában (lásd a kisebbségek helyzetének megoldását az egyes nyugat-európai országokban és Finnországban).

A jugoszláviai magyarságra a második világháború véres hullámai nagy megpróbáltatásokat zúdítottak. A háború befejeztével helyreállt valamilyen rend – elkezdődött az ún. szocializmus kiépítése, – az itt élő mintegy félmilliónyi magyarságra biztatóan és megnyugtatóan hatott a testvériség-egység és a nemzeti egyenjogúság szüntelen hangoztatása és alkotmányos szavatolása. Kétségtelen, hogy a Kárpát-medencében kisebbségben élő magyarság számára (az utódállamok közül) ebben a titói Jugoszláviában biztosították a legtöbb jogot és lehetőséget nemzeti értékeink megismerésére. Ezek a jogok – az anyanyelv használatára, az anyanyelvű oktatásra és művelődésre – azonban itt sem voltak teljesek és gyakorlati megvalósításuk sem volt zökkenőmentes: a pártállam adagolta a jogokat és kinyilvánított, vagy rejtett céljainak megfelelően alkalmazta őket. Időnként „kerülő úton” (pl. kétnyelvű iskolák és művelődési intézmények létrehozásával) igyekeztek szűkíteni azokat.

A kisebbségeket (nemzetiségeket) ezeken a tájakon is többször fenyegette az alárendeltséggel, lélektani hadviseléssel járó asszimiláció veszélye. A legnagyobb veszély, amely bennünket fenyegethet, fennmaradásunk veszélyeztetése. Ezt mi magunk is fokozhatjuk, ha nem találunk magunkra, ha nem vállaljuk sorsunk irányítását és az ezzel járó terheket, valamint felelősséget. Ezért van olyan nagy szükség a kisebbségi tudat kialakítására a megfoghatkozott vajdasági magyarság soraiban (is). Ez csak a nemzeti tudat szerves részeként jöhet létre és – egyebek között – kisebbségi helyzetünk tárgyilagos ismeretén alapszik. Rendkívül nagy jelentősége abban csúcsosodik ki, hogy *hozzájárul múltunk és jelenünk tisztánlátásához és elősegítheti sorsunk irányítását a jövőbe látás segítségével, és a saját erőnkre is támaszkodva*. A kisebbségi tudat nem táplálja, hanem ellensúlyozhatja az időnként itteni nemzettársaink egy részénél elhatalmasodó *alacsonyabbrendűségi érzést*. Egyben ellenállást vált ki a félrevezetési, jogesorbítási és asszimilációs törekvésekkel szemben, amikkel (egyres környezetekben) az utóbbi évtizedben szembe kellett néznünk. Útmutatásul, eligazodásul és bátorításul szolgálhat, hogy élni tudjunk jogainkkal és, ha kell, *harcoljunk is azokért* – másokkal is összefogva, – és ne tőrjünk el nyugalunk és békességünk megzavarását.

A kisebbségi tudat megalapozásában és ápolásában döntő szerepet a már felsorolt értékeink, múltunk és hagyományaink megismerése játszik, de ezeket ki kell egészíteni a Vajdaságra és a vajdasági magyarság történelmére, irodalmára, művészeti és tudományos alkotásaira, időtálló hagyományaira vonatkozó ismeretekkel. Mivel az érvényben levő tantervek az iskolai oktatásban és nevelésben ezt nem minden téren teszik kellő mértékben lehetővé, a pedagógusokon múlik, hogyan tudják ezt pótolni az oktatás folyamatában, a szakköri munkában, a tanulók versenyekre való előkészítésében. Ugyanakkor a Vajdasági magyar irodalom (kiadói tevékenység) és a televízió, rádió tudatformáló szerepe és felelőssége is ezáltal nagymértékben megnövekszik. Jogosan merül fel a kérdés: milyen mértékben tett eleget elsősorban a vajdasági magyar irodalom ennek a fontos szerepkörnek? A második világháború befejezése óta megjelent irodalmi művek, folyóiratok – bírálatok, értékelések – mennyiben árasztották magukból és sugallták az emberi és magyar helytállást, a magyarsághoz való ragaszkodást, az összefogást, a szuverén emberi magatartást, a becsületes életvitelt, avagy a meghunyászkodás, megalkuvás, a kialakult kisebbségi sorsunkba, ill. annak árnyoldalaiba való belenyugvás szelleme és ihlete áradt belőlük. Hogyan szolgálták nemzeti és kisebbségi fennmaradásunkat és fejlődésünket, és az egyenrangúság elvének tökéletesebb megvalósítását társadalmunkban? Ezek, és a nemzeti és kisebbségi tudatformálással összefüggő más kérdések tisztázása elsősorban az arra hivatott irodalomtörténészekre tartozik, de minden élő írónak, költőnek és közírónak, valamint műveltebb, tájékozottabb olvasónak ezt mindenekelőtt önmagában kellene tisztáznia. Az utóbbi években egyes művekben hiányolják az íróknak ezt a kiállását, tudatformáló törekvésőt, de nem tévesztik szem elől a korlátozó, sokszor bénító társadalmi-politikai feltételeket sem, amelyek között alkottak és (egyesekek) vergődtek. Az igazán nagy és szuverén író persze nem válhat senkinek az uszályhordozójává.

A jugoszláviai magyarság nemzeti azonosságtudatának alakulására, természetesen, hatással voltak a sorsdöntő anyaországi fejlemények is.

Mindez azonban együttvéve sem volt elegendő nemzeti és kisebbségi tudatunk szilárd megalapozására és ébresztgetésére. Tekintetünket most már a múlttól és jelenről a jövő felé kell fordítanunk, keresve, kutatva, miképpen pótolhatjuk a hiányokat, a lemaradást ezen a téren.

Ehhez elsősorban iskoláinkban, a magyar tannyelvű oktatásban kell a szükséges feltételeket biztosítani, s a megfelelő légkört kialakítani.

Ilyen irányú erőfeszítéseinkben ügyelnünk kell egy állandóan leselkedő veszélyre, a nemzeti és kisebbségi tudat kialakításának buktatóira: a nemzeti tudat ápolásából esetleg kisugárzó nacionalista megnyilvánulások veszélyére, ami a körülöttünk, ill. velünk együtt élő nemzetek és nemzetiségek lebecsüléséhez vezethet. Ezért már a tanulóknál törekedni kell egy ezzel szembeni *védőkező mechanizmus* kialakítására, amely az erkölcsi tudaton, az időtálló emberi értékeken, a tolerancián, mások tiszteletben tartásán, és a demokrácia értékrendjén alapszik. Magába foglalja a mértékletességre való törekvést és az emberi méltóság megbecsülését. Ennek hiánya a soknemzetiségű környezetekben katasztrófákhoz vezethet.

Hogy milyen szintet értünk el a nemzeti és kisebbségi tudatunk, azonosságtudatunk kialakításában és fejlesztésében, különösen a felnövekvő nemzedéknél és a példamutatásra hivatott felnőtteknél, azt szinte lehetetlen teljes tárgyilagossággal megállapítani. Bizonyos elgondolkodtató és lesújtó jelenségek – a magyar szülők több mint 20%-a gyermekét az általános iskolában szerb tagozatra írta; a vajdasági magyar értelmiség, köztük pedagógusaink, jelentős részének passzív, vagy meghunyászkodó magatartása stb. – komoly problémákra, hiányosságokra hívja fel a figyelmünket, még akkor is, ha egyes esetekben az ilyen magatartást ún. objektív okokkal (körülményekkel) magyarázzák. Aggasztó, hogy sokakban, akiknek jó példával kellene előljárniuk, nem él kellő mértékben a saját nemzetükkel való azonosulás tudata, az ezzel járó felelősség és áldozatvállalás közös ügyeinkért, ami a széthúzás egyik kútforrásává vált.

Sok jel utal arra (a magyar televízió és rádió gyakran szolgál bizonyítékul ehhez), hogy az anyaországban sem kielégítő a helyzet ebben a tekintetben, amit az erkölcsi válság tünetei szönek át. Úgy látszik Szabó Dezső 1938-ban keltezett felhívása: Öntudatot a magyarságnak! (*A magyar Káosz* című művében) ma is érvényes, bár az öntudatról alkotott mai felfogásaink némileg (vagy jelentősen) különböznek az akkoriaktól.

Keressük, kutatjuk önmagunkat, helyünket a Nap alatt a változó világban. Nemzeti és kisebbségi tudatunk jó támpontul szolgálhat (vagy szolgálhatna) számunkra, hogy a nacionalista színezetű tülekedésekben és a népek nagy versenyében megálljuk a helyünket.

A történelemtanításban rejlő nevelési lehetőségek

Az oktató-nevelő munka egységének, egymásbafonódásának hangoztatásánál állandóan szem előtt kell tartani egy régi pedagógiai igazságot: a tanításnak és a tanulásnak (tehát az oktatásnak) mindig van valamilyen nevelőhatása. Ez a hatás azonban több szempontból is különbözhet egymástól. Lehet:

- céltudatos vagy spontán (ösztönös),
- erőteljes, állandó vagy lanya, alkalmi,
- a tanulókat magával ragadó vagy erőltetett, frázisokkal telített.

Nem újkeletű felismerés, hogy a történelemtanítás szinte kimeríthetetlen nevelési lehetőségeket hordoz magában. Ezért sokan a történelmet elsődlegesen nevelőjellegű tantárgynak tartják. Ebbéli nézetük alátámasztására rendszerint abból a régi szállóigéből indulnak ki, miszerint *a történelem az élet tanítómestere*. Ehhez azonban feltétlenül hozzá kell tenni: az volna, ill. lehetne, ha meggyőző tanulságait mindenekelőtt az állam és a társadalmi élet irányításában kulcsszerepet játszó személyiségek (államférfiak, politikusok, a társadalomtudományok művelői stb.) ezt valóban magukévá tennék és alkalmaznák. A negatív példák halmaza bizonyítja, hogy a legtöbb esetben – különösen a sorsokat alakító döntéshozataloknál – éppen az ellenkezője történik: a hatalom hordozói megfélemeznek ezekről a sokszor igen kézenfekvő tanulságokról, figyelmeztetésekről, és a régi hibába esnek, ami bizonyos esetekben végzetessé válhat. Esetleg csak a következő nemzedék, az utókor állapítja meg, hogyan kellett volna dönteni és cselekedni, miképpen lehetett volna az állam irányítását helyes mederbe terelni és a vészhelyzeteket elkerülni. Az is előfordul, hogy volt politikusok életük alkonyán, talán lelkiismeret-furdalástól üzelve, emlékirataikban „beismerő vallomást tesznek”: elismerik tévedéseiket, hibáikat, melléfogásaikat – hányszor hagyták figyelmen kívül a történelem tanulságait, súlyos hagyatékát. Persze olyanok is akadnak, – s lehetséges, hogy az emlékirat-írók között ők vannak többségben, – akik a múlt felidézésével, bizonyos történelmi okmányokra, feljegyzésekre hivatkozva, önmagukat kívánják igazolni, hibáikat elkendőzni és a felelősséget egy-egy melléfogásért másra hárítani. Ezért az ilyen alkotásokat, visszaemlékezéseket mindig kellő fenntartással és bíráló hozzáállással kell a tanítás folyamataiban felhasználni. Lényegében ilyen fenntartásra és szelektív felhasználásra van szükség más történelmi források esetében is, hogy kikerülhessük a történelemhamisítás állandóan jelenlevő csapdáját. Tehát ebből a szempontból is tisztánlátásra és megfontoltságra van szükség.

A történelemtanításban azért rejlik megszámlálhatatlan és szinte kimeríthetetlen nevelési lehetőség, mert a történelem az emberről szól – az emberiség sok évezredes fejlődéséről, az ember harcáról, kínlódásairól, felemelkedéséről és bukásáról meghatározott korokban, különböző társadalmi-történelmi feltételek között. Kiszolgáltatva a természet erőinek, rövidlátó és züllött vezetőknek, kegyetlen zsarnokoknak, bosszút lihegő győzteseknek, elnyomó és kizsákmányoló uraknak. A múlt felidézésével különböző arcú és jellemű ember kerül a tanulók elé. Hol vakmerő és önfeláldozó hősként, hol gyáva, megalkuvó árulóként jelenik meg. Az is többé-kevésbé világossá válhat előttük, hogy a saját nemzetük történelmében, és más nemzetek történelmében is voltak mélypontok, fekete foltok, de fénypontok, felfelé ívelések is. S mindezt bizonyos belső és külső erők mozgatták, irányították, elősegítve vagy gátolva egyes népek és néprétegek haladását, fejlődését. Rengeteg érdekes mozzanat, amely táptalajul szolgálhat a tanulók nézeteinek, állásfoglalásának, nemes emberi tulajdonságainak a kialakítására és fejlesztésére, világnézetük és társadalmi tudatuk megalapozására.

Ezzel kapcsolatban fontos kérdésként merül fel: *tartalmaznak-e a nálunk érvényes (1991 és 1996) között jóváhagyott vagy kiegészített tantervek ilyen, nevelési jellegű és irányzatú feladatokat és tartalmi elemeket?* A feladatokra vonatkozóan megállapíthatjuk: csak töredékesen, gyéren, hiányosan. A feladatok sorában gyakran „szerepel” a hazafiságra való nevelés és a szabadságszeretet ápolása, és helyenként említik a más népek és nemzetiségek múltjának és műveltségének a megismerését. Az ilyen soknemzetiségű országban, mint a miénk, a feladatrendszer kidolgozásánál fontos feladatként kellett volna meghatározni az egymás

megbecsülésén alapuló együttélési készség kialakítását és más, ezzel összefüggő feladatokat. Az egyes tananyagrészek meghatározásának módja, amely előre vetíti, ki az elnyomó és ki az elnyomott, is több esetben kifogásolható – megkérdőjelezhető.

A legfontosabb nevelési lehetőségek és törekvések

1. A történelmi gondolkodás kialakítása és fejlesztése, ami a történelemtanítás kezdetétől, az általános iskola V. osztályától válik időszerűvé. A gondolkodás fejlesztése tanulóinknál oktató-nevelő munkánk alapvető feladatai közé tartozik, amelyekre világsszerte mind nagyobb hangsúlyt helyeznek. Szoros kapcsolatban van a legáltalánosabb és legátfogóbb értelmi képességgel, az intelligenciával, amit egyes tudósok úgy határoznak meg, mint az új helyzetek felismerésének és a hozzájuk való alkalmazkodásnak a képességét – a gondolkodás által. Vagy, mint a problémamegoldás képességét a gondolkodás segítségével. Eközben mindig fontos szerep jut a tárgyak és jelenségek közötti viszonyok és kapcsolatok felfedezésének. Ezzel összefüggésben a legjelentősebb gondolkodási képességek között elsősorban a lényeglátást (a lényeges megkülönböztetését a lényegtelenről, a mellékestről), az összefüggések felfedését, a következtető- és ítéletalkotó képességet és a rendszerezést említik. Ide sorolhatjuk még az általánosítást, az összehasonlítást és elvonatkoztatást képességét. A bejáródott utakon járó, sablonossá vált megoldást kereső konvergens gondolkodás helyett (vagy mellett), a többsikú és többirányú divergens gondolkodás fejlesztésének a fontosságára is rámutatnak, mert ez az oktatásban sokszor háttérbe szorul.

A történelmi gondolkodás nem más, mint ezeknek az elméleti alapoknak és gondolkodást fejlesztő (logikai) műveleteknek az alkalmazása a történelemtanításban, más szóval: **a történelem jellegének és szellemének megfelelő gondolkodásmód kialakítása és fejlesztése.** A feldolgozandó anyagrészek erre sok lehetőséget nyújtanak. Itt elsősorban a tanulókat aktivizáló tanítási **módszerek és eszközök alkalmazásáról van szó.** Az olyan pedagógus, aki még mindig a rég elavult herbartizmus talaján áll, s önmagát tekinti a tanuló ismeretszerzésének legfőbb vagy egyedüli forrásává és a verbalizmus hibájába esik („előadja” az anyagot), alig járulhat hozzá ennek a feladatnak a megvalósításához. A beszélgetés módszere, amely (különösen a középiskolai fokozaton) gyakran vitává „fajul”, valamint a hagyományos és korszerű tanítási eszközök aktivizáló felhasználásával lehet leginkább a történelmi gondolkodást fejleszteni, ami egyben a tanítást dinamikusabbá és érdekesebbé teszi.

Az ilyen módszerek és eszközök (kazetták, táblázatok, sematikus rajzok, történelmi térképek, érdekes leírások stb.) érezhetően járulhatnak hozzá az ok- és okozati összefüggések, a kölcsönhatások, a külső és belső kapcsolatok megvilágításához a világrengető események (világháborúk, forradalmak, szabadságharcok) feldolgozásánál. Így lehet szemléletessé és érthetővé tenni a népvándorlások mozgatóit és megmagyarázni egyes népek (hunok, avarok) eltűnését a történelem színpadáról, a bukások, kudarcok okozóit és következményeit.

Voltak a múltban olyan események és folyamatok, amelyek alkalmasak összetettebb kérdések és problémák felvetésére – **a problémamegoldó gondolkodás fejlesztésére.** Gondoljunk csak az egyetemes világ történelem, a délszláv népek és a saját nemzetünk történetének nagy sorsfordulóira, nagy horderejű eseményeire, változásaira: a francia polgári forradalomra, az 1917-es októberi forradalomra, az 1941. március 27-i belgrádi tüntetésekre – a fasiszta nagyhatalmakkal kötött szerződés megsemmisítésére, az 1956-os magyar forradalomra, a kommunista világrend összeomlására. Ezek szinte hemzsegnének a kérdésektől, dilemmáktól. Hasonló, mélyreható következményekkel járó események, fordulatok előfordultak minden nép történelmében, de Európa és külön a középkelet-európai térség bővelkedik bennük. Ezek boncolgatását, ok- és okozati feltárását többször gondolkodtató feladatként is fel lehet adni a tanulóknak.

Ez szoros kapcsolatban van a **világnézet kialakításával,** ami egy kellőképpen megalapozott világképre épül.

2. A tudatformálódás, a nemzeti és kisebbségi tudat kialakítása, amellyel időszerűsége miatt külön tanulmányban foglalkoztunk.

Mindez szoros összefüggésben van az **erkölcsi tudat** kialakításával.

3. A jellemnevelés – a mélyen gyökerező, pozitív emberi tulajdonságok kialakítása és a negatív, rossz tulajdonságok kiküszöbölésére irányuló törekvések. A válaszfalat közöttük elméletileg könnyű meghúzni: alkotó vagy romboló, a humanizmus, az emberiség szellemétől áthatott, vagy az antihumanitás, az ember-telenség hordozójává vált embertípust kívánunk-e a jövő nemzedékeiből formálni?

A kettő között sok az „átmeneti” típus, akik pl. még nem lépték át a romlottság határát, de emberességüknek semmiképpen sem választhatók. Éppen erről **az eszménykép-kialakításáról** van szó, amely a fiatalokat magával ragadná. Manapság ilyen kevés van, vagy alig akad – állítják sokan. A múltban, amely mindig valamivel szebb színekben jelenik meg előttünk, akadtak ilyenek, nem is csak elvétve. Tehát akkor közülük (is) lehet eszményképeket állítani az ifjúság elé, ügyelve arra, hogy ne essünk a történelemhamisítás csapdájába. Különben is mindenki előtt világosan áll, vagy lebeg, az a régi igazság, hogy **az ember sosem válhat teljesen tökéletessé.** Viszont nagyok lehetnek a különbségek ember és ember között, tehát azokra kell mint példaképekre hivatkozni, akik bizonyos emberi tulajdonságaik, de különösen képességeik tekintetében messze az átlag felett álltak és maradandót alkottak. Senki sem vonhatja kétségbe pl. Perikles rendkívüli képességeit és az ún. rabszolgatartó demokrácia kialakításában, a demokratikus államirányítás csíráinak elplántálásában betöltött szerepét. Az is bizonyított tény, hogy Nagy Sándor, Hannibál és Napoleon minden idők legnagyobb hadvezérei közé tartoztak. De sorolni lehetne a negatív, az elrettentő példákat is Caligulától, Nerótól kezdve egészen Hitlerig és Sztálinig.

Az ún. történelmi személyiségek megítélésénél nevelési szempontból is fontos szempontként szerepelhet: hogyan váltak egyes politikusok olyan államférfiakká, akik rányomták, avagy rányomják bélyegüket korukra és országuk, népük sorsára. Akik jelentős vagy maradandó értékeket hagytak maguk után, de a romboló, a fejlődést visszavetítő államférfiak példájából is lehet pozitív nevelőhatást kiváltani, felfedve tévedéseiket, hibáikat, önzésüket. Szabó Dezső, a szókimondásáról (is) ismert magyar író (akinek földi maradványait Budapest romjain találták meg 1945-ben) **Az egész látóhatár** című tanulmánykötetében írja: az államférfi számára a halál nem alibi, az elkövetett (gaz)tetteikért való felelősségük nem ér véget az ünnepélyes temetéssel – a magasztaló búcsúztatókkal, a gyászzenével és díszlövéssel. Ez figyelmeztetésül szolgálhatna az élő politikusok és államférfiak számára. Az író a továbbiakban kifejti, hogy az **államférfi** elsősorban magas fokú felelősségérzettel, széles látókörrrel kellene rendelkeznie, áthatva hősiességgel – bátorsággal, határozottsággal stb. Ezek mellett még más kívánatos tulajdonságokat és viszonyulásokat (a néphez, a hatalomhoz és önmagához) is fel lehetne sorolni. Ilyenek:

- az új, a korszerű, a jobb megoldások iránti érzékenység – a kialakult jövőkép,
- a széles körű általános műveltségre és tájékozódó képességre, a múlt és a jelen ismeretére és reális helyzetértékelésre alapozott lényeglátás és távolbalátás,
- hűség önmagához, elveihez, vállalt kötelezettségeihez és néphez, ami a bírálat és önbírálat, valamint a demokratikus gondolkodásmód magas fokát tételezi fel,
- a szükséges munkabírást, kitartást, állhatatosságot és a megfelelő emberi tartást; becsületességet, az egyéni érdekek a közösség érdekeinek való alárendelése – ellenállóképesség a hatalom megrontó kihívásaival szemben,
- együttműködő képesség – a megfelelő munkatársak kiválasztása és megbecsülése.

Természetesen, egyetlen államférfi sem rendelkezhet mindezekkel (és más, szintén fontos) képességekkel és személyiségjegyekkel teljes mértékben vagy magas szinten. Viszont rendelkezniük kellene olyan adottságokkal, beállítódással és önfejlesztési hajtóerővel (motiváltsággal), melyek kibontakozását és fejlődését ilyen irányban terelik és segítik elő. Ebből a szempontból fontos, hogy eszményképül olyan államférfit vagy államférfiakat válasszanak, akik ezekkel a tulajdonságokkal, emberi értékekkel jelentős mértékben rendelkeznek vagy rendelkeztek a múltban. Akik országuk és népük fejlődésében, előrehaladásában, megújulásában valami időtálló, maradandót hagynak vagy hagytak maguk után.

A felsorolt államférfi tulajdonságok fontos szempontként jöhetnek számításba az államvezetés legfőbb tisztségviselőinek a megválasztásakor és tevékenységük értékelésénél. Részben alkalmazni lehet őket (bizonyos fokig) bármely fontos vezetői posztot betöltő vagy megválasztandó vezetőre vonatkozóan, kerülve az illúziók csapdáját.

A tanulóknál azt is tudatosítani kell, hogy az utókor az elhunyt államférfiakat, politikusokat, hadvezéreket különböző mércék alapján ítéli meg egy-egy országon belül. Például a franciák Clemenceau-t a nagy államférfiak közé sorolják. Viszont Illyés Gyula az **Itt élned kell** című cikkgyűjteményében ezt írja róla: „...maga sem tagadta – volt olyan barbár, mint Tamerlán”, vagyis Timur Lenk, kinek hordái a XIV. században és a XV. század elején Ázsiában városokat perzselték fel, tízezreket öltek meg és hajtottak rabigába. Wilson amerikai elnökről meg Illyés ugyanott a következőket írja: „vajakosságában és együgyűségében nem maradt el a doboló kuruzsló mögött, aki büvigéit a bibliából veszi” – a népek önrendelkezését hirdető tizen-négy pontjának a teljes kudarcára célozva a versailles-i béketárgyalásokon, amit az Egyesült Államokban másképp ítélnék meg. Ő a béketárgyalások döntő szakaszában „bölcse” visszavonult, kitérve a kapukat a terület-habszólás „nagy” bajnokai előtt.

A szerb nemzeti történelem kiemelkedő államférfiaként szokták emlegetni Miloš Obrenović fejedelmet (a török elleni második szerb felkelés vezérét a XIX. században) és Nikola Pašićot, a XX. század eleji szerb miniszterelnököt, akik a pozitívan értelmezett „balkáni furfang” megtestesítői voltak.

Az újkor kiemelkedő magyar államférfiai közül mindenkifelett Széchenyit, Kossuthot, Deák Ferencet, a „haza bölcsét”, Bánffy Miklóst és Teleki Pált kell említeni, de egyes távolbalátó és becsületes politikusokat – mint pl. Bajcsi Zsilinszki Endrét, – valamint olyan mártírokat, mint az aradi tizenhárom vértanút, vagy Nagy Imrét is, meghatározott szempontokból, példaképként lehet állítani a felnövekvő nemzedékek elé. Velük szemben „sorakoznak” a negatív példák, az ingatag jellemű karrieristák, az elvetemült árulók (ilyenek minden nemzet soraiban találhatók), akik különösen a megpróbáltatások időszakában és a kilátástalanság pillanataiban szaporodtak el. Az ő megítélésüknél, ill. elmarasztalásuknál is figyelembe kell venni az adott történelmi-társadalmi viszonyokat, azzal, hogy a hangsúlyt – a nevelőhatás céljából – emberi értékekre helyezzük.

A kiemelkedő nagy egyéniségek mögött, vagy mellett mindig néptömegek álltak, ill. állnak. Sokszor éppen az ő soraikból kerültek ki a legbátrabbak, a legönfeláldozóbbak az igazi hősök. Róluk semmiképpen sem szabad megfeledkezni a történelemtanításban, különösen amikor hiteles okmányok és leírások állnak a rendelkezésre hősies helytállásukról, mint pl. az 1456-os nándorfehérvári csatában kitűnt Dugonics Tituszlól.

4. A demokratikus életmódra és az állampolgári szerepkörre való nevelés. A különböző társadalmi-politikai rendszerek és államberendezések megismerése képezheti ehhez az alapot a tanulóknál. Ezzel kapcsolatban mindig fontos kérdésként merül fel: *kinek a kezében volt és van a hatalom, és kinek a birtokában voltak és vannak a termelőerők, ill. a termelés erőforrásai.* Ebből aztán levezethető, milyen helyzetben voltak és vannak a széles néprétegek: ki aratja le munkájuk gyümölcsét, milyen szabadságjogokat élveznek, és mennyiben részesülnek a hatalomból, miképpen vonják őket be az állam irányításába. Ezzel szoros összefüggésben van műveltségi szintjük, és az hogy rendelkeznek-e demokratikus hagyományokkal, tudnak-e élni jogaikkal.

Ezek a kérdések igen változatos formában merülnek fel az ógörög demokráciától napjaink demokratikus vagy antidemokratikus államirányításáig. Fontos, hogy a tanulók megértsék a fejlődés és visszafejlődés társadalmi-gazdasági rugóit, és a változásokat elősegítő, avagy gátló egyének szerepét. Hogy miért tartották egyesek (pl. Petőfi) már régóta elavultnak a királyság intézményét, de azzal is tisztába jöjjenek, hogy a köztársasági államberendezés még magában véve nem elég biztosíték az emberi szabadságjogok védelmére (megvalósítására). Különösen fontos, hogy felfogják a diktatúrát és a diktátorok elfojtó és elnyomó jellegét, ami a huszadik századunkban Európa és a világ sok részén súlyos megtorpanásokat idézett (és idéz) elő az országok fejlődésében, és járultak hozzá állampolgáraik elszegényedéséhez, megalázásához, üldöztetéséhez és megsemmisítéséhez. Nemhiába állapította meg Otto Dibelius német evangélikus püspök (aki bekapcsolódott a Hitler-ellenes mozgalomba), hogy a XX. század a sötétség, a romboló erők százada. A fasizmus és a kommunizmus szabadították fel ezeket az alantok erőket. Korunkban pedig tájainkon a fellángoló nacionalizmus veszi át ezt a dicstelen szerepet. A kiút, a jövő biztosítója a demokráciában van, tehát erre kell az ifjúságot felkészíteni és „elhinteni” benne a szabadság tiszteletét, a szabadságvágyat, valamint a kisebbség véleményének és törekvésének a tiszteletben tartását és az irántuk tanúsított toleranciát.

Erre a történelemtanítás kimeríthetetlen lehetőségeket kínál. Néhányat már említettem, de továbbmenve, a fasizmus és a kommunista ideológia, a hitlerizmus és a sztálinizmus romboló és az emberi személyiséget torzító hatásának a megértése és átélése céljából, kellő figyelmet kell szentelni a haláltáborok és külön a holocaust borzalmainak a bemutatására. Ma már sok feltárt okmány és művészi leírás áll a rendelkezésünkre a Szovjetunióbeli gulágok vagy az auschwitzi haláltábor népi „mechanizmusáról”. Ezzel kapcsolatban kerülhet megvilágításra a háborús bűnök és a háborús bűnösök kérdése, valamint egyes forradalmak – elsősorban a „nagy októberi forradalom” –, hitelessége: valójában jobbat, haladóbb társadalmi-politikai berendezést és népfelzárkózást hoztak-e magukkal? Mindezt új megvilágításba kell helyezni a történelmi tények tárgyilagos feltárásával és összehasonlításával, amire a történelemtanárokat már a tanárképzés folyamán (vagy továbbképzéssel) fel kell készíteni. De önképzésükkel (ami bizonyos értelemben átképzést is jelent) nekik is törekedniük kellene új szemléletmódok és a megfelelő hozzáállás kialakításához.

Mindez lehetővé és szükségessé teszi, hogy pedagógusaink törekedjenek *tanítványaik érzelmi világának a gazdagítására is.* A múltat és a jelent is, – az események, a harcok forratagában, – átszővi az emberi együttérzés, a részvétel, a lelkesedés, a sikerek, a győzelmek fölött érzett öröm. Ugyanakkor gyakran buggyan fel és tombol a harag, a gyűlölet, a megvetés, a bosszúvágy, a rombolási hajlam. Ezeket az érzelmi megnyilvánulásokat kell többször szembeállítani egymással, hogy mérlegelhesse a tanuló, melyik érzelmi megnyilvánulás az emberibb, az igazoltabb, az elfogadhatóbb egy adott történelmi helyzetben. Ezzel hozzá lehet járulni az *igazságérzet és igazságszeretet* felébresztéséhez és ápolásához a tanulóknál.

5. A történelemtanításban, elsősorban a különböző öldöklő és romboló fegyverek felhasználásával kapcsolatban, felmerül a tudományos és műszaki fejlődés szerepe az emberiség történelmében. Ezen a téren valóban elképesztő a fejlődés a kőbaltától a hidrogénbombáig és a rakétahordozókig. Óriási mód megnőtt az öldöklés és az emberi javak rombolásának a hatékonysága. Ehhez azt is hozzá szokták tenni, hogy minden háború, de különösen a századunkban végigsöpört két világháború, valamint az utóbbi évtizedek kisebb-nagyobb „csetepatéi” (a koreai és vietnámi háborúktól kezdődően) hozzájárultak a tudomány és a technika fejlődéséhez. S ezeket a vívmányokat békés célokra is fel lehet használni. Ez egy nagy részízagság, amellyel nem lehet teljesen felmenteni azokat a tudósokat és mecénáikat a felelősség alól – hiszen mögöttük meghatározott politikai és gazdasági erők álltak, – kik ezeket a fantasztikus találmányokat létrehozták és ma is tökéletesítésükön munkálkodnak. Rágondolni is rossz, és ezt a tanulóknak előtt mégsem szabad elhallgatni, hányszor lehetne Földünket megsemmisíteni a szuperhatalmak földalatti raktáraiban felhalmozott atom- és hidrogénbomba készlettel. Továbbá, hogy milyen fejlesztési célokra lehetett volna a fegyverkezésbe beleölt dollármilliárdokat felhasználni. Manapság is egyes országok „bölcs vezetői” szédületes javakat fordítanak fegyverkezésre, miközben országukban százazrek és milliók éheznek.

Ezek korunk megdöbbentő ellentmondásai és égető sorskérdései, amelyek megvilágítására és megvitatására – a tanulók fejlettségi fokához idomulva – fokozott figyelmet kellene szentelni, hiszen ezek (közvetlenül vagy közvetve) mindannyiunk sorsát érintik. És végeredményben senki sem tudja, milyen kezekbe kerülhetnek ezek a romboló fegyverek a jövőben. *A békére való nevelés* tehát rendkívül időszertűvé vált.

6. A magyarság sorskérdései, mint nevelési lehetőségek

Az emberiség, a velünk együtt élő népek sorskérdéseinek többoldalú megvilágítása mellett természetes követelménynek tartom, hogy a magyar nyelvű oktatásban kellő figyelmet szenteljünk saját nemzetünk sorskérdéseinek taglalására – természetesen kizárva a nemzeti felsőbbrendűségnek, az öntönjézésnek, s minden egyéb egyoldalúságnak még a látszatát is, ami kellő tárgyilagosságot tételez fel.

A magyarságot a történelem folyamán sokan széthúzó nemzetnek és „veréshez szokott fajtanak” (Ady Endre) minősítették. A második világháború folyamán (Moszkvában és másutt is) a bűnös nemzet bélyegét ütötték rá. Ugyanakkor mások egyes magyar származású tudósok alkotásai és a művészetekben, a sportban felmutatott eredményei alapján nagy elismeréssel beszélnek és írnak róla. Nem ritka az ilyen ellentmondásos és többször egyoldalú megítélés más nemzetekkel – így a délszlávokkal – kapcsolatban is.

A magyarság helyzetét és fejlődését a honfoglalás óta jelentős mértékben a Kárpát-medence geopolitikai helyzete határozta meg. Ennek a függőségében és az egyes nagyhatalmak, valamint ideológiák szerepvállalásában és hatásában kell ezt az 1100 éves múltat szemlélni. Ilyen többtényezős megvilágításban lehet igazán hű képet nyújtani a kereszténység felvételéről, a honfoglalásról, az államalapításról, a megnyert és veszített csatákról, a különböző „dúlásokról”, az elnyomásokról, az elfojtott szabadságharcokról, a betelepített (behívott) vagy ide menekülő idegenek szerepéről, a valódi vagy „ál” forradalmakról. Az utolsó évszázadok fejleményei komoly formában vetítik fel az állam irányításában és a társadalmi berendezés alakításában gyakran főszerepet játszó magyar arisztokrácia érdemeinek, mulasztásainak, bűneinek a mérlegelését. Voltak közülük (a két Széchenyi, a két Wesselényi, a két Eötvös, a Teleki grófok közül néhányan, Bethlen István, Klebelsberg Kunó, Eszterházi János, továbbá a művészetek és a tudomány támogatói és általában akik sokat tettek az ország és a nemzet felemelkedéséért. Többségükben azonban távol álltak a néptől, a nemzet érdekeitől, sőt árulók is akadtak közöttük. Velük kapcsolatban (is) felmerül a széles néprétegek (a parasztság, külön a zsellérek, és a munkásság) szegénységének, elmaradottságának a kérdése, a földreform halogatása, a társadalmi rétegződés megmerevedése, a társadalmi-gazdasági viszonyok elavultsága.

Az említetteken kívül voltak a magyarságnak a távolabbi múltban (más) kiemelkedő államférfiai is: I. István király, I. László, III. és IV. Béla királyok, Mátyás király, aztán Bethlen Gábor, a „nagy fejedelem” stb. Akadtak szűk látókörű, lavírozó és a döntő pillanatokban ingadozó politikusai is, különösen a két világháború fergetegében és közötti időszakban. Mellettük vagy ellenük feltűntek a haladás szószólói, akik gyakran az írók és tudósok soraiból kerültek ki.

A legújabb kor magyar történelmének legsötétebb időszaka a „nemzetvezető” Szálasi és a Rákosi-rendszer alatt volt. Az 1956-os forradalom és szabadságharc a magyar történelem legragyogóbb fénypontjai közé tartozik. Nemcsak emberfeletti hősiességével – amiről az ott rekedt neves szerb író, D. Čosić tudósításban dicsőimuszokat zengett, – hanem világtörténelmi jelentőségével vált azzá, feltárva a kommunizmus sebezhetőségét és távlatnélküliségét. A magyar történelem egyes időszakainak a feldolgozásánál behatóbban kell foglalkozni a délszlávok és a magyarok közös harcával Bizánc ellen (a Nemanjićok korában), de különösen a török ellen, kiemelve pl. hogy a nándorfehérvári csatában Hunyadi János csapatában szerbek (délszláv

és más népek fiai) is szép számban harcoltak. A történelmi események ismertetésébe célszerű beleszőni a népeink között kialakult gazdasági és kulturális kapcsolatokat s kölcsönhatásokat.

A magyar nyelvű oktatásban folyó történelemtanítás itt felvázolt megalapozása és nevelési irányultsága akkor válhat igazán hatékonyá, ha azt pedagógusaink igyekeznek beleilleszteni a korszerűsítés folyamataiba. Ha fel tudják ébreszteni tanítványaik érdeklődését, kíváncsiságát, és maguk is szívügyüknek tekintik az itt feltárt (és más „lappangó”) nevelési lehetőségek kiaknázását, alkalmazását a tanulók szellemi, lelki-erkölcsi értékeinek gazdagítására.

A felsorolt ötleteket, nevelési lehetőségeket oktató-nevelő munkájuk tervezésekor és a tanítás folyamataiban a történelemtanárok fogják majd konkretizálni és megvalósítani. Egyes összetettebb erkölcsi és világnézeti jellegű nevelési mozzanatokra, lehetőségekre érdemes lesz nagyobb figyelmet szentelni a tanórán folyó munka, vagy a szakköri foglalkozás tervezésénél a nagyobb hatékonyság céljából. A nevelőmunka általában (sok esetben) nagyobb odafigyelést és erőfeszítéseket igényel a pedagógusoktól.

Tartalom

	oldal
Ajánlás az olvasónak	1
Előszó	2

I. rész

A vajdasági (szerbiai) és a magyarországi általános iskolai és gimnáziumi történelemtanítás tanterveinek és tankönyveinek összehasonlító elemzése és értékelése

I. A TÖRTÉNELEMTANÍTÁS TANTERVEI VAJDASÁGBAN	
1. A történelemtanítás általános iskolai tantervei Vajdaságban	3
Kiegészítő tartalmak a nemzetiségek történetéből – a magyar tannyelvű iskolák számára	10
Tanterv-kiigazítások	11
A legújabb tantervi változtatások	11
Összehasonlítás, észrevételek	12
2. A történelemtanítás tantervei a gimnáziumok számára Vajdaságban	14
Összehasonlítás, észrevételek	18
II. A TÖRTÉNELEMTANÍTÁS TANTERVEI AZ ANYAORSZÁGBAN	
1. Az alapfokú nevelés és oktatás kerettantervei	20
2. A történelemtanítás gimnáziumi tantervei az anyaországban	23
Összegző értékelés a történelemtanítás anyaországi alapfokú és gimnáziumi kerettanterveiről	27
III. A VAJDASÁGI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK ELEMZÉSE	
Bevezető	28
1. A Vajdaságban használt általános iskolai magyar nyelvű történelemtankönyvek	29
Összesítő észrevételek és javaslatok	40
Kiegészítő megjegyzések	40
2. A gimnáziumi történelemtankönyvek	41
Összegző értékelés a hazai középiskolai tankönyvekről	50
IV. A TÖRTÉNELEMTANÍTÁS ANYAORSZÁGI TANKÖNYVEI	
Bevezetés	51
1. Az anyaországi általános iskolai történelemtankönyvek	51
2. Az anyaországi gimnáziumi történelemtankönyvek	63
3. Összegző értékelés, véleménynyilvánítás a magyarországi általános iskolai és gimnáziumi történelemtankönyvekről	85
Befejező üzenet	85

II. rész

A nemzeti és kisebbségi tudat kialakítása és jelentősége.	
A történelemtanításban rejlő nevelési lehetőségek.	87
A nemzeti tudat alappillérei – műveltségi (ismereti) alapjai	88
A tudományban, a kiadói tevékenységben, a színházkultúrában és a sportban rejlő nemzeti értékek	90
A kisebbségi tudat fontossága, kialakulásának főbb tényezői és buktatói	91
A történelemtanításban rejlő nevelési lehetőségek	93
A legfontosabb nevelési lehetőségek és törekvések	94